

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek och är fritt att använda. Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitized at Gothenburg University Library and is free to use. All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text. This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

Rapport

R57: 1977

Byggnadsstatik

744 (861)

Gammal jordbruksbebyggelse i byn Färnäs

Förändringstendenser och bevarandemöjligheter

Ann-Christine Ingelström
Lars Ingelström

Byggforskningen

TEKNISKA HOGSKOLEN I LUND
SEKTIONEN FÖR VÄG- OCH VATTEN
BIBLIOTEKET

R57:1977

GAMMAL JORDBRUKS-
BEBYGGELSE I BYN FÄRNÄS
FÖRÄNDRINGSTENDENSER OCH BEVARANDEMÖJLIGHETER

Ann-Christine Ingelström
Lars Ingelström

Denna rapport hänför sig till byggforskningsanslag
750653-8 från Statens råd för byggnadsforskning till
Konsthögskolan, Mora.

Nyckelord:
äldre bebyggelse
jordbruk
lantbruksbyggnader
kulturhistoria
inventeringar
timmerhus
morastugor
Dalarna

UDK 728.6
72.025.3

R57:1977

ISBN 91-540-2748-9
Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm

LiberTryck Stockholm 1977

FÖRORD

Föreliggande arbete behandlar jordbruksbyn Färnäs i Mora kommun i norra Dalarna. Arbetet syftar dels till att erhålla kunskaper om hur gammal jordbruksbebyggelse förändras dels till att klargöra möjligheter att bevara byns och bebyggelsens karaktär. Arbetet har i sin helhet bedrivits i Mora kommun varvid inventeringsarbete och kommunalt samarbete underlättats.

Arbetet har kunnat utföras med hjälp av anslag från Statens råd för byggnadsforskning. Vidare har Mora kommun bidragit med lokal, material och utskriftshjälp. Handledare har varit professor John Sjöström vid Konst- högskolans arkitekturskola i Stockholm.

Först och främst är vi skyldiga vår handledare ett stort tack för all uppmuntran och alla värdefulla synpunkter på arbetets uppläggning och innehåll. Vi vill också tacka tjänstemän i Mora kommun och på länsnivå, vilka bidragit med upplysningar och intressanta diskussioner. Speciellt vill vi här tacka distriktlantmätare (f d skifteslantmätare) G Bergholm, antikvarie R Andersson (Dalarnas museum), utredningssekreterare M Budh och planingenjör A Romsson (Mora kommun). Dessa personer har också medverkat i en referensgrupp som bildats med anledning av detta projekt. Vidare vill vi tacka folklivsforskaren och fotografen K Lärka, läraren och historieforskaren F Skog samt hembygdskännaren Hansjons Jannes Nilsson vilka bidragit med värdefulla kunskaper och material.

Läseanvisning

Denna rapport vänder sig främst till två kategorier av läsare, dels forskare, planerare etc med intresse för bevarandeplanering, dels lokala och regionala tjänstemän och politiker med speciellt intressa av Färnäs. Vissa delar av innehållet kan därför vara av mindre intresse för den enskilda läsaren. Allmänna resonemang om bevarandemöjligheter är kanske av mer intresse för den lokalt välorienterade läsaren. Den teoretiska bakgrunden kanske däremot är av störst intresse för planeraren/forskaren. Här har ett försök gjorts att ange de kapitel som kan vara av mindre intresse för respektive läsarkategori:

Kapitel av mindre intresse för planeraren/forskaren:

- Lån och bidrag för att bevara gammal jordbruksbebyggelse.
- Juridiska möjligheter att bevara bebyggelsen
- Bebyggelsens kulturhistoriska och miljömässiga värde

Kapitel av mindre intresse för "Färnäsintressenten":

- Inledning
- Allmän historisk bakgrund

INNEHÅLL

INLEDNING	7
Bakgrund	7
Syfte och metoder	9
FÖRÄNDRINGSTENDENSER	16
ALLMÄN HISTORISK BAKGRUND	16
Järnåldern - en högkonjunktur	16
Medeltiden - de självstyrande byarna organiserar och blir fler	16
1500-talet - dagens bebyggelsemönster grundläggs	17
1700-talet - folkökning, marbrist och herrarbeten	18
1800-talet - nyodling, storskifte, skogsbruks- och industrirevolution	19
1900-talet - trassliga ägoförhållanden, jord- brukets tillbakagång, utglesning av bebyggelsen	20
Speciella förhållanden i Ovansiljan	21
BEFOLKNINGSUTVECKLING	22
En längre tids befolkningsökning	22
Trettio års befolkningsminskning	24
Nuvarande befolkningssammansättning	27
JORDBRUKETS UTVECKLING I FÄRNÄS	28
Jordbruket före industrialismen	28
Förändringar av jordbruksdriften	31
Jordbruket idag	32
Jordbrukets framtid	34
BEBYGGELSEFÖRÄNDRINGAR I FÄRNÄS EFTER 1850	37
Bebyggelsens utbredning och placering	37
Gårdsutveckling	44
Antal och typ av byggnader inom inventeringsområdet	52
Den traditionella byggnadstekniken och förändringar kring sekelskiftet	54
De vanligaste hustyperna	56
Bostadshusens förändring efter 1950	64
Bebyggelseförändringarnas betydelse för bevarandet av miljön	68
Några reflektioner över bebyggelseförändringarna	72

BEVARANDEMÖJLIGHETER OCH BEVARANDEPLANERING . . .	73
NÅGRA ALLMÄNNA PLANERINGSFÖRUTSÄTTNINGAR . . .	73
Läge, kommunikationer, service m m	73
Förutsättningar för bebyggelse - VA, vägar etc	73
Bevarandeområde	74
Befintliga planer	74
Fastighetsstruktur inom inventeringsområdet . .	76
MÖJLIGHETER TILL DJURHÅLLNING INOM	
TÄT BEBYGGELSE	83
BRANDTEKNISKA BEVARANDEMÖJLIGHETER	85
FUNKTIONELLA BEVARANDEMÖJLIGHETER	90
Bostadshus	90
Uthus	96
LÅN OCH BIDRAG FÖR ATT BEVARA GAMMAL	
JORDBRUKSBEBYGGELSE	102
Bostadshus	103
Jordbruksfastigheter	104
Allmänt	104
JURIDISKA MÖJLIGHETER ATT BEVARA	
BEBYGGELSEN	107
Bevarande genom planläggning och byggnadslovsprövning	107
Bevarande genom byggnadsminnesförklaring, förordnande om nybyggnadsförbud och natur- vårdsförordnande	111
LÄMPLIGA BEVARANDEÅTGÄRDER PÅ KOMMUNAL NIVÅ . .	112
BEBYGGELSENS NUVARANDE KARAKTÄR	116
Husplaceringar och gårdsformer som är karaktäristiska för byn	118
Faktorer som är karaktäristiska för de enskilda byggnaderna	119
Karaktäristiska faktorer för miljön	130
Synpunkter på framtida bebyggelseutveckling . .	133
BEBYGGELSENS KULTURHISTORISKA OCH MILJÖMÄSSIGA VÄRDE (egen värdering)	135
Underlagsfaktorer vid bebyggelsevärdering . . .	135
FÖRSLAG TILL RIKTLINJER FÖR BEBYGGELSENS	
UTVECKLING	141
Avgränsning av inre och yttre bevarandeområde .	141

Bebyggelseriktlinjer för inre bevarandeområdet	143
LITTERATURFÖRTECKNING	147
Förändringstendenser	147
Bevarandemöjligheter och bevarandeplanering .	149
BILAGOR Exempel på inventeringsformulär . . .	151
SAMMANFATTNING	153

INLEDNING

Bakgrund

Siljansbygden

I flera avseenden utgör områdena kring Siljan och Orsasjön en speciell kulturbygd. Landskapet är märkligt och storkuperat med höjdskillnader på upp till 300-400 m. Bebyggelsen utbreder sig i dalgångar och på sluttningar ner mot de stora sjöarna och vattendragen, det vill säga Orsasjön, Siljan och Skattungen samt Dalälven, Oreälven, Oresjön m fl. Bebyggelsen utanför centralorten är koncentrerad till byar med ända upp till 800-900 invånare. Byarna omgärdas av åkrar och ängar med inslag av lövvegetation, huvudsakligen björk. Den bebyggda och uppodlade marken utgör en mycket liten del av den totala markarealen. Den största ytan upptas av stora tall- och granskogar.

Jordbruket med inriktning på kreatursskötsel har varit huvudnäring för dessa byar. Även fisket har spelat en stor roll för vissa byar vid Siljan och Orsasjön. Skogen har tidigt utnyttjats för bete och för insamlande av foder till kreaturen, varvid ett väl utvecklat fäbods-system har uppkommit.

Denna speciella kulturbygd utmärkte sig redan i seklets början genom de väl bevarade byarna. Detta förhållande uttrycktes bland annat enligt följande:

Övre Dalarna skilja sig som bekant i bebyggelsehänseende från nästan hela det övriga Sverige däri, att habitationerna (gårdarna) äro samlade i större grupper. Dessa byagglomerationer äro ett slags relikter från det långa avsnitt i vårt lands historia som föregick laga skiftet. Detta sistnämnda, som ju har förstört bysamhällena och upplöst de habitationsgrupper, på vilka dessa voro baserade, kom icke att tillämpas i den del av Dalarna, varom här är fråga. På så sätt bevarades här de gamla byarna. (1)

Ur bland annat bebyggelsehänseende kan Siljansbygden uppdelas i en nordlig och en sydlig del, Ovansiljan resp Nedansiljan. I Ovansiljan, som ligger inom Mora och Orsa kommuner, är bybebyggelsen ofta tätare och mer koncentrerad medan själva byarna ligger glesare i landskapet. I det relativt sett fattigare Ovansiljan har byggnaderna varit mindre och anspråklösare i utformningen. I Ovansiljan har gamla byggnadsformer och bymönster bibehållits långt in på detta århundrade.

---

(1) Frödin, Siljansområdets fäbodbygd, Lund 1925, sid 31

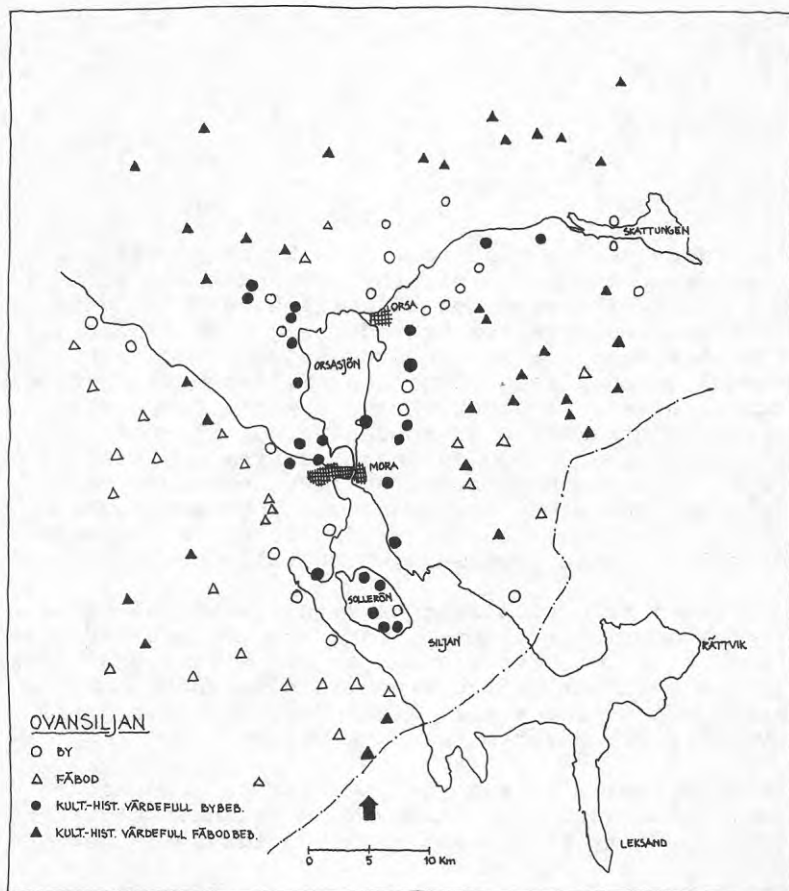

Fig 1. Byar och fäbodrar i Ovansiljan. Särskild markering har gjorts för byar och fäbodrar med kulturhistoriskt intressant bebyggelse dels enligt FRP (fysiska riksplanen) dels enligt riksantikvarieämbetets respektive landsantikvariens kulturhistoriska inventeringar.

Kulturhistoriskt intresse

Landsantikvarien i Kopparbergs län håller för närvarande på med översiktliga kulturhistoriska inventeringar för att bedöma värdet av gamla by- och fäbodmiljöer. En sådan inventering är gjord i Mora kommun och inte mindre än 23 bymiljöer har bedömts som kulturellt värdefulla. I de kringliggande kommunerna är förhållandena likartade. Vissa av dessa byar respektive fäbodrar kan komma att utgöra så kallade bevarandemråden i den kommunala planeringen.

Problem

Många byar ligger på pendlingsavstånd till större orter med koncentration av arbetsplatser och serviceutbud. I dessa byar har efterfrågan på moderna bostäder ökat under de senaste åren. I mer avlägsna byar tenderar efterfrågan på fritidshus att öka. Denna nyuppförda bebyggelse avviker helt från det tidigare bebyggelsemönstret, både beträffande utformning och placering.

Den ökade efterfrågan på bostäder medför vissa andra problem. Flertalet av Ovan-Siljans byar och fäbodrar är ej detaljplanlagda enligt byggnadslagstiftningen. Formellt råder alltså byggnadsförbud men byggnadsnämnden har möjlighet att ge dispens. Problemen gäller framför allt trafik-, brandskydds- och sanitära förhållanden. De detaljplaner som hittills har upprättats motverkar i flera avseenden de bevarandebestämmelser som finns.

De senaste årtiondena har denna bygd genomgått kraftiga förändringar speciellt beträffande jordbrukets tillbakagång. En konsekvens har blivit att många uthusbyggnader förlorat sin tidigare funktion. Vidare förändras den befintliga bebyggelsen genom ombyggnader m m. Dessa förändringar sker så snabbt att många oroas över att de kulturhistoriska och befintliga miljövärdena kommer att försvinna.

Syfte och metoder

De förändringar som bygden genomgår kan sägas vara både på gott och ont. Det är t ex positivt att det gamla byggnadsbeståndet moderniseras och att ingen längre behöver slita med olönsamma jordbruk. Däremot kan man fråga sig i vilken utsträckning och på vilket sätt dessa förändringar kan ske utan att de kulturhistoriska och miljömässiga värdena ska gå förlorade.

Ett syfte med denna studie har varit att klargöra vilka förändringar som bygden genomgått under senare år samt att analysera vilka konsekvenser de har medfört beträffande den fysiska miljön.

Hur avviker t ex den moderna bebyggelsen från den traditionella bebyggelsen? Vad händer med de gamla jordbruksbyggnaderna när jordbruket har lagts ner? Upplevs dessa förändringar som positiva eller negativa för den fysiska miljön?

När det gäller att bevara gammal jordbruksbebyggelse uppstår frågan om detta över huvud taget är möjligt. I och med att jordbruksverksamheten håller på att försvinna minskar behovet av alla gamla uthusbyggnader. Det moderna samhället ställer vidare stora krav beträffande teknisk och sanitär standard samt brandsäkerhet.

Ett syfte med denna studie har även varit att utreda förutsättningar och möjligheter för att bevara bebyggelsen. Vilka tekniska och ekonomiska möjligheter finns när det gäller att bevara uthus? Vilka möjligheter har vidare kommunen att påverka bebyggelsens utformning?

Vad är det för övrigt hos den befintliga miljön som bör bevaras? Är det de enskilda byggnaderna och den befintliga miljön eller är det mer övergripande faktorer som byggnadstekniker och bymönster som bör bevaras? Med kännedom om vilka faktorer som idag upplevs speciellt värdefulla för miljön kan kanske negativa effekter av bebyggelsens framtida förändring delvis elimineras. Ett tredje syfte med denna studie har således varit att beskriva och analysera byns karaktär samt att visa hur denna kunskap kan utnyttjas för att utforma riktlinjer för framtida bebyggelseutveckling.

Referensobjekt

Studier angående bevarande av äldre bebyggelse pågår för närvarande vid ett flertal orter i Sverige. Bevarande av stadsbebyggelse har tidigare studerats bland annat vid Konsthögskolan, varvid man utvecklat en metodik kallad användningsplanering. Metoden bygger på en ingående analys av den befintliga bebyggelsens förutsättningar - i motsats till den gängse planeringen som utgår från att bestämda krav måste uppfyllas för att bebyggelsen skall kunna bevaras.

Vid avdelningen för Arkitekturens teori och historia, CTH har Nanne Engelbrektsson m fl utarbetat ett förslag till bevarandeplan för Gullholmen, ett fiskeläge i Bohuslän. Planen redovisar bland annat bebyggelseutveckling, användning och bebyggelseriktlinjer för underhåll och vård. Planen avslutas med en diskussion om lämpliga planformer för denna typ av bebyggelse.

Riksantikvarieämbetet genom Sture Balgård har studerat anpassningsproblem i äldre trästäder. I sin bok "Nya hus i gammal stad" redovisar han ett flertal metoder att analysera gammal bebyggelse.

Vid Gästrike-Hälsinge hembygdsförbund har Eric Nordin studerat anpassnings-, avgränsnings- och värderingsproblem i mindre byar och på landsbygden. Umeå stadsarkitektkontor har redovisat mycket precisa bebyggelseriktlinjer för underhåll, ombyggnad och nybyggnad i mindre byar. Konsthögskolan genom Gullik Dahlstedt håller för närvarande (1976) på att följa upp effekterna av denna strävan efter "anpassad" bybebyggelse.

Studiens uppläggning

Som ett lämpligt exempel att studera dessa frågeställningar valde vi de äldre delarna av Färnäs by i Mora kommun. Färnäs har en mycket tät och homogen trähusbebyggelse från 1700- och 1800-talen. I den översiktliga kulturhistoriska inventeringen (utförd av landsantikvarien) och i den fysiska riksplaneringen har byn bedömts som riksintressant. Laga skifte har ännu ej avslutats, varför någon utflyttning av byggnader ej hunnit ske i någon större utsträckning.

Vi lade upp studien i tre delar

1. Beskrivning av hur bystrukturen vuxit fram samt närmare beskrivning av bebyggelseförändringar som skett under de senaste 25 åren
2. Diskussion angående möjligheter att bevara bebyggelsen och dess karaktär
3. Beskrivning och analys av den nuvarande bebyggelsens karaktär samt förslag på "bevarandepaning"

Metoder och angreppssätt i de ovannämnda studierna har delvis använts vid studium av Färnäs. I detta fall har bebyggelsens speciella förutsättningar - icke detaljplanelagd, tät, "stadslik" jordbruksbebyggelse - emellertid medfört att vi delvis fått söka upp nya angreppssätt beträffande bevarandemöjligheter och karaktärsbeskrivning. Vidare har vi tvingats göra vissa begränsningar. Vegetationens och markbehandlingens betydelse för totala miljön har t ex endast studerats summariskt. På grund av pågående laga skifte har även de äganderättsliga frågorna i viss mån lämnats därefter.

Vårt syfte har varit att fördjupa kunskapen om denna typ av bebyggelse samt att visa på metoder för att angripa bevarandeproblem. För att avgöra hur pass generellt detta material kan användas bör emellertid ytterligare några byar studeras på motsvarande sätt.

Utgångsmaterialet var förhållandevis rikligt. I och med att Färnäs är föremål för pågående laga skifte fanns gamla byggnadsinventeringar, äganderättsutredningar m m.

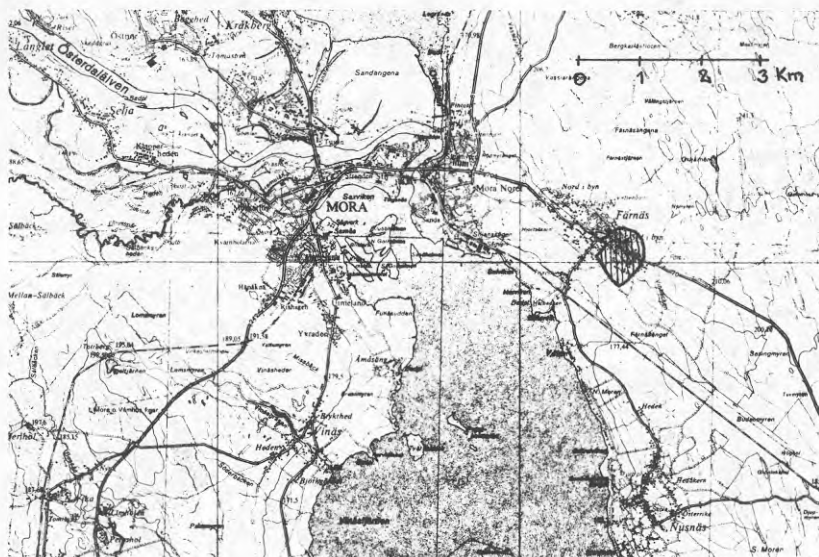

Fig 2 . Karta över Mora centralort och byn Färnäs. Skafferingen visar den södra delen av byn, det s k inventeringsområdet.

Södra majstångsplatsen i Färnäs.

Vidare har framlidne professor Gerda Boethius påbörjat en byggnadsinventering och ett forskningsprojekt om Färnäs (opubliserat icke sammanställt material). Vidare fanns storskiftesmaterial, mantalslängder m m bevarat.

Vi har förutsatt att ekonomiska förhållanden har stor betydelse för förändringar av bystruktur och bebyggelse. Studier av den historiska utvecklingen blev därför nödvändiga.

För att beskriva byns nuvarande karaktär behövde vi komplettera det övriga materialet med en inventering av bebyggelsen. För att begränsa arbetet har vi avgränsat en viss del av Färnäs, här kallat inventeringsområdet. Avgränsningen har gjorts med hjälp av den översiktliga kulturhistoriska bebyggelseinventering som utförs av landsantikvarien för hela Kopparbergs län.

För att närmare utreda dels skedda och väntade förändringar och dels invånarnas inställning till att bevara bebyggelsen behövde vi göra en enklare intervju med de boende. Vi har således utformat formulär för denna inventering och intervju. Redan vid utarbetandet av dessa formulär var vi tvungna att göra vissa subjektiva bedömningar av karaktäristiska faktorer hos bebyggelsen. Genom kännedom om den äldre bebyggelsens enhetlighet i utformning och storlek antog vi att bebyggelsens proportioner, speciellt bredd, höjd och takvinkel, är avgörande för dess karaktär. Studium av kartbilden gav vid handen att bebyggelsens placering följde ett visst mönster, kring gårdsplaner och längs gatuliv. Vi antog därför att även bebyggelsens placering är avgörande för bebyggelsens karaktär. Studier av bebyggelseförändringar genom gamla fotografier påvisade också att en bebyggelsens färg och fasadmaterial är avgörande för hur den uppfattas.

Inventeringsformuläret behandlar därför huvudsakligen faktorer som rör bebyggelsens proportioner och färg respektive fasadmaterial. Frågor som rör bebyggelsens placering har vi studerat dels genom kartstudier och dels genom översiktliga inventeringar av gårds- och gaturum.

För att exemplifiera förändringsstudierna gjorde vi också några mer fullständiga uppmätningar av representativa gårdar.

Vidare har vi systematiskt fotograferat bebyggelsen, dels varje gård, dels gaturummen. Dessa fotografier har använts som komplement till inventeringsmaterialet vid frekvensstudier, husklassificeringar, bebyggelsevärderingar etc.

Lövgården från Färnäs bygata på 1920-talet. Bilden visar ett karaktäristiskt gaturum. (foto Nordiska museet)

Lövgården sedd från samma plats år 1976. Gaturummet är ej längre avgränsat och karaktären är till stor del borta.

Ståtlig timmerbyggnad vid Färnäs bygata kring 1920.
(foto: Nordiska museet)

Samma byggnad 1976. Affären har försetts med källare och spiktegel, varvid byggnadens karaktär försvunnit.

FÖRÄNDRINGSTENDENSER

ALLMÄN HISTORISK BAKGRUND

I denna studie förutsätter vi att bebyggelsens utformning styrs av ekonomiska förhållanden (produktionsförhållanden). Förändringar av bebyggelsen bör därför kunna sättas i samband med förändringar av ägoförhållanden, produktionsinriktning m m. Vi har därför studerat Siljansbygdens historia, speciellt med hänsyn till hur de ekonomiska förhållandena förändrats.

I detta avsnitt ges en kortfattad beskrivning av Ovanasiljans utveckling från järnåldern och fram till idag. Beskrivningen görs genom utvalda citat som belyser det historiska perspektivet.

Järnåldern - en högkonjunktur

- Dalarnas järnålder kan genom fyndmaterial sägas omfatta en tusenårsperiod, från tiden närmast efter vår tidsräknings början fram till sockenbildningen under 100- och 200-talen. (1)
- Att järnframställningen varit av mycket stor betydelse står klart genom de många slagglämningarna och den stora järnrikedomen i fynden ... Tyngdpunkten vad gäller järnframställning ligger på Siljansområdet, främst dess övre del av Orsasjön. (2)
- Kanske redan före vikingatiden måste en omfattande järnproduktion ha försiggått... Särskilt i Ovanasiljan har rika järnåldersgravar utgrävts, indikerande en burgen befolkning... Högkonjunkturen bestod långt in i medeltiden. När det bröts genom att bergmalm började exploateras, torde myrmalmsdistrikten råkat ut för ett katastrofalt bakslag med en mycket långvarig kulturfixering som följde - en av orsakerna till övre Dalarnas reliktkaraktär. (3)

Medeltiden - de självstyrande byarna organiseras och blir fler

- Bebyggelsen och odlingen hade redan vid medeltidens början nått en anseelig omfattning utefter Dalälvens nedre lopp, i trakten kring Runn och vid Siljan samt även spridd över den nuvarande Vesterbergslagen...

-
- (1) Åke Hyenstrand, Järn och bebyggelse, Dalarnas hembygdsbok 1974, sidan 18.
  - (2) Hyenstrand, sid 201.
  - (3) Göran Rosander, Herrarbeten, Uppsala 1967, sid 119.

Från dessa större bygder, där bebyggelsen huvudsakligen var samlad i byar, trängde odlingen vidare utefter sjöarna och vattendragen samt från dessa in i skogarna genom anläggning av fåbodar, kring vilka oftast upptogs odlingar och dessa fåbodlägenheter ha i stor omfattning övergått till särskilda gårdar genom utflyttning från hembygden (4)

- I byn levde folket sitt eget, utåt starkt avgränsade liv. Här rådde självstyrelse, reglerad genom hävd och tradition, genom landets lag och byordning...(5)
- Någon organisation utöver byarna har sannolikt icke funnits här före socknandet, det vill säga kristendomens införande, då bygderna uppdelades i områden, lämpliga att bygga kyrka och avlöna präst... (Mora socken) delades upp i två delar, en rikare sydlig del med Östbygge och Solbygge settningar och en fattigare del med Strandbygge, Vika, Älvdals och Våmhus settningar. (6)

1500-talet - dagens bebyggelsemönster grundlägges

- (Mora skattelängder) ge en god föreställning om bebyggelsens utsträckning på 1500-talet. I stort är den fördelad som än i dag. Färnäs, Bonäs och Vika voro socknens största byar då som nu. Morkarlby, Utmeland, Kråkberg och Östnor voro också betydande byar liksom Bärghälsås, Noret och Nusnäs. (7)

En förmögenhetslängd upprättades 1571 för Älvsborgs lösen. Denna längd upptog alla med beskattningsbar lös egendom. Medelförmögenheten i Dalarna var 102 mark.

- Övre Dalarnas socknar visar alla låga siffror... Lägst ligger Rättvik (78), Dalsby fjärding av St Tuna (76), Mora med Älvdalen (74), Järna (61) och Orsa (51 å 52). (8)

Vi möter i längden en jordbruksbefolkning av småbönder, ungefär lik den, som levde i bygden 350 år senare, dvs på 1920-talet.

- ... Kreatursbeståndet för varje hushåll (d v s på 1920-talet) var i genomsnitt för hela Moraområdet drygt fyra kor, något mer än ett ungnöt och av får och getter mellan tre och fyra av vardera...
Den här föreliggande längden uppvisar ett kreatursbestånd som är i full jämnhöjd med, om icke större än vad som eljest förekommer hos bondebefolkningen i landet.(9)

---

(4) H.Huhlin Dannfeldt, Dalarnas jordbruk, Stockholm 1929, s 9

(5) Sigurd Örjangård, Jordbruket i Dalarna under 100 år, Falun 1951, sid 12.

(6) Anders Pers, Gamla papper angående Mora socken, Västerås 1927, sid 216.

(7) Anders Pers, sid 202.

(8) Göran Rosander, sid 125).

(9) Anders Pers, sid 211

1700-talet - folkökning, matbrist och herrarbeten

- Fram till slutet av 1700-talet präglades Siljanstrakten och för övrigt hela Dalarna av en synnerligen stark folkökning. Folkmängden (i hela Dalarna) skall nämligen mellan år 1571 och 1772 hava ökats 3,27 gånger eller mer än något annat av rikets län... Folkökningen framtvang väl utvidgning av bygden från den lägre och öppna marken kring vattendragen, huvudsakligen genom att fäbodrar omvandlades till nya byar med ständiga hemvist... Benägenheten att utflytta från de gamla byarna till odlingar på skogen var dock ringa och i den mån folkmängden växte, ökades trängseln i den gamla bygden. (10)
- Redan Gustav Vasa klagade bitterliga 1558 över att 4, 6-8 eller flera tvinga sig in i samma hemman och ingen ville låta lösa ut sig. En kunglig kommission observerade 1787 "I vart sterbhus blir jorden delad mellan arvingarna och var arvinge behåller sin del. Han sätter bo på den, gifter sig, avlar barn och hans barn klyva efter hans död var sin lilla lott i ännu smärre delar. Armodet blir större i samma mån som hemmansdelen blir mindre, ty ny jord odlas och plöjes icke... (11)
- Landshövding af Nordin skrev 1792 sin rapport om läget i länet, det enligt honom största och folkrikaste i riket, att jordbruket inte ens under de bästa och mest fruktbärande åren på långt när kunde föda landsändans befolkning. Om jordbruket i bergslagsdelen även under goda år 'gav entarfvelig lefnad', så var situationen i egentliga Dalarna så mycket värre: "Här gifves 100-tals bönder, som ej kunna underhålla häst eller någon annan dragare på sin hemmansdel och en ansevärd mängd, som icke föda mer än en ko och några getter. Här ätes bark, halm och ben och här anser allmogon mäsken och drank för en god och smakelig föda." (12)

Arbetsvandringar eller herrarbeten blev sålunda tidigt lösningen på dalfolkets försörjningsproblem. Från 1500-talet fram till 1700-talet har av allt att döma Mora storsocken lämnat de allra flesta herrarbetarna.

- Under 1700-talet, blir uppgifterna om herrarbete legio. Nästan var man skall enligt samtida källor ha deltagit... Moramännens arbete bestod enligt Linné av 'uthuggande, grafwande, murande, dikande, timbrande', vilket bekräftas av ett flertal andra uppgifter. Därtill kan läggas sten-, skogs- och sågverksarbete. Kvinnornas sysslor var lika differentierade. Trädgårdsarbete har kanske varit det vanligaste. Vidare omtalas rodd, bryggeriarbete, bakning, murbruksbärning, hembiträdes- och servitrisanställning, arbete på kyrkogårdar, tobaksfält, Nordiska Museet samt i butiker och hos vinhandlare m m (13)

(10) Dannfeldt, sid 12

(11) af Segerstad, Alternativ bygd, Falun 1971, sid 22-23

(12) " " " " "

(13) Rosander, sid 152-154

- (Herrarbete och livsmedelsbrist till trots) Dalkarlen förblev hemmansägare även om hemmansdelen var liten. 1795-1800 utgjorde bondeklassen i riket omkring 60 % av jordbruksbefolkningen, men i Dalarna omkring 87 %.... (14)
- ...landskapet uppvisar en anmärkningsvärd homogenitet ifråga om den sociala sammansättningen. Jämlikheten var särskilt markant i övre Dalarna, där nästan alla var självägande, städer och herrgårdar saknades och bruksbefolkningen var fåtalig. En förteckning 1811 över antalet män mellan 20 och 45 år i Ovansiljan upptar 1164 hemmansägare, 33 mågar, 881 söner men blott 23 tjänstedrängar. (15)

1800-talet - nyodling, storskifte, skogsbruks- och industrirevolution

- Uppodlingen under 1700-talet var inte helt obetydlig... Under större delen av 1800-talet skedde i Dalarna som överallt i landet en omfattande nyodling. I mycket utgjordes den dock av upplöjning av ängar och betesmarker. Större delen av den odlingsvärda marken blev småningom tagen i anspråk. Sammanlagt uppvisar Siljansområdet blott en fördubbling, Kopparbergs län en tredubbling av åkerarealen 1805-1905. Länets siffra är den lägsta i hela Göta- och Svealand. Den förut omnämnda sädesbristen fortsatte, då nyodlingen ej motsvarade befolkningsökningen. I Ovansiljans flesta socknar skördade man blott 1/3 av behovet, uppges det 1802. (16)

En orsak till den dåliga livsmedelsförsörjningen är det särpräglade fastighetsägandet i övre Dalarna.

- Hemmansklyvningen hade här gått längst. Gårdar med 50-60 tegar, som kunde ligga miltals ifrån varandra hörde till vanligheterna. Exempel finns på jordägare med över 300 ägor, varav somliga bara var några tiotal m². Fastställda gränser mellan byarna saknades, liksom bestämd hemmansindelning. Ägoblandning mellan byar och även socknar var vanlig. Förhållandena var alltså föga rationella. Jordsplittringen försvårade brukningen, hindrade dikning etc. De stora avstånden mellan tegarna innebar oproportionerlig arbetsinsats. (17)
- Så kom revolutionen: storskiftet. Storskiftet verkställdes sockenvis och påbörjades efter beslut av Kungl Maj:t. Storskiftet omfattade tre moment, byadelning av inägorna åbodelning av inägorna (åbo=markägare i byn) samt avvitt-ring och byadelning av skogsmarken. Efter storskiftet bekostade jordägarna själva åbodelning även av skogsmarken. (18)

---

(14) Örjangård, sid 19-20

(15) Rosander, sid 138

(16) Rosander, sid 134

(17) " sid 137

(18) Gunnar Bergholm, Sv Lantmäteritidskrift 4:1960

Storskiftet i Ovansiljan påbörjades kring mitten av 1800-talet (Mora 1839, Orsa 1859). Med storskiftet avsåg man inte bara att få till stånd en ägosammandragning och bringa reda i ägorättsförhållandena, utan man ville också skapa bärkraftiga jordbruk genom "att åstadkomma besuttenheter, alltså så stora ägor att de kunde föda en familj. Förordningen framhöll dock att de jordbrukare som inte uppnådde besuttenhet, ej finge rubbas eller vråkas mot sin vilja." (19)

- Skogsförsäljning kunde ske sedan storskiftet avslutats 1859 (i Mora). Detta fick säkert också till följd dels ett småningom allmänt förbättrat jordbruk, dels en nyodlingsverksamhet och andra arbeten som krävde stor arbetsinsats hemma. En följd var att arbetsresornas antal kraftigt sjönk... Även kurvan för gårdfarihandlare sjunker under 1860-talets förra hälft. Förutom konkurrensen från skogsarbetet medverkade säkert lanthandlarnas förbättrade försäljningsmöjligheter samt den industriella tillverkningen av bruksföremål. (20)

Under 1890-talet inträffar något av en industriell revolution i Moratrakten. Stora sågverk anlades, de första 1892. En viktig orsak till denna träindustri-koncentration var Mora-Vänernbanan från 1891-92.

1900-talet - trassliga ägoförhållanden, jordbrukets tillbakagång, utglesning av bebyggelsen

- Ett arv från det förgångna är de fortfarande mycket tilltrasslade ägoförhållandena. Från 1932 verkar en förordning om laga skifte. (21)
Numera påbörjas inga laga skiften. Inom t ex hela den sent storskiftade Orsa kommun har laga skifte ej genomförts.

Numera påbörjas inga laga skiften. Inom t ex hela den sent storskiftade Orsa kommun har laga skifte ej genomförts. I Mora kommun håller skifte nu på att slutföras. Sist i raden är Färnäs by. Skifteslantmätare Gunnar Bergholm skriver:

- Storskiftesverkets tillskyndare skulle säkerligen vända sig i sina gravar om de fingo veta att verket så i grunden raserats, att exempelvis en av de minsta subborna* i Färnäs .. som består av 1.500 kvadratmeter åker, för närvarande ägs av 24 personer, varav tre äro dödsbon, ett med en andel av 1/72 del. (22)
- Det är ett alltför välbekant faktum att gårdshus, lador fäbodstugor och andra byggnader i inte obetydligt antal tillåts förfalla och ruttna ner, därför att de många delägarna inte kan enas om iståndsättning, utlösning av en eller flera parter eller försäljning. (23)

(19) Rosander sid 136

(20) " " 202-203

(21) John Frödin, Siljansområdets fäbodbygd, Lund 1925

(22) " " 143-144

(23) af Segerstad, sid 24

* liten ägolott

- Kännetecknande för jordbruket har på senare decennier som överallt varit nedläggning av gårdar. Bygden håller på att växa igen. I många fall har jordägarna varit ovilliga att sälja sina åkrar och skogsskiften, hur små de än varit, vilket försvårat hopläggandet till bärkraftiga jordbruk. (24)

Speciella förhållanden i Ovansiljan

Ovansiljans historiska utveckling skiljer sig tydligt från övriga Sverige genom bl a

- den ekonomiska tillbakagången vid slutet av medeltiden
- befolkningens sammansättning. Sedan långt tillbaka i medeltiden har där huvudsakligen bott självägande småbönder
- att där ständigt rått knappa ekonomiska förhållanden
- att de olika skiftena (storskifte + laga skifte) inte kunnat splittra byarna

Den tidiga ekonomiska tillbakagången har medfört vad som i citaten kallas en långvarig kulturfixering. Denna kulturfixering (=ekonomiska stagnation) har inneburit att gamla jordbruksmetoder, byggnadssätt m m fått leva kvar längre än på andra platser i Sverige. De ekonomiska förhållandena förändrades alltså inte nämnvärt från 1500-talet fram till andra hälften av 1800-talet. Liksom i övriga Sverige fick då skogen ökat värde. Några årtionden därefter kom industrialismen. Det dröjde emellertid långt in på detta århundrade innan Ovansiljan fick samma ekonomiska standard som landet i övrigt. Därigenom bevarades den ålderdomliga bebyggelsekaraktären.

- De enkla levnadsförhållandena och fattigdomen skapade inga nya behov. Därför fasthöll man alltjämt vid samma hustyper och husgerådsformer. Allmogekonsten i dessa trakter blev därför aldrig en retarderad högreståndskonst i folklig omgivning, utan den är att betrakta som en vissnad och stelnad kvarleva av den gamla svenska "allt folkets konst", allmogekonsten i ordets djupare mening. (25)

Idag skiljer sig inte längre Ovansiljans ekonomiska förhållanden från de i övriga Sverige. Detta återspeglas bl a på den nyuppförda bebyggelsen som nu är likadan som den i övriga Sverige.

---

(24) Rosander, sidan 144

(25) Gerda Boethius, Den nordiska timmerbyggnadskonsten, Stockholm 1927

BEFOLKNINGSUTVECKLING

Befolkningsutveckling och utkomstmöjligheter liksom jordbrukets förändringar synes ha haft avgörande betydelse för hur byarna har utvecklats. I denna studie har därför befolknings- och jordbruksförhållandena i Färnäs ägnats särskild uppmärksamhet. Vi har bl a bearbetat och sammanställt uppgifter i litteratur, befintlig statistik, opubliserade forskningsprojekt, eget inventeringsmaterial samt diverse annat källmaterial. Syftet har varit att kartlägga befolknings- och produktionsförändringar av betydelse för bebyggelsens utveckling, dels fram till idag, dels inom den närmaste framtiden.

En längre tids befolkningsökning

Det har bott människor i Färnäs sedan långt tillbaka i medeltiden. På ett par ställen har man påträffat slagg efter primitiv järnhantering, vilket tyder på att där funnits myrmalmsframställning.

Enligt G.Boethius är den äldsta byggnaden i byn, som ej är ombyggd, ett härbre som stammar från 1200- eller 1300-talet. Byggnader eller delar därav från 1500-talet är vanliga.

1571 bodde i Färnäs ca 40 familjer (dvs skattebetalare enligt skattelängderna för Älvsborgs lösen). Byn var redan då en utpräglad jordbruksby.

Vid mitten av 1700-talet fanns det ca 100 hushåll i Färnäs, som då var Mora sockens största by (till invånarantal). På knappt 200 år hade byn mer än fördubblat sin befolkning - en utveckling som föskedde i hela Ovensiljan. Byn gav emellertid inte utkomstmöjligheter åt hela sin befolkning. Liksom i andra dala-byar måste även Färnäsborna göra sk arbetsresor och ta säsonganställning vid byggen, hyttor och liknande i andra delar av landet. Från 1837 finns statistiska uppgifter som säger att ca 2000 av Mora sockens 8000 invånare (dvs 25%) utvandrade efter arbete. Detta förhållande torde även ha gällt Färnäs.

Mellan 1757 och 1861 ökade befolkningen i Färnäs från 99 till 113 hushåll - alltså en ganska måttlig befolkningsökning. 1860 bestod varje hushåll av i genomsnitt 5 till 6 personer. Den totala folkmängden utgjordes sålunda av ca 600 personer.

Efter 1860 blev skogen alltmer värdefull. Storskiftet hade nu gjort det möjligt för de enskilda bönderna att sälja sin skog - tidigare hade skogen varit gemensam. Småbrukarna kunde få säsongarbete i egen eller annans skog och arbetsresornas antal sjönk. Befolkningen växte återigen - vilket föskedde i hela Ovensiljan - och var år 1890 ca 770 personer. En ökning på 30 år med ca 170 människor eller 22%.

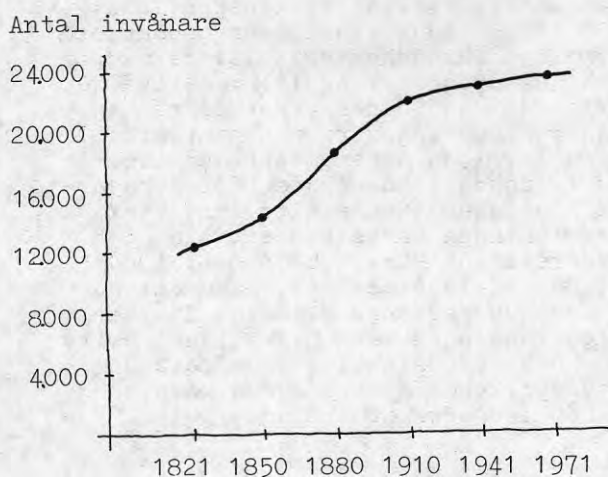

Fig 4. Befolkningsutvecklingen i Ovansiljan, dvs Mora, Orsa Våmhus och Sollerön (enligt uppgifter från SCB).

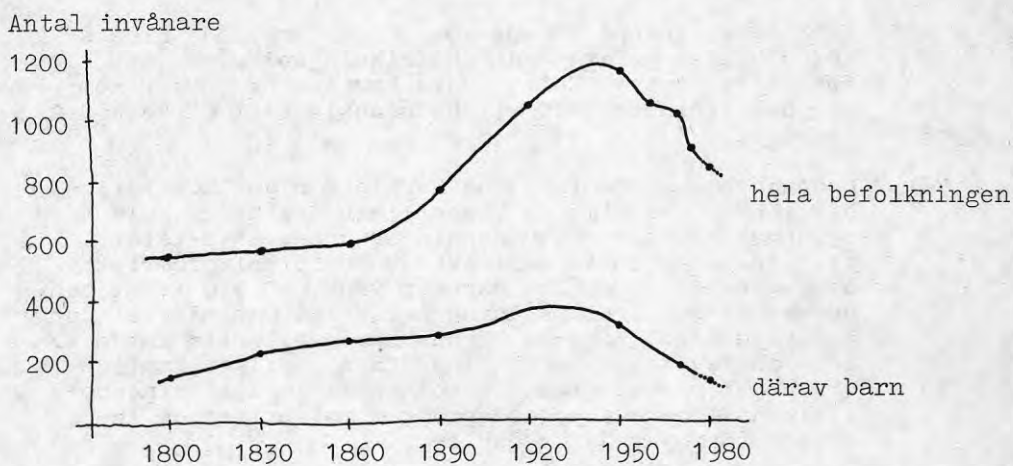

Fig 5 . Befolkningsutvecklingen i Färnäs efter år 1800 (enligt utdrag ur husförhörslängder och FoB).

Industrialismen kom till Mora omkring sekelskiftet. Järnvägen mot Gävle blev klar 1891 och ungefär samtidigt började större sågverksindustrier att etableras, framförallt i Mora men även Färnäs fick några industriföretag. År 1890, före industrialismens genombrott, var så gott som samtliga Färnäsbor sysselsatta med jord- och skogsbruk (se diagram). År 1910, alltså 20 år senare, var nästan 40% av Färnäs yrkesverksamma befolkning sysselsatta inom industri och hantverk! Omställningen kan bl a förklaras genom att den arbetskraft som tidigare tvingats lämna bygden för sina arbetsresor, nu gavs möjlighet att få sitt förvärv i hemmaindustrin. Befolkningen fortsatte att öka, och kulminerade på 1940-talet då Färnäs hade över 1200 invånare. På drygt 50 år, 1890-ca 1945, hade alltså befolkningen ökat med 430 personer eller ca 55%, en ökning som överstiger den normala i Ovansiljan. Detta kan förklaras genom byns fördelaktiga läge nära de stora industrierna. Byn kunde alltså rymma både en ökande jordbruks- och industriebefolkning.

Trettio års befolkningsminskning

På 1940-talet blomstrade Färnäs. Byn var fortfarande en utpräglad jordbruksby och ännu var något fler personer sysselsatta inom jord- och skogsbruk än inom industri och hantverk. Från och med mitten av 40-talet har emellertid befolkningen stadigt minskat. Jordbruket har gått tillbaka och ungdomarna har fått söka sig till andra jobb och andra orter. Mellan år 1950 och 1973 har andelen barn upp till 15 år minskat med cirka en tredjedel. Samtidigt har andelen pensionärer ökat kraftigt (se tabell).

Nu bor det knappt 900 personer och den sneda åldersfördelningen pekar på att befolkningen kommer att fortsätta minska. Enligt Mora kommuns prognoser kommer befolkningen 1980 att ha sjunkit till cirka 850 personer.

Denna befolkningsminskning har inte någon motsvarighet i hela Ovansiljan. Visserligen drabbades hela bygden av befolkningsminskningar under 1960-talet till följd av en landsomfattande befolkningsomflyttning. Utvecklingen har däremot vänt på 1970-talet och nuvarande befolkningsökning överstiger mer än väl den tidigare avfolkningen. Färnäs har emellertid inte fått del av denna befolkningsökning, vilket troligtvis beror på den tidigare kommunala lokaliseringspolitikens (bostadsbyggnadsprogram mm) bristande intresse för byarnas utveckling.

Byns framtid påverkas huvudsakligen av Mora centralorts utveckling. Som utvecklingen ser ut idag expanderar centralorten förhållandevis kraftigt. Efterfrågan och önskemål att bosätta sig i den närbelägna byn Färnäs har även ökat, men försvåras av att kommunen ej kan komma över tillräckliga markområden för bostadsbyggande.

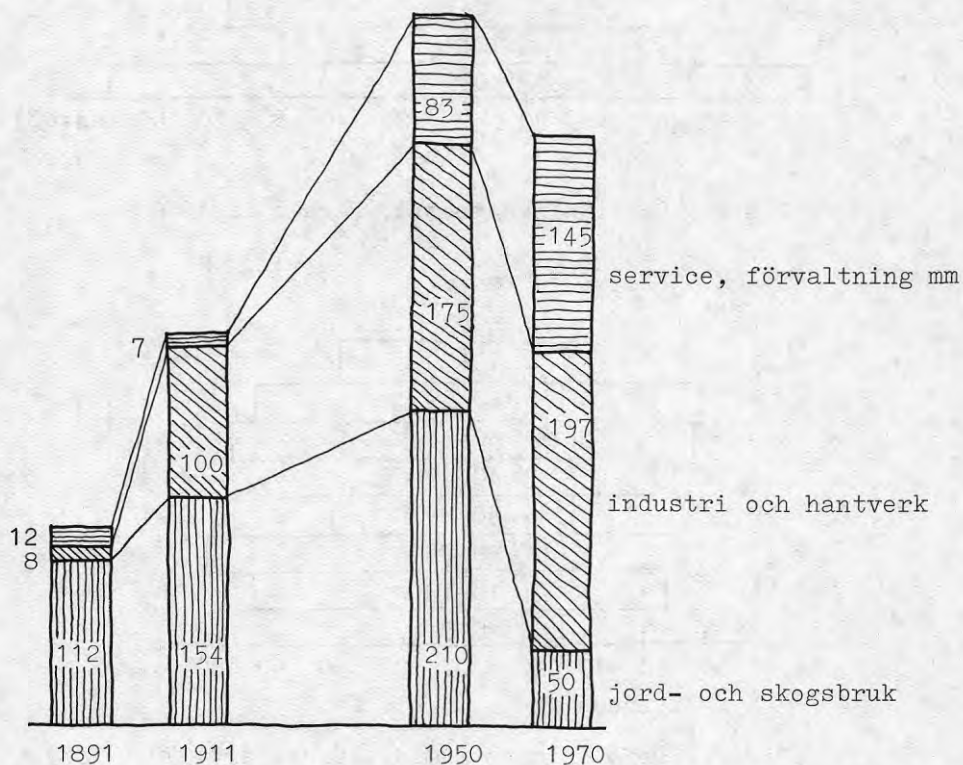

Fig 6. Den förvärvsarbetande befolkningen i Färnäs fördelad på näringsgrenar vid fyra olika tidpunkter, 1891, 1911, 1950 och 1970. Som förvärvsarbetande räknas här inte oavlönad arbetskraft respektive medhjälpare i jordbruk.

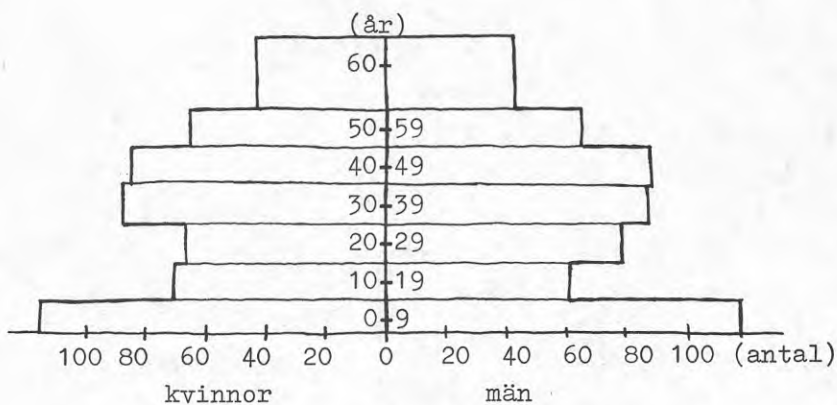

Fig 7 . Befolkningspyramid, Färnäs år 1950

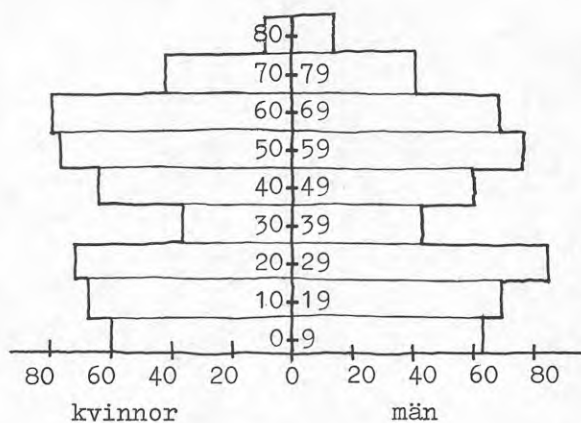

Fig 8 . Befolkningspyramid, Färnäs år 1970

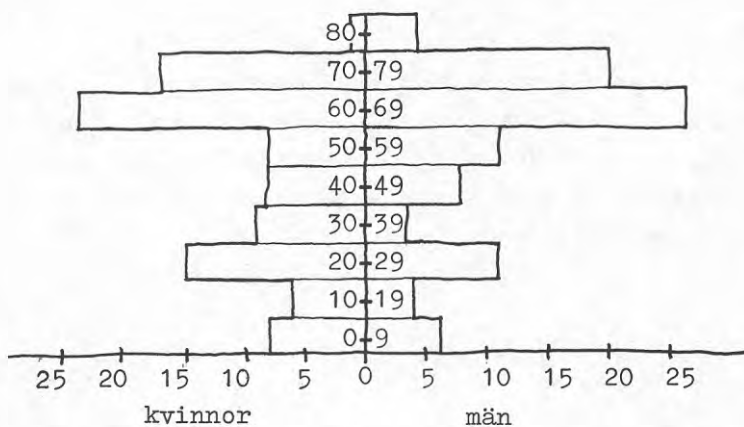

Fig 9 . Befolkningspyramid, inventeringsområdet, 1975

Nuvarande befolkningssammansättning

Av Färnäs nuvarande 351 hushåll har 125 familjer barn upp till 17 år (36%). Vanligaste hushållsstorleken är 2 personer. Vanliga är även enpersonhushållen (28 resp 20%).

Av de förvärvsarbetande är nu huvuddelen sysselsatta inom industri och hantverk. Endast cirka 12% av de yrkesverksamma arbetar med jord- och skogsbruk. Från en utpräglad jordbruksby har Färnäs alltså utvecklats till ett "sovsamhälle" där nu 83% av de förvärvsarbetande har sin utkomst utanför Färnäs.

Som tidigare redovisats har Färnäs en större andel pensionärer än barn. Detta förhållande är än mer markant i den äldre delen av byn. Inom det avgränsade inventeringsområdet är halva befolkningen över 60 år. En viss tendens till generationsväxling finns i och med den relativt stora åldersgruppen 20-29 år. Denna nya generation kommer bl a att ställa helt nya krav på bebyggelsen beträffande t ex bostadsstandard och bostadsstorlek.

JORDBRUKETS UTVECKLING I FÄRNÄS

Jordbruket före industrialismen

Före industrialismen var jordbruket som nämnts helt dominerande för Färnäs. Jordbruket bedrevs som självhushåll och flertalet bönder var självägande även fast ägotterna var små. Drängar var således sällsynta.

Jordbruket var tidigt helt inriktat på djurskötsel. Fäbodväsendet har uppstått kring djurskötseln och fäbodarna Fåsås, Bomansberg och Ingårdingsbo spelade en stor roll för byns djurhållning. På somrarna valades djuren där, foder samlades in och smör- och ostlager lades upp för vintern. På vårarna och höstarna fick korna beta i själva byn. Djuren släpptes ut på gatorna och fick beta vid väggrenar, i skogskanten o dyl. Grindar, gårdsgårdar och gårdslängor hindrade djuren från att komma ut på åkerjorden resp in på gårdarna. I Färnäs fanns dessa grindar vid södra resp norra ändan av stora bygatan. Ända fram till 1930-talet fanns grinden kvar vid den norra delen av byn.

Kreaturens sommarbete innebar således inga större problem. Betydligt svårare var det däremot att klara djuren över vintern. I boken "Siljansområdets fäbodbygd" beskriver Frödin vilken betydelse fäbodarna hade även för insamlandet av vinterfordret. Han beskriver också en foderbrist utan like - trots allt arbete för att klara vinterns utfordring blev resultatet inte bättre:

"Foderfångsten började redan vid midsommartid, då man slog av gräset på dikes- och vägkanter i byn. Därefter begav sig byns slätterfolk till hemfäbodvallarne, slog av dessa och hässjade höet, varpå man vandrade till de stora slogarna i de omgivande skogarna. Dessa slogar vore av två slag, nämligen dels starrkärr, dels små ängar av naturlig ört- och gräsvegetation vid bäckar och åar". (Fanns långfäbodlar gick slätterlaget sedan dit). "Likväl räckte den så erhållna fodermängden inte till. ... Man måste därför skaffa surrogatfoder. Så bröt man löv av björk, säl, al o s v åt småkreaturen. Då fodret likväl fram på senvintern blev otillräckligt, tillgrip man den utvägen att koka en lag eller sörpa av bark. Ej heller på detta vis blev den tillgängliga fodermängden tillräcklig... Man begav sig därför på hösten, när alla andra arbeten vore avslutade, ånyo ut i skogen för att samla lav... Icke heller på detta sätt erhöill man tillräckligt med foder... Man måste tillgripa sådana utvägar som att koka sörpa av hästgödsel o d. Och resultatet av allt detta blev, att när man äntligen i början av maj skulle taga ut kreaturen för att de skulle få njuta av de första grässtråna på backarne i byn, hade korna för länge sedan av kraftlöshet förlorat förmågan att stå på benen. Man måste släpa dem med linor ut ur fähusen eller rent av hissa dem ut ur båsen."

Man kan lätt förstå att dessa undernärda och f ö småväxta kor inte gav någon större avkastning jämfört med dagens välskötta, präktiga mjölkkossor.

Vid tiden för Älvsborgs lösen, 1573, hade den genomsnittliga skattebetalaren i Färnäs 3-4 kor, 1-2 ungnöt, 3 får och 4 getter. 1843 tycks den genomsnittliga djurinnehavaren ägt ungefär samma typ av och antal kreatur som på 1500-talet. Enda skillnaden är att man 1843 har fler får än tidigare (i snitt 7 st mot tidigare 3 st). Det totala djurinnehavet för Färnäs har ungefär tredubblats under den här perioden.

Detta var troligen möjligt p g a omfattande nyodlingar och större utnyttjande av fäbodarna. Vi vet emellertid att i Ovansiljans socknar skördades år 1802 bara en tredjedel av spannmålsbehovet. Man var således tvungen att byta till sig spannmål genom försäljning av varor och tjänster (herrarbeten).

Den odlingsbara marken var dyrbar och inhägnad med gårdsgård. Inhägnandet var viktigt och 1857 kom en särskild stängselförordning som innebar att ohägnad mark skulle anses upplåten till gemensamt bete.

Före storskiftet var den odlade jorden indelad i ägotrakter (gården). Dessa hade i Färnäs namn som Smedsgårdet, Torrstuåkern och Lundkitt. Ett gårde omfattade ett sammanhängande uppodlat område, omgärdat med gårdsgård. Inom varje gårde hade varje gård minst en teg. Många tegar kunde vara "små som ordinarie stugugolv". Enligt hörsägen innebar denna trängsel att alla delägare var tvungna att så och skörda samtidigt.

Ända fram till 1500-talet var korn det enda odlade sädeslaget. Sedermera odlades även havre och i viss mån råg. Dessutom odlades ärtor, lin, kål, humle och från och med slutet av 1700-talet även potatis. När jordbruket började förändras inom övriga delar av Sverige höll bönderna här fast vid de gamla metoderna. I boken "Herrarbete" skriver Rosander:

"Jordbruket sköttes i övre Dalarna med ålderdomliga metoder jämfört med landet i genomsnitt. Ännu 1860 var det normalt med tredingsbruk i de tre övre fögderierna. 1885 omtalades, att koppelbruket börjat vinna insteg, men novationen gick långsamt i Siljansbygden, där bonden enligt KB ägde motvilja mot att odla gräs på den gamla åkerjorden".

Storskiftet genomfördes i Färnäs kring 1850. Gårderna delades då upp i åkerskiften och varje gård fick mer sammanhängande odlingsmark. Avsikten med storskiftet var att skapa bärkraftiga jordbruk som kunde försörja hela familjer. Enligt då gjorda beräkningar skulle Färnäsjorden räcka till 93 bärkraftiga gårdar (=besuttenheter).

Antal djurägare

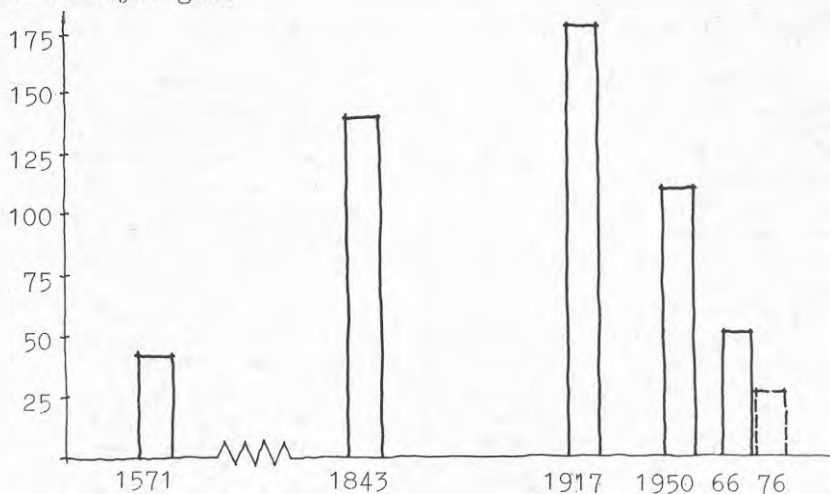

Fig 10. Antal djurägare i Färnäs 1571, 1843, 1917, 1950, 1966 samt uppskattning för år 1976.

Antal djur

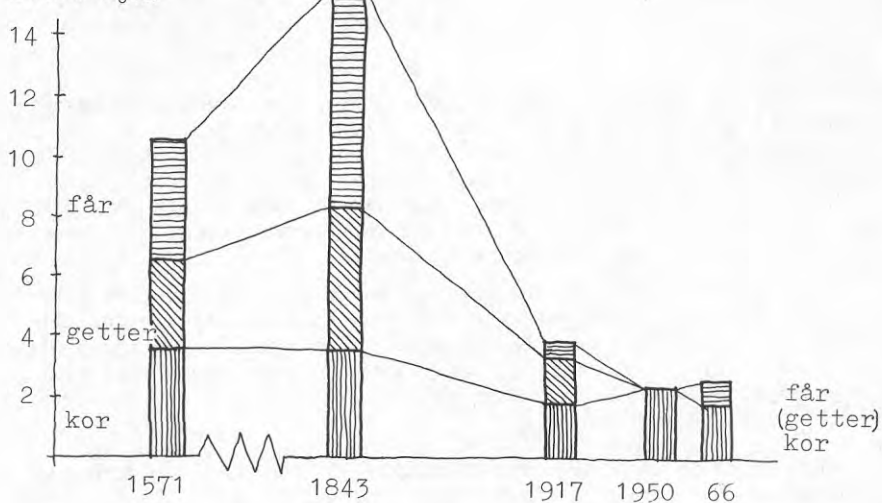

Fig 11. Genomsnittliga antalet får, getter respektive kor per djurägare 1571, 1843, 1917, 1950 och 1966.

Förändringar av jordbruksdriften

Under årtiondena efter storskiftet förändrades i viss mån kreatursskötseln. Betet inne i själva byn upphörde. Djuren vallades som förr i fäbodarna på sommaren, men större delen av hösten fick de nu beta på lindor utanför byn. Stängselförordningen upphävdes, vilket innebar att ohägnad mark ej längre kunde anses upplåten till gemensamt bete.

Kring sekelskiftet förändrades jordbrukets betydelse mer radikalt för Färnäs. Redan tidigare (fr o m 1860-talet) hade byborna kunnat söka sig arbete inom skogsbruket och nu öppnade sig även nya möjligheter genom den begynnande industrialiseringen. Jordbruket blev i flertalet fall en deltidssyssla. Detta förhållande återspeglas i kreatursstatistiken. Från 1843 till 1917 ökar befolkningen nästan till det dubbla. Det totala kreatursinnehavet minskar däremot från t ex 484 kor år 1843 till 326 kor 1917. Utslaget per djurägare är skillnaden 3,5 kor per hushåll mot 1,8 kor per hushåll. Skillnaden är ännu större för småkreaturen, får och getter. Däremot ökar hästinnehavet något.

Deltidsjordbruket underlättades tack vare den begynnande mekaniseringen inom jordbruket. På 20-talet var t ex slåttermaskiner i allmänt bruk. Männens arbetsinsats var i stort sett endast nödvändig vid sådd och slåtter. I övrigt kunde de ta arbete på annat håll.

Från 1917 till 1950 fortsatte kreatursinnehavet att minska. Under samma period lades också fler jordbruk ner. Så 1950 är karaktären och storleken på jordbruket ungefär detsamma som 1917. Efter 1950 börjar den stora jordbruksnedläggelsen.

	<u>1950</u>	<u>1966</u>	<u>1975</u>
antal jordbruk med kor	58	19	6
antal jordbruk med kreatur, höns eller hästar	63	28	14
andelen jordbruksfastigheter med djur	69%	31%	15%
antal jordbruk med kor i förhållande till antal jordbruk med djur	92%	68%	43%

Mellan 1950 och 1966 gör över hälften av Färnäs gårdarna sig av med kreaturen. Totala djurbeståndet minskar med mer än hälften. Denna trend har fortsatt fram till idag.

I samband med jordbruksnedläggelserna försvann också fåbodriften. Både Fåsås, Bomansberg och Ingårdingsbo, vilka är Färnäs hemfåbodar, användes för bete så sent som 1957.

Det vanliga är att bondefamiljen har kvar sina djur så länge de orkar. Först gör de sig av med korna, men har kvar grisar och kalvar. Därefter säljs även dessa djur men jorden sköts fortfarande - den används för säd och potatis för husbehov. Slutligen, om inga unga tar över, lämnas jorden i någon annans skötsel eller för att växa igen.

Jordbruket idag

I inventeringsområdet, som omfattar den södra hälften av de bebyggda områdena i Färnäs, finns idag 2 hästar, 15 kor, 22 kalvar o ungnöt, 2 kvigor, 12 får, ett 100-tal hönor samt 5 grisar. Dessa djur är fördelade på 14 olika ägare, varav en huvudsakligen försörjer sig på jordbruket. Uppskattningsvis innebär detta att antalet djurägare i Färnäs halverats sedan 1966.

År 1950 hade 92% av djurägarna kor jämfört med 43% idag. Istället har de övergått till kalvar och ungnöt eller enbart fjäderfä, vilket kräver mindre total arbetsinsats.

Hur är då situationen i Färnäs idag? Av de 14 djurägarna i inventeringsområdet är 8 över 65 år. Två av de yngre djurägarna har uttalat önskemål om att utöka kreatursverksamheten. De övriga djurägarna säger sig vilja ha kvar djuren så länge de orkar. 4 av de äldre djurägarna känner inte till någon som sedan skulle kunna ta över.

Trots att kreatursskötseln upphör så brukas jorden emellertid fortfarande. Inom inventeringsområdet (ett 80-tal jordbruksgårdar) har 58 gårdsinnehavare uppgivit att deras jord brukas. På 44 gårdar brukas den inom familjen och 14 gårdar utarrenderar (utlånar) den. Flertalet av de som idag sköter jorden har uppgivit att de tänker fortsätta. På flera gårdar finns maskiner, bl a en egen traktor, vilket underlättar brukandet. I andra fall lånas maskiner av grannen.

Endast 2 av de tillfrågade har uppgivit att jorden växer igen och ytterligare 2 har sagt att den delvis växer igen. Ett 20-tal gårdsinnehavare har emellertid ej tillfrågats - gården används som fritidshus, är obebodd etc. Troligt är att deras jord utlånas eller växer igen.

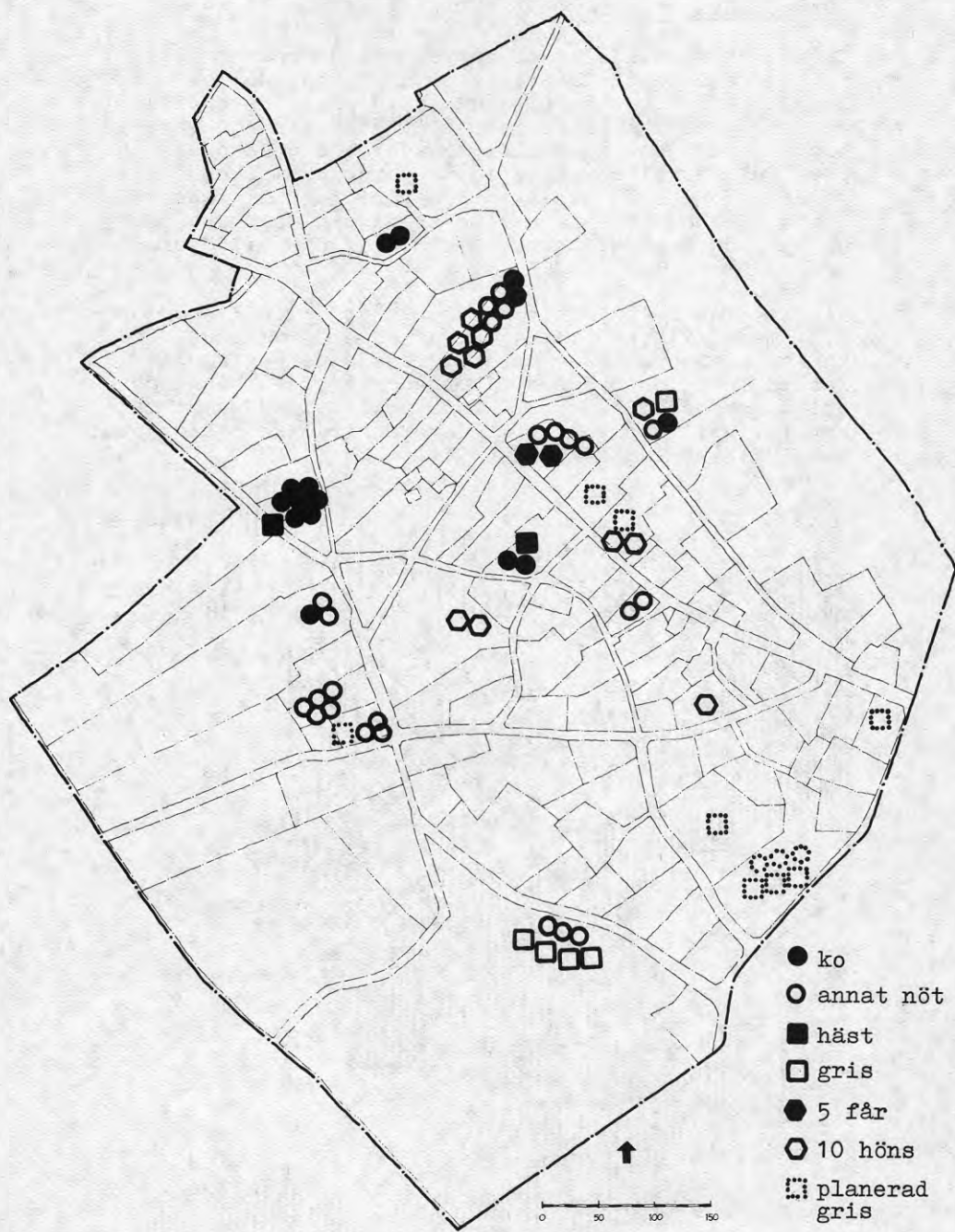

Fig 12. Befintligt samt planerat djurbestånd vid inventering 1975-76.

Jordbrukets framtid

Trots det nordliga läget hör Färnäs åkermarker till de bättre i länet. Detta beror till stor del på berggrunden - det kalkhaltiga s k silurbältet, men även på det gynnsamma läget i en sydvästsluttning. Lantbruksnämnden har nu aktivt engagerat sig Färnäs jordbruk. Den har bl a klassifierat jordbruksmarken och jorden söder och väster om byn hänförs till klass A d v s den högsta i länet. De stenigare markerna norr om byn hänförs däremot till klass C s k miljöjordbruk.

Klass A-marken är tänkt att användas för s k storjordbruk medan klass C-marken är avsedd för småbruk, potatisodling etc. Åkermarken i Färnäs lämpar sig emellertid inte för brödsäd. Skörden slår fel ibland och odlingssäsongen är kort. Bäst lämpar sig däremot marken för vallväxter, varför jordbruket liksom tidigare bör inriktas på kreatursskötsel.

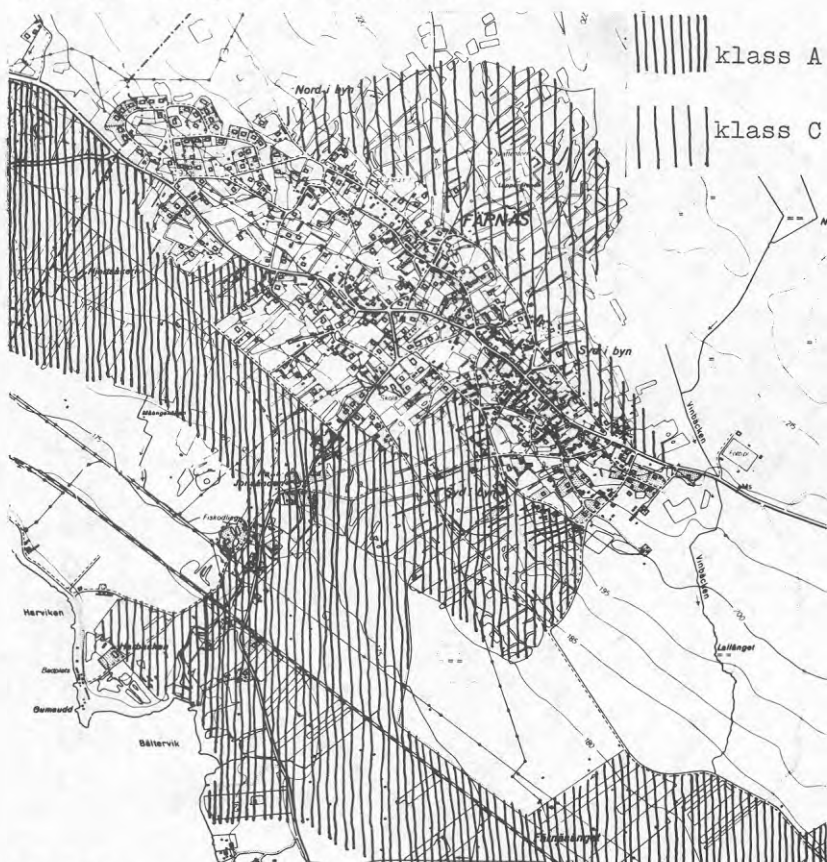

Fig 13. Mora kommun har i viss mån korrigerat lantbruksnämndens jordbruksmarksklassifikation. Här redovisas kommunens förslag till jordbruksområden i Färnäs.

Lantbruksnämndens målsättning för Färnäs är att skapa livskraftiga heltidsjordbruk med kreatursskötsel - kanske två eller tre stycken i hela Färnäs. Lantbruksnämnden har redan nu beslutat stödja en jordbrukare i grannbyn Noret. Denna bonde kommer även att behöva stora arealer i nordvästra Färnäs. Den återstående klass- A -marken sydväst om Färnäs samt ett område söder därom, Färnäsängarna, väntas kunna försörja två storjordbrukare. Tre jordbrukare har redan anmält sitt intresse att utöka nuvarande verksamhet. Huruvida lantbruksnämnden skall kunna stödja dessa jordbrukare är beroende på huruvida de kan komma över marken genom köp eller arrendekontrakt. De övriga småbönder som idag brukar jorden är, förståeligt nog, ej intresserade av dylika satsningar på storjordbruk.

Lån och bidrag för jordbruksverksamhet (genom lantbruksnämnden) kan för närvarande endast utgå till ovan nämnda storjordbruk, där åtminstone en person har lönande heltidssysselsättning i ett jordbruksföretag, eventuellt i ett kombinerat jord- och skogsbruksföretag. Lån och bidrag kan alltså ej utgå till småbrukare, deltidbrukare eller hobbybrukare. Det är emellertid av kommunalt intresse att även de små jordbruken ska finnas kvar. De pågående jordbruksnedläggelserna får annars som yttersta konsekvens att den minst lönsamma jordbruksmarken lämnas att växa igen, att all befintlig jordbruksbebyggelse förlorar sin funktion och att byn förlorar den sociala verksamhet som småjordbruken utgör.

Även de små jordbruken kan göras lönande. Mjölkkor är då mindre lämpliga eftersom de medför relativt stor arbetsbelastning. Istället kan det lämpa sig bättre med uppfödning av kor och hästar. Ungdjur kräver inte samma skötsel som kor och hästar är populära som hobby. Djuruppfödningen baseras på odling av vallväxter samt betesmarker. Även fältmässig trädgårdsodling borde dock kunna ge bra utdelning. Lämpligt kan då vara att odla potatis, morötter, kålrötter, jordgubbar m m.

För att de små jordbruken inte ska försvinna vid nästa generationsväxling är det troligen nödvändigt med någon form av ekonomiskt stöd bl a till upprustning av ekonomibyggnader. Det finns mycket som talar för att det skulle behövas en översyn av jordbrukspolitiken i dessa gamla jordbruksbyar med en lång tradition av deltidjordbruk.

Färnäs på 1910-talet. En ålderdomlig, omålad timmerbebyggelse. (foto: Nordiska museet).

Flygfoto över södra Färnäs år 1950. En enhetligt röd- och vitmålad bebyggelse (foto: Nordiska museet).

BEBYGGELSEFÖRÄNDRINGAR I FÄRNÄS EFTER 1850

Bebyggelsens utbredning och placering

De tidigaste bosättningarna i Färnäs (från järnåldern) tror man fanns sydväst om den nuvarande bebyggelsen. Där har odlingsröseerna fortfarande en oregelbunden och som man tror ålderdomlig karaktär.

Vid 1500-talets slut fanns ett 40-tal gårdar i Färnäs. Dessa var troligen grupperade i klasar (=täta grupper) med 4-8 gårdar kring en gemensam brunn. Från 1500-talets slut till mitten av 1800-talet ökade antalet gårdar från 40 till drygt 100.

Vid 1800-talets mitt (tiden för storskiftet) kunde fortfarande klart avgränsade klasar utskiljas - nu 7 till antalet. Största delen av bebyggelsen låg emellertid längs den stora bygatan, som även utgjorde landsväg mellan Mora och Rättvik. Byn hade då snarast karaktär av två ej sammanväxta radbyar, "Sydibyn" och "Nordibyn". Den fortsatta beskrivningen av utvecklingen kommer här endast att handla om Sydibyn (=inventeringsområdet).

Bebyggelsen i Sydibyn utgjordes på 1850-talet i huvudsak av kringbyggda och kvadratiska gårdar grupperade norr och söder om landsvägen. Dessutom fanns några mindre soldatgårdar norr om den övre gatan samt 7 gårdar i en separat klase sydväst om övrig bebyggelse. Vägsystemet var välförgrenat så att alla gårdar lätt kunde nås. Där det byggda området upphörde tog jordbruksmarken vid.

Placering av nytillkommande bebyggelse

Storskifteskartan kan ses som en dåtida markanvändningsplan. I storskiftet skiljde man på fyra typer av mark, nämligen:

- åkermark
- slogmark (ängsmark)
- oduglig mark
- bysamfällad mark (gator och torgbildningar samt ett större område med lövträdbevuxen betesmark, den s k svinvallen)

All bebyggelse låg på slogmark. Kreaturen fick beta längs diken och på den "odugliga" marken.

Vid jämförelse mellan dagens markanvändning och den vid tiden för storskiftet, framgår att de till stora delar överensstämmer, trots att befolkningen mer än fördubblats och att jordbruket helt ändrat karaktär.

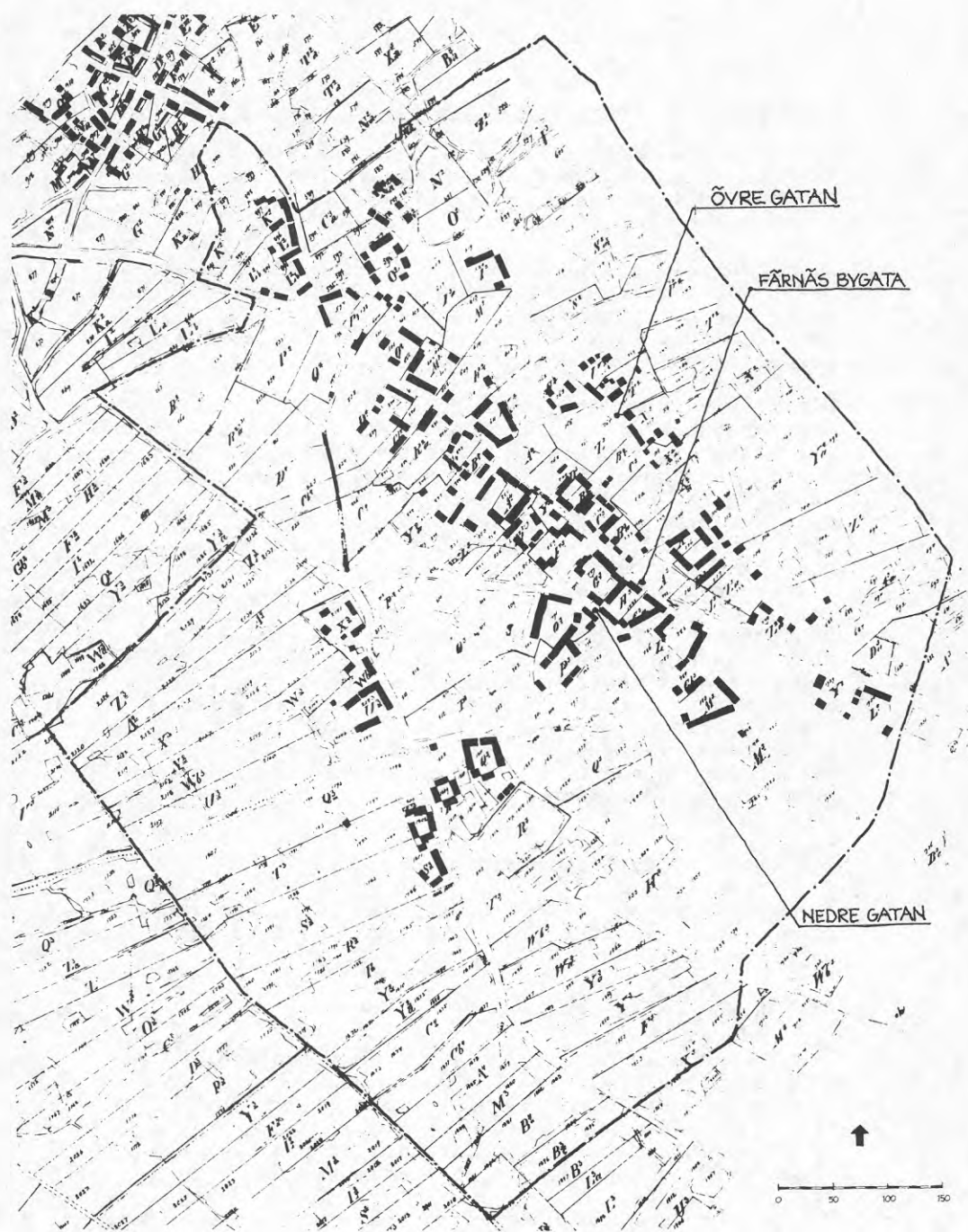

Fig 14. Södra Färnäs (Sudibyn) vid tiden för storskiftet kring år 1850. Norr om inventeringsområdet syns delar av den norra bebyggelseklassen (Nordibyn).

Fig 15. Grundkarta, södra Färnäs. Kartan visar samma område som på föregående sida - 125 år senare, dvs 1975.

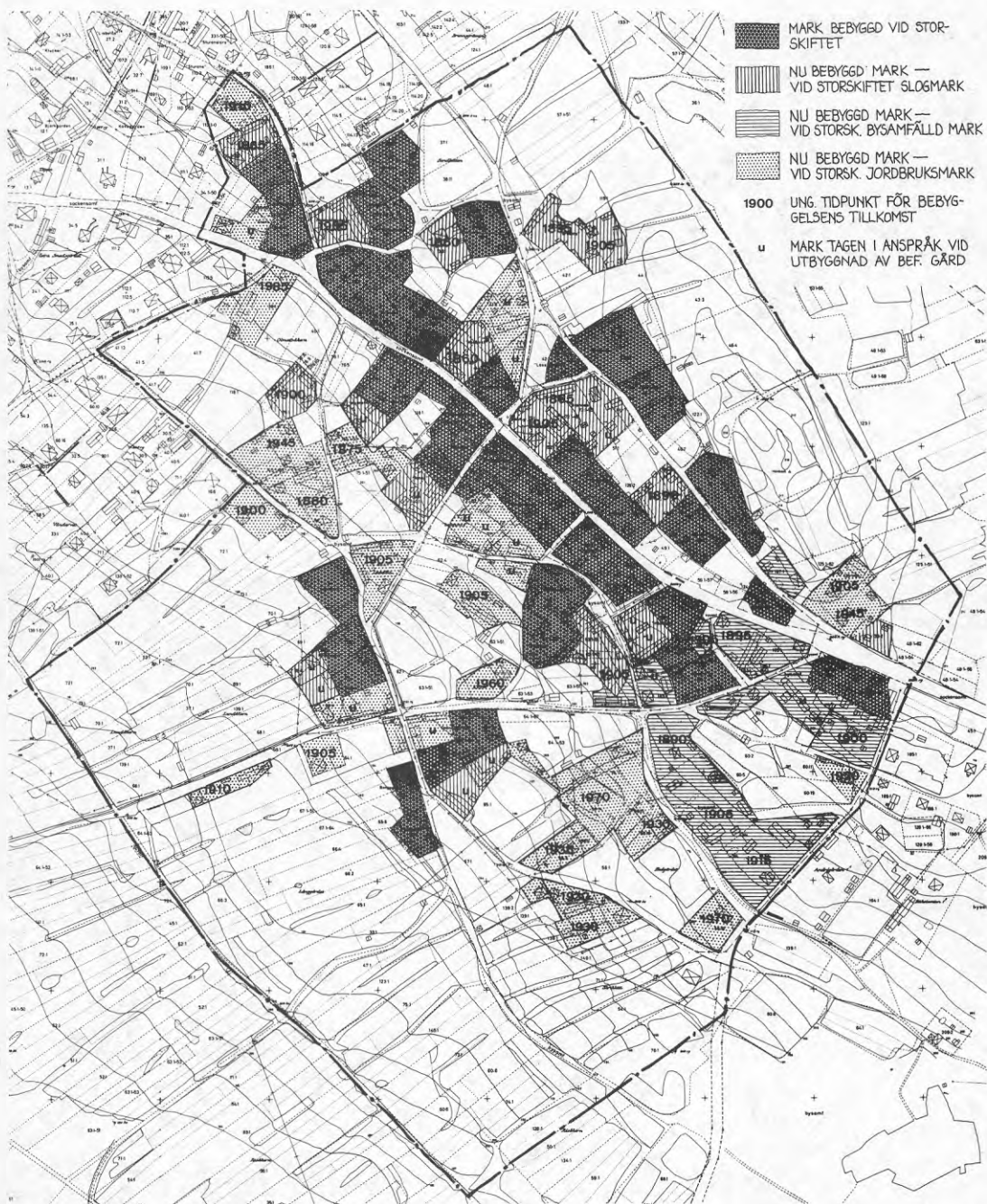

Fig 16. Bebyggelsens utbredning efter storskiftet. Kartan redovisar typ av mark som exploaterats samt ungefärlig tidpunkt för markens ianspråktagande.

Många åkerlappar har identiskt utseende och vägsystemet är likadant. Den mark som utnyttjas för bebyggelse har däremot utökats. I huvudsak har tre typer av mark tagits i anspråk (se även kartan).

- Slogmark. Denna mark började att bebyggas strax efter storskiftet och var så gott som fullbyggd strax efter sekelskiftet. På slogmarken hade då tillkommit 13 nya gårdar.
- Bysamfälld mark. Än idag ligger många gårdar på s k ofri mark som arrenderas av byn. 10 gårdar tillkom här mellan ca 1880 och 1920.
- Enstaka bitar av den ursprungliga jordbruksmarken. Denna exploatering skedde främst söder om landsvägen. Norr om landsvägen har närmast motsatt utveckling ägt rum, d v s tidigare bebyggd mark utnyttjas nu som åker. Jordbruksmarken började att bebyggas kring 1880 och hitintills har här 16 nya gårdar och 8 villor tillkommit.

Förändringar av den äldre bebyggelsens placering

Storskiftets indelning i långsmala fastigheter har i hög grad varit styrande för tillkommande och flyttade byggnaders placering och därmed också för nuvarande gårdsformer. Byns mönster har förändrats genom att gårdsformer och husplaceringar förändrats, genom att kringbyggdheten luckrats upp och genom att ny bebyggelse tillkommit.

Mellan den övre och den nedre gatan har efter storskiftet tillkommit ett flertal uthusbyggnader. Dessa gator har även fått karaktär av fägator, d v s sådana gator där kreatur vallas, hö, dynga m m transporterats etc. Mot dessa gator vätter alltså huvudsakligen uthus.

Landsvägen har efter storskiftet utvecklats till en förnäm huvudgata. På 1860-talet byggdes här stiliga 2-våningshus och efterhand byggdes resp flyttades flera bostadshus så att långsidan kom att vänta mot gatan, vilket tidigare inte varit regel.

Denna utveckling mot huvudgata resp fägator var dock inte entydig, vilket berodde på att man höll fast vid det tidigare mönstret, nämligen att placera bostadshuset på gårdsplanens inre och helst också soligaste sida.

Fram till 1945 skedde en kraftig ökning av befolkningen samtidigt som de gamla storfamiljerna började upplösas. De gamla jordbruksgårdarna skiftades inte utan beboddes i regel av flera familjer (bostadshus med ursprungligen två lägenheter alternativt två bostadshus finns på 76 % av alla gårdar). Detta samboende borde ha medfört ett ökat antal byggnader per gård.

Efter storskiftet (1860-70) blev det vanligt att placera bostadshusen med långsidan mot bygatan.

Under andra hälften av 1800-talet utvecklades den övre och nedre gatan till s k fägator. Bilden visar den nedre gatan.

Vid jämförelse av kartbilderna från 1850 resp 1975 visar det sig också att 1975 (se sid 38 resp sid 39) är betydligt större delar av de gamla storskiftesfastigheterna bebyggda. En jämförelse av totala antalet byggnader på de vid storskiftet bebyggda fastigheterna ger följande resultat (inom inventeringsområdet).

	antal gårdsbildningar	antal byggnader
1860	43	387
1950	56	446
1975	57	436

Det visar sig alltså att antalet byggnader under perioden 1860-1950 ej ökat mer än ca 15% trots den stora skillnaden i bebyggd yta, som framgår av kartbilderna. En förklaring kan här vara att byggnadernas storlek och funktion delvis förändrats. De efter sekelskiftet uppförda ekonomibygnaderna har t ex mycket större byggnadsyta än de äldre timmerladugårdarna. En annan förklaring kan vara att vid storskiftet var byggnaderna mer koncentrerade till den kringbyggda gårdsplanen - nu ligger de mer utspridda på hela fastigheten och utrymmena mellan de gamla timmerbyggnaderna har ofta försetts med tak och väggar (lider).

På storskifteskartan uppfattas gårdsmönstret tydligt. Vid studium av dagens kartbild uppfattas däremot bebyggelsen som nästintill "rörig", trots att gårdsmönstret i stor utsträckning bibehållts. Detta kan delvis förklaras med att det mot slutet av 1800-talet inte längre var nödvändigt med kringbyggda gårdar. Nya byggnader kunde placeras var som helst på fastigheten (gårna i fastighetsgränserna). Uthuslängor har byggts ihop rygg mot rygg, vilket tidigare var ovanligt. Härbren har placerats inne på gårdsplanerna m m.

Efter 1950 har en mindre utglesning av bebyggelsen ägt rum. 32 byggnader har försvunnit medan 23 byggnader (vanligen garage) tillkommit inom det vid storskiftet bebyggda området (se vidare kapitlet om hustyper).

Vid jämförelse av kartbilderna från storskiftet resp 1975 återfinns bebyggelsen ofta på samma plats. De enskilda byggnaderna har däremot vanligen bytts ut, eller som det står i Dalarnas hembygdsbok 1958.

"Ty även om gårdens plan är uråldrig och varje hus inom den också är gammalt, så är det därmed inte sagt att det eller det huset legat orört på den plats det befinner sig eller ens är uppfört på den gården".¹⁾

1) Ingmar Tunander, Hus och Gårdar i två Siljansbyar Dalarnas hembygdsbok 1958

Det är inte bara den äldre bebyggelsen som förändrats. I utkanten av Sydibyn har helt nya gårdstyper samt villabyggnader tillkommit. Dessa avviker från det tidigare starkt slutna bebyggelsemönstret. Gränsen mellan den öppna jordbruksmarken och bebyggelsen är därigenom inte så starkt markerad som tidigare.

Gårdsutveckling

Beskrivning av gården före storskiftet

Gårdarna i Färnäs är idag högst varierade beträffande storlek och form. Enligt storskifteskartan var emellertid de ca 40 dåtida gårdarna inom inventeringsområdet tämligen likartade. Flertalet av dessa gårdar (ca 30 st) var byggda kring en tämligen kvadratisk gårdsplan som var 20 å 30 meter i fyrkant. Några av gårdarna (10 st) hade mera oregelbundna former, men storleken var ungefär densamma. Den oregelbundna gårdsformen berodde troligen på att byggnadernas placering anpassats efter terrängformationerna. Runt omkring det gräsbevuxna gårdstunet låg byggnaderna sammanfogade till s k längor. Var gården inte helt kringbyggd inhägnades öppna partier med gårdsgård, så att kreaturen kunde hållas utanför.

Varje gårdsfunktion krävde en speciell byggnad (det s k månghussystemet), vilket medförde att gården kom att bestå av ett flertal separata hus. Enligt en brandstodsinventering från 1855 fanns det i genomsnitt 8 byggnader per hushåll (prevet, d v s dasset oräknat). Nästan inga hushåll hade färre än 6 hus och dessa var vanligen stuga, stall (saknas ibland), fähus, fähuslada, lada och härbre. Rikaste bonden i byn hade 19 byggnader, men annars hade ingen mer än 14 byggnader. Dessa ytterligare byggnader utgjordes av bodar av flera slag - vedbod, redskapsbod, källarbod och foderbod, extra härbren samt extra stall, lador och stugor. Sällsynta byggnader var loft och separata portlider.

Som redan nämnts var byggnaderna sammanfogade i längor - en sådan länga kunde bestå av bostadshus, stall och vedbod, en annan av fähus, fähuslada och prevet.

Bostadslängan var vanligen placerad vid den inre delen av gårdsplanen, men ett bostadshus kunde också ligga i vinkel mot gatan. Fähuslängan var normalt placerad längs en mindre tvärgata dit fähusingången vätte. Denna äldre gårdstyp finns delvis kvar på vissa ställen. 7 gårdar har t ex fortfarande bostadshusen vid den inre delen av gården (inom inventeringsområdet).

Härbret placerades gärna en bit ifrån själva gårdsplanen p g a att det skulle skyddas vid eventuell eldsvåda. Än idag är 19 härbren (21%) placerade utanför gårdsplanen.

Gårdsmönstrets förändring

Storskiftets fastighetsgränser kom alltså att i hög grad styra bebyggelsens senare placering. De nybildade fastigheterna gjordes ofta långsmala med en liten åker i direkt anslutning till gårdshemmanet. Långsmala gårdsformer bildades också om den gamla storskiftesgården delades i två gårdsbildningar. I dessa långsmala gårdar ligger bostadshuset oftast utmed gatan, men med ingång från gården. (F n är knappt 50 av inventeringsområdets 120 bostadshus placerade på detta sätt. I regel har en av uthuslängorna gaveln mot gatan och mellan denna uthuslänga och bostadshuset ligger entrén till gården. På var sida om entrén står vanligen två ståtliga träd (björk, rönn, lönn eller gran).

Ärtiondena efter storskiftet förändrades betesgången (se kapitlet om jordbruk), vilket alltså medförde att det inte längre var nödvändigt med kringbyggda gårdar för att utestänga kreaturen. Härigenom kunde byggnaderna placeras mer fritt på tomten, och kringbyggdheten luckrades successivt upp.

Del av den stora Hållamsgården. Gården har till stor del bibehållit sin karaktär fastän den uppdelades i två långsmala fastigheter redan år 1886 (se även uppmätning, fig 20, sid 49).

Från 1920-talet finns en uppmätning av en Färnäsård, Lövgården. Vi kan härigenom se hur denna gård successivt förändrats från storskiftet fram till idag,

1850 var gården så gott som helt kringbyggd kring den kvadratiske gårdsplanen på knappt 20x20 m. 1926 har en huslänga försvunnit och gården är inte längre helt kringbyggd.

Lövgården, Färnäs by

0 5 10 15 meter

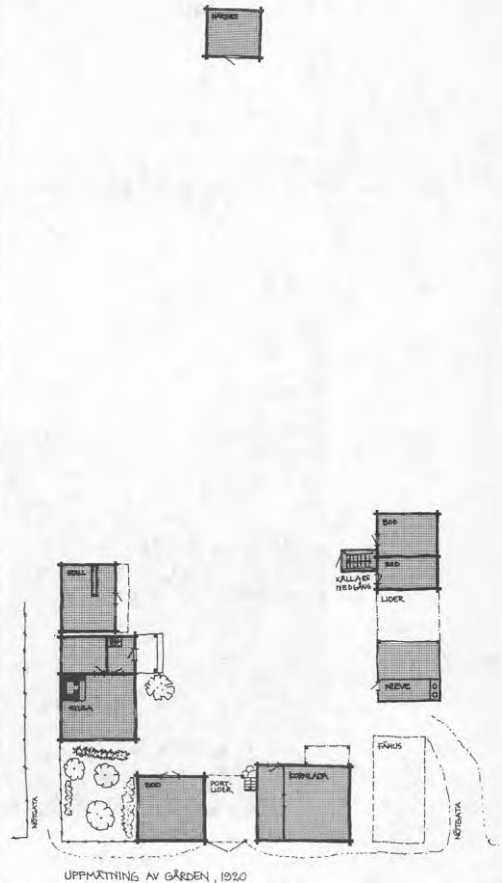
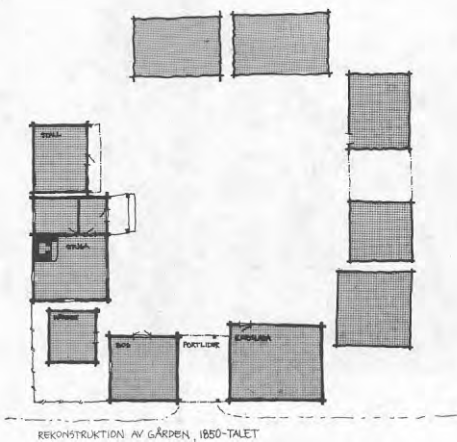

Fig 17. Lövgården kring 1850 respektive 1920 (enligt storskifteskarta respektive uppmätning, Nordiska Museet). Jfr foto sid 13.

Mellan 1926 och 1950 förändras gården betydligt. Bostadshuset rustas upp och stallet flyttas en bit därifrån. Den begynnande biltrafiken ställer nya krav på utfarten till landsvägen och loftbyggnaden flyttas in från vägen. Ytterligare bebyggelse har dessutom tillkommit på fastighetens norra del. Efter 1950 rivs den sista uthuslängan - den kan inte stå kvar eftersom grannen bygger nytt bostadshus. Kornladan tas bort för att ytterligare förbättra sikten ut på vägen. Efter alla dessa förändringar så ser gården idag ut som en modern villafastighet.

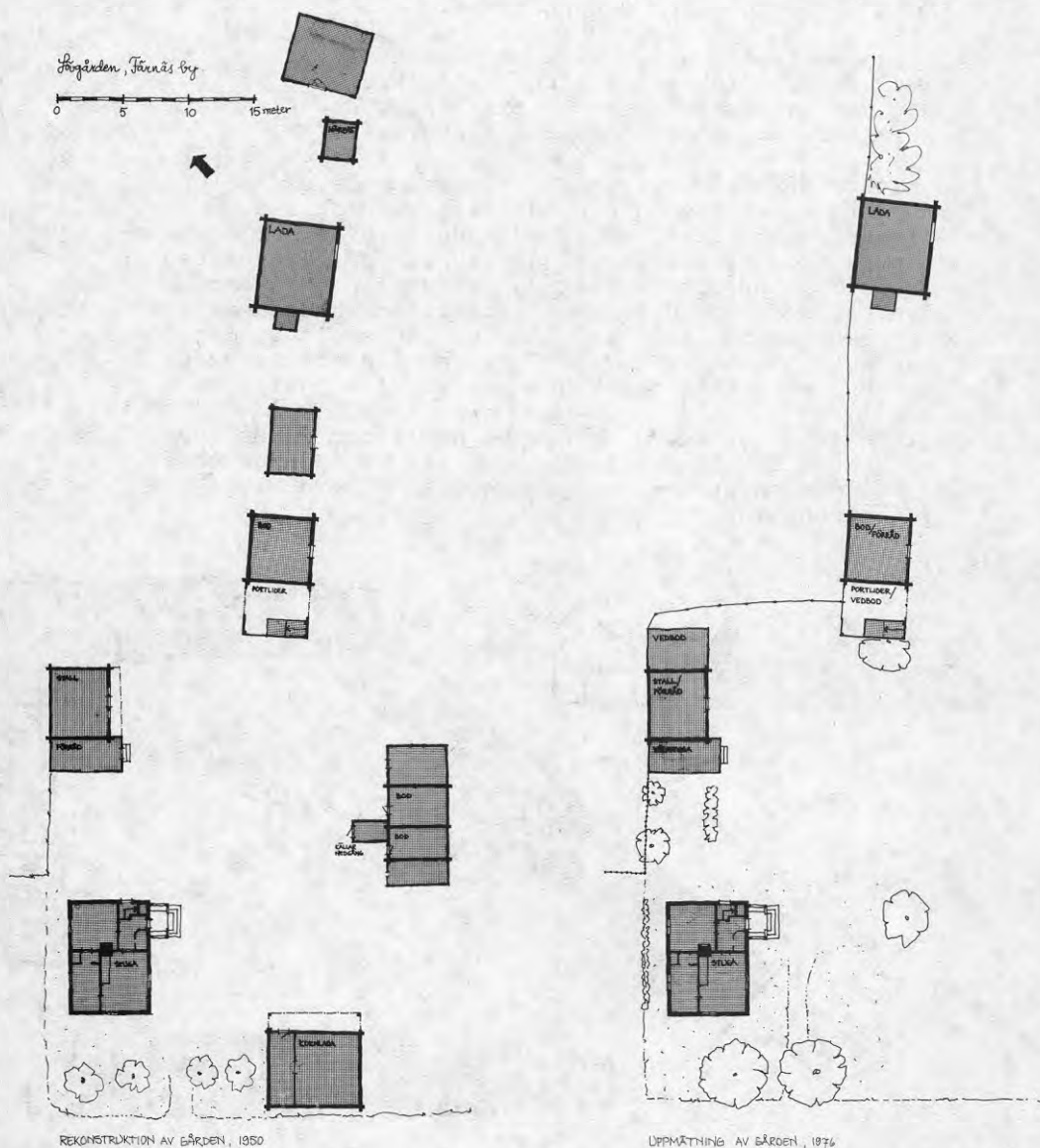

Fig 18. Lövgården 1950 respektive 1976 (enligt karta 1949, byggnadsinventering 1950 respektive uppmätning 1976). Jfr foto sid 13.

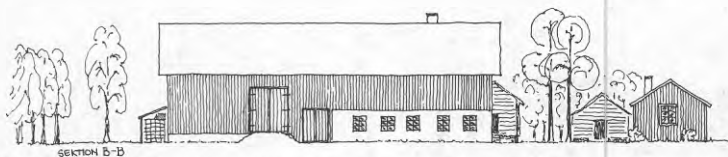
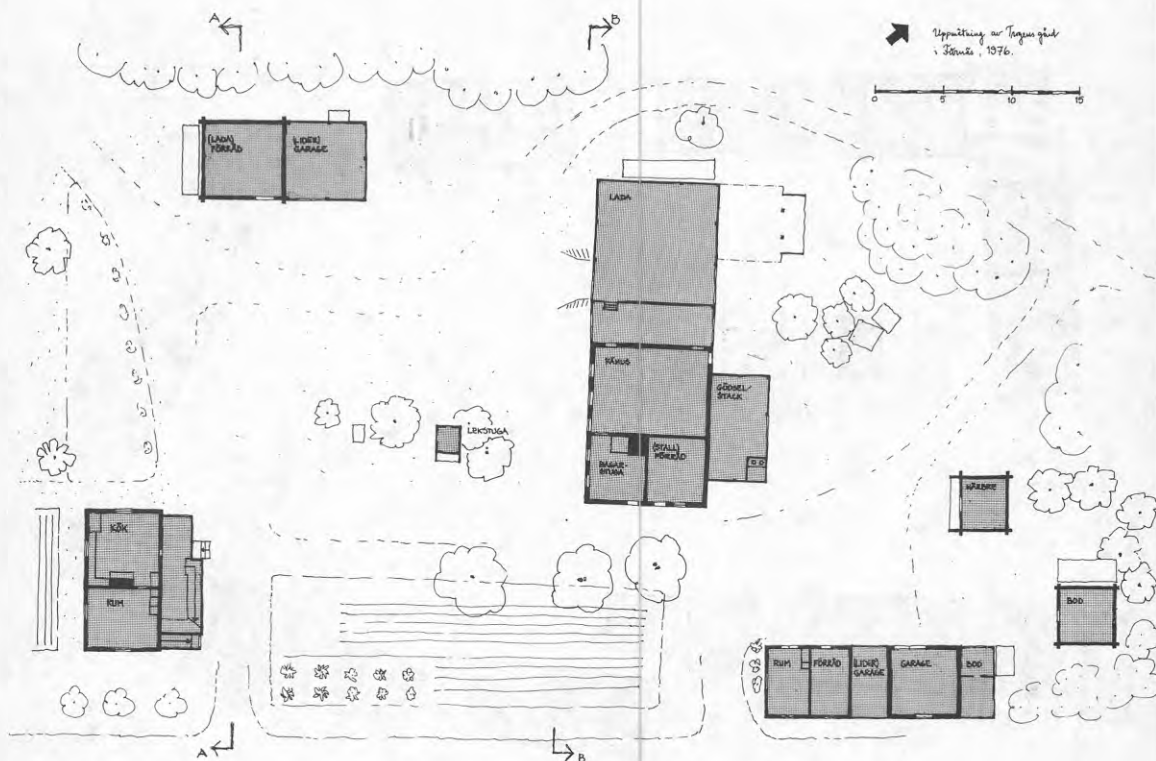

Fig 21. Uppmätning från 1976 av Trogens gård.

Senare tillkomna gårdar

Sydibyn har emellertid inte ändrat karaktär bara genom att de ursprungliga 54 storskiftesgårdarna förändrats. Det har dessutom tillkommit ett 40-tal gårdar med varierande utformning.

Antal och typ av byggnader inom inventeringsområdet

Bebyggelsen har i denna studie bl a inventerats med avseende på antal av resp. byggnadstyp. Detta antal har jämförts med motsvarande siffror från 1860 (en brandstodsinventering) och 1950 (en byggnadsinventering i samband med laga skifte).

Typ av byggnad	Antal byggnader			Nyttillkomna Borttagna	
	1860	1950	1975	1950 - 1975	1950-1975
bostadshus	65	120	128	12	4
stall	51	70	62	-	8
fähus	42	76	75	2	3
lador	88	126	115	3	14
härbren	67	103	95	4	12
bodar, uthus	48	41	44	8	5
bagarstugor, förrådsstugor	2	27	27	1	1
garage	-	16	34	18	-
andra byggnader	12	52	56	6	2
totalt	375	631	636	54	49
därav uthus	310	500	497	42	45

Den vanligaste byggnadstyperna är under alla tidsepokena bostadshus, stall, fähus, lador, härbren och bodar (som bod räknas även senare uppförda uthus). Antalet uthus i förhållande till antalet bostadshus har däremot minskat, från 4,8 år 1860 och 4,2 år 1950 till 3,9 år 1975. Delvis beror detta på att de nyttillkomna bostadshusen oftast är av villatyp och saknar uthusbyggnader. Typen av uthus har också förändrats. De nu tämligen vanliga bagarstugorna förekom inte alls år 1860. Bostadshusen var då försedda med bakugnar och fungerade alltså även som bagarstugor. Garage förekom naturligtvis inte år 1860 utan dessa har huvudsakligen tillkommit efter 1950.

Trots att det totala antalet byggnader 1950 och 1975 är ungefär detsamma har typ och placering av byggnaderna i någon mån förändrats. Under perioden har 54 byggnader tillkommit och 49 byggnader försvunnit (eller flyttats). De nyttillkomna byggnaderna utgörs huvudsakligen av bostadshus och garage (12 resp 18 st). De borttagna byggnaderna är däremot huvudsakligen timmerbyggnader som lador, härbren och stall (14, 12 resp 8 st).

Enligt Färnäsborna har flera av dessa byggnader flyttats till byns fäbodan (Fåsås, Bomansberg eller Ingårdingsbo) eller sålts till husuppköpare.

Fig 23. Nyuppförda, rivna respektive flyttade byggnader under perioden 1950 - 1975.

Den traditionella byggnadstekniken och förändringar kring sekelskiftet

Som tidigare nämnts så var gårdarna förr uppbyggda enligt ett s k månghussystem där varje funktion hade en speciell byggnad. Varje byggnad innehöll normalt endast ett rum (undantag bostadshus). Ända till slutet av 1800-talet var så gott som alla hus timrade. Storleken på byggnaderna begränsades således av timmerstockens längd - cirka 6 meter. Husen byggdes även efter en strikt symmetri - fönstren satt mitt på varje vägg, övervåningens fönster placerades ovanpå undervåningens etc. Varje vägg förseddes endast med en öppning (fönster, lucka eller dörr), vilket var fördelaktigt ur konstruktionssynpunkt.

Taken var traditionellt uppbyggda med åsar och utformade som s k sadeltak. De utdragna taksprången skyddade timmerstockarna mot takdropp och regn. Taken täcktes ursprungligen av näver och ovanpåliggande kluvna timmerstockar. Under andra hälften av 1800-talet kom perttaken (spåntak), vilka kring sekelskiftet började ersättas av tegeltak (2-kupigt taktegel).

Traditionellt var husen grå och omålade och försedda med likaledes omålade fönsterfoder. De nu karaktäristiska rödfärgade husen med vita knutar blev regel först långt in på detta århundrade. Bilder från 1920-talet visar att flertalet byggnader då fortfarande var omålade och utan panelfasad. Hus byggda efter sekelskiftet förseddes däremot vanligen med rödmålad panel och vitmålade foder, vindbräder, förstuga m m.

Kring sekelskiftet inträffade också andra förändringar av bebyggelsen. Andra byggnadstekniker började delvis att användas - t ex murning och resvirke-tekniker. De första murade ladugårdarna, vilka också var de enda byggnader som murades, är från 1890-talet. Vid denna tid började man också att gå ifrån månghussystemet. Flera funktioner (rum) började nu att inrymmas under samma tak som t ex fähus, foderbod, redskapsbod, lider och bagarstuga (se fig 21). Förändringen gick emellertid långsamt. Som ett första steg sattes att gemensamt tak på de gamla byggnaderna. Eventuella mellanrum mellan byggnaderna fylldes igen med bräder. En uthuslänga av idag består därför ofta av ett flertal gamla byggnader som skarvats ihop med diverse brädväggar.

Efter sekelskiftet har även helt nya ekonomibygnader uppförts. Dessa är byggda av resvirke och bräder - fähusets undervåning är däremot i regel murad med slaggsten eller cementblock.

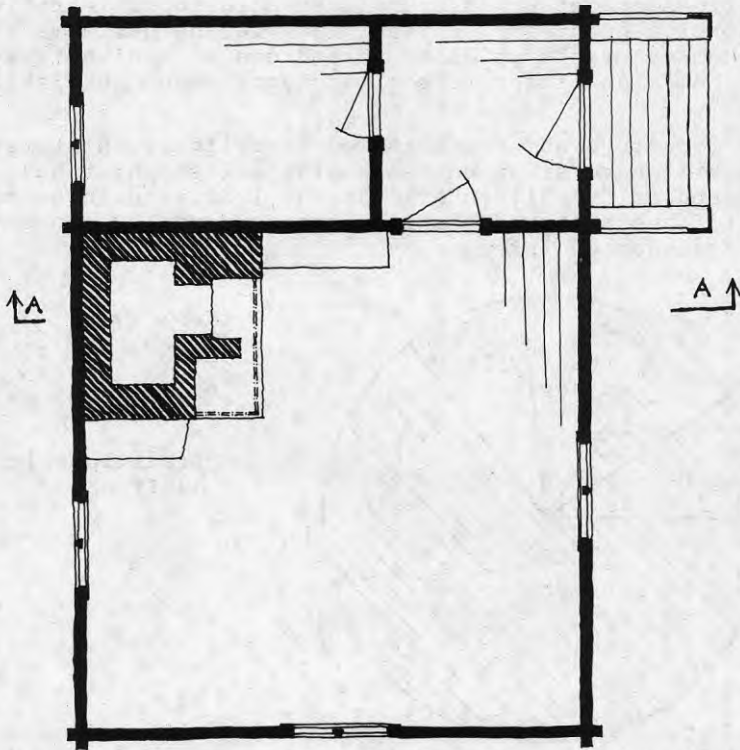
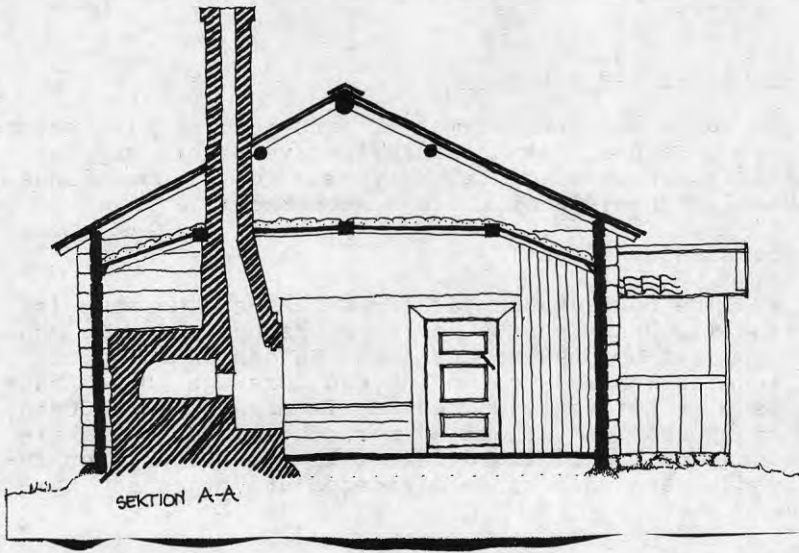

Fig 24. Plan och sektion av gammal morastuga i Färnäs.
Uppmätning från 1920-talet, Nordiska Museet.

De vanligaste hustyperna

Det gamla månghussystemet är ännu idag tydligt skönjbart i Färnäs. Det är därför motiverat att separat beskriva de vanligaste hustyperna, d v s bostadshus, stall, fähus, lador, härbren och bodar.

Bostadshus (128 st)

De äldre bostadshusen är i regel av s k Moratyp (se fig 24). Denna hustyp har en storstuga med spis och bakugn på byggnadens ena sida. På den andra sidan finns en kammare och en inbyggd förstuga. Dessa båda husdelar är åtskiljda med en timmervägg. På 1800-talet uppstod en variant av morastugan, den s k skålmotugan, med ingång direkt till storstugan. Den inbyggda förstugan kunde därigenom utnyttjas som kammare.

Båda dessa hustyper benämns här morastuga och de är fortfarande den vanligaste typen av bostadshus inom inventeringsområdet. Numera har de flesta morastugorna moderniserats, byggts till, fått flera mellanväggar etc.

Drygt 80% av de nu befintliga bostadshusen inom inventeringsområdet är ursprungligen morastugor (=traditionella hustyper). I vissa fall har de gamla morastugorna byggts ut eller förändrats så radikalt, att de här klassificerats som parstugor resp "sekelskifteshus".

En morastuga som försetts med ytterligare en storstuga vid andra sidan entrén kallas alltså parstuga. Parstugor är sällsynta i Färnäs. I inventeringsområdet finns 8 stycken och i några av dessa är den extra storstugan ej inredd.

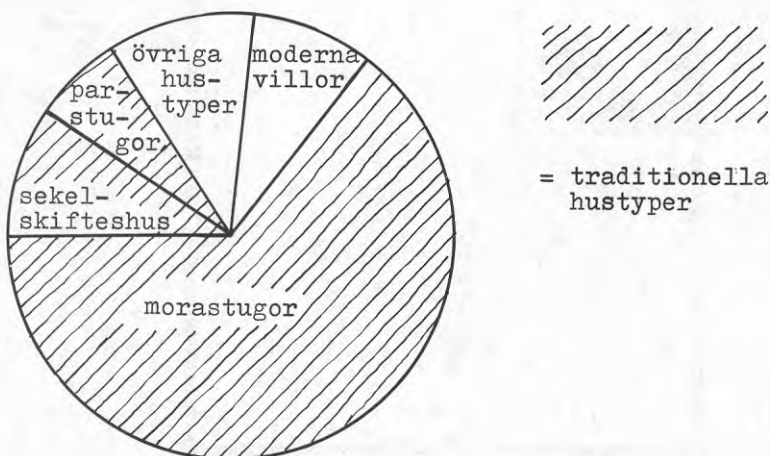

Fig 25. Klassifisering av de 128 bostadshusen inom inventeringsområdet.

Samma morastuga som fig 24. Foto på 1910-talet från Nordiska Museet.

Parstuga - dessa är inte vanliga i Färnäs och de som finns är ofta påbyggda morastugor (Olmåsgården).

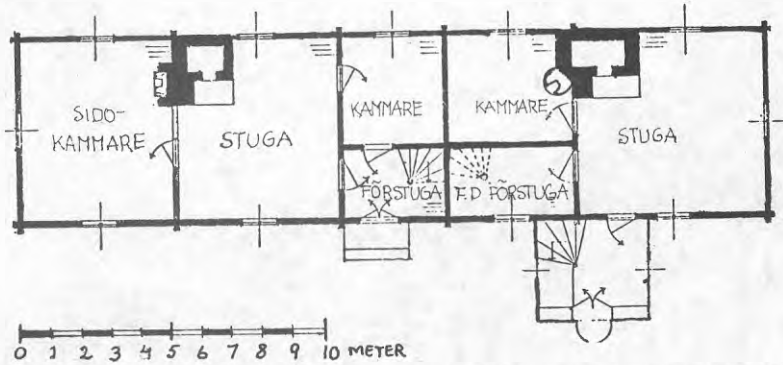

Fig 26. Två sammanbyggda bostadshus. Den vänstra morastugan har försetts med s k sidokammare. Den högra morastugan är ombyggd till s k skålmorstuga (entré direkt till stugan) med påbyggd förstuga.

Alla morastugorna var ursprungligen i ett plan. Från och med andra hälften av 1800-talet byggdes vanligen nya hus i 1 1/2 eller 2 plan. Gamla bostadshus byggdes ofta på till samma höjd. I inventeringsområdet är idag knappt hälften av morastugorna (inkl parstugorna) i 1 1/2 plan. Drygt en tredjedel är i 1 plan och resterande sjättedel är i 2 plan. 2-planshusens övervåningar har vanligen utgjort en separat lägenhet och än idag består flera av dessa morastugor av 2 små lägenheter.

Ett utökad bostadsbehov kunde också lösas genom att två fullständiga morastugor placerades invid varandra, utan inre förbindelse. 13 sådana bostadslängor finns inom inventeringsområdet.

En specialvariant av morastugan är det s k sekelskifteshuset. Husets stomme utgörs oftast av en gammal morastuga som byggts på både i plan- och höjdhänseende. Karakteristiskt för hustypen är spetsigt tak och spetsiga takkupor samt oftast utsågad panel vid förstuga, kring fönster och vid vindskivor m m. Dessa hus har vanligen en vinkelbyggd trapphus och förstuga. I inventeringsområdet finns 12 bostadshus som mer eller mindre klart kan hänföras till denna grupp. Även dessa sekelskiftshus inreddes ursprungligen med två lägenheter.

Inom inventeringsområdet finns förutom ovannämnda hustyper även 14 bostadshus med annorlunda uppbyggnad, vanligen s k kvadratiska 4-rumshus (med eldstad i mitten) eller hus med inbyggd trapphusdel. Dessa hus har tillkommit efter sekelskiftet.

Slutligen finns inom inventeringsområdet 11 moderna villor som tillkommit efter 1950.

Stall

Praktiskt taget alla stall utgörs fortfarande av en kvadratisk timrad byggnad. På ena gaveln har väggbandsstockar och tak förlängts så att ett lider bildats. Detta lider är numera oftast brädklätt och fungerar som förvaringsbod. Invändigt är stallet uppdelat i två avdelningar, en med jordgolv för hästen och en med brädgolv för foder, kördon m m. Dessa avdelningar har var sin ingång. Beroende på var dessa ingångar sitter kan två typer av stall urskiljas. Den ena typen har ingångarna från långsidan, vilket är vanligast i Färnäs. Den andra typen har ingångarna från lidret.

Stallet var ursprungligen i en våning liksom alla övriga byggnader. Numera är det emellertid vanligen försedd med en övervåning, s k loft. Inom inventeringsområdet har alla stall utom två denna loftvåning. Denna övervåning skjuter ofta ut över undervåningen och ger därigenom ett skydd för redskap m m.

Lador och logar (115 st)

Idag finns ett 30-tal större timmerlador och logar inom inventeringsområdet. En loge (trösklada) kan liknas vid en större timrad lada. Dessa är ungefär 6 x 10 m. Liksom härbret var denna byggnad förr vanligen försedd med lås. I sen tid har dörrarna gjorts som stora portar, ofta dubbelsidiga. Dessa lador har oftast golv av breda ohyvlade bräder eller kluvna timmerstockar.

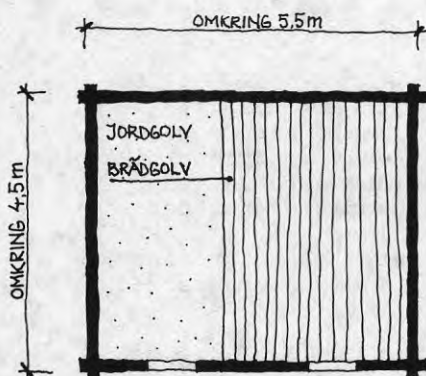
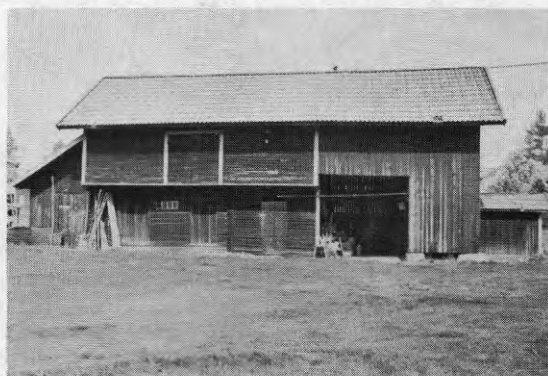

Fig 27. Vanlig typ av stall i Färnäs.

Stall (t.v.) av timmer med påbyggt loft av bräder. Även stallidret (i mitten) är inklätt med bräder.

En vanligare typ av lada är den mer kvadratiske timmerladan, ungefär 5 å 6 meter i fyrkant, av vilken det finns ett 50-tal inom inventeringsområdet. Denna lada har vanligen en mindre dörr.

Från slutet av 1800-talet uppfördes lador av resvirke och plank. Dessa lador är av varierande storlek och oftast försedda med vanliga brädgolv. Inom inventeringsområdet finns ett 30-tal sådana byggnader.

Härbren (95 st)

Härbret är ett förvaringsrum. Förr skiljde man på spannmålshärbre och klädeshärbre. Härbret är välbyggt för att bl a hindra råttor att komma in. Det står inte heller direkt på mark som övriga byggnader, utan är upphöjt från gräset med hjälp av träplintar. Härbrets funktion som förvaringsrum har medfört att stor omsorg lagts ner på dess stabilitet, dörrar och lås. Den äldsta byggnaden i Färnäs är just ett härbre från 1200-1300-talet (utanför inventeringsområdet). Härbrena är ofta utsmyckade med praktfulla och oftast även funktionella detaljer kring dörrar, på låset, vid träplintarna m fl ställen.

Det knuttimrade härbret har vanligen golv av halverade timmerstockar. Entrén sker vanligen från sidan, där golvet skjuter ut och bildar en svale. Över svalen finns ett förtak, som antingen utgörs av det neddragna främre takfallet eller av ett särskilt förtak stöttat på stolpar.

Härbrenas storlek varierar från ca 3 x 3 m till ca 5 x 5 m. Vanligtvis har härbret en övervåning - en skulle - som i några fall kragar ut över entrédörren.

Bodar (44 st)

En gammal timrad bod kan sägas vara ett härbre placerat direkt på marken (eg på hörnstenar). Entrépartiet och andra detaljer är vanligtvis inte utförda med samma omsorg som på härbret. I inventeringsområdet finns nu 11 bodar. Vissa ursprungliga bodar har idag försetts med plintar, ibland av sten eller betong och klassificeras då i denna undersökning som härbren.

Från och med slutet av 1800-talet uppfördes bodar av plank och bräder. Det var vedbod, som bod klassificerades också senare uppförda uthus, källarbod, redskapsbod, klädesbod etc. Inom området finns 33 sådana enkelt utförda bodar av varierande storlek.

Mindre timmerlada med entré från långsidan.

Tre fristående härbren. Härbret t.v. har separat för-
tak, medan däremot härbret t.h. har skulle som kragar
ut över entrén.

Fähus (75 st)

De äldre fähusen (fjosen) utgjordes av låga, nästan kvadratiska timmerbyggnader. Vid ena gaveln var väggbandsstockar och tak förlängt, varigenom ett lider bildades. Lidret var avskiljt från gårdsplanen genom en grind. Ingången till fähuset låg på gaveln vid lidret. Därigenom kunde korna tas ut på bete utan att passera gårdsplanen. Inom inventeringsområdet finns nu 19 timrade fähus.

Övervåningar (höskullar) tillkom vid slutet av 1800-talet. Dessa höskullar byggdes av resvirke och bräder. Numera har tre fjärdedelar av fähusen en sådan övervåning.

På 1890-talet blev det allt vanligare att bygga fähus med nedervåning av sten, som gjutverk med småsten eller murad med slaggsten. Senare användes betongblock eller tegel. Tre fjärdedelar av fähusen (56 st) är idag murade.

Förutom bostadshuset var fähuset det enda hus som var varmbonat och oftast försett med eldstad. Colvet är vanligen gjutet.

Utänför den andra gaveln anordnades gödselstaden. Den lades direkt på mark och omgavs av en länga i skiftesverk. Än idag är många gödselstackar anordnade på detta sätt.

Från och med sekelskiftet byggdes fähus ihop med andra utrymmen. Även helt nya ekonomibyggnader uppfördes. Dessa har varierande utformning. Några av ekonomibyggnaderna har breddmått som helt avviker från den traditionella bebyggelsen. Efter 1950 har endast två helt nya ekonomibyggnader uppförts i inventeringsområdet.

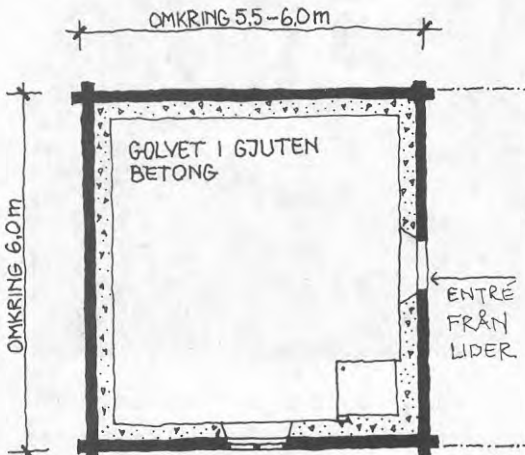

Fig 28. Vanlig typ av fähus i Färnäs. Entrén sker från fähuslidret t.h.

Äldre fähus av timmer. Taket kragar ut över ena gaveln varigenom ett fähuslida bildas. Entré sker från detta lida.

Fähus tillkommet efter sekelskiftet. Själva fähuset (t.v.) har samma plan som på fotografiet ovan. Fähuset är däremot murat och försett med övervåning.

Bostadshusens förändring efter 1950

Bebyggelsen har som nämnts ändrat karaktär genom att gamla byggnader försvunnit och nya byggnader tillkommit på andra platser (se kapitlet om antal och typ av byggnader).

Bebyggelsen har emellertid också ändrat karaktär genom att de enskilda byggnaderna förändrats, dels genom att de nyuppförda byggnaderna har en avvikande utformning gentemot den äldre bebyggelsen. De 12 nybyggda villorna har t ex försetts med fasadtegel (10 st). Endast två nybyggda hus har försetts med träpanel i rött resp vitt.

Dels har också det befintliga byggnadsbeståndet förändrats genom om- och tillbyggnader. Genom intervjuer och inventeringar har en kartläggning gjorts av de 115 bostadshusens förändring fr o m 1950. En byggnadsinventering från 1950 har även givit viss upplysning om dåtida förhållanden. Vissa fastighetsägare har emellertid ej kunnat kontaktats, varför vissa bedömningar gjorts genom ockulärbesiktning. Viss reservation ska därför göras betr materialets exakthet.

Under perioden 1950-1975 har 9 bostadshus (flertalet morastugor) byggts till och två försetts med balkong. Vidare har 11 hus laserats eller målats om i annan färg än rött. 13 hus har försetts med icke traditionella fasadutformningar. De nya fasaderna utgörs av puts (1 st), eternitplattor (6 st), laserad lockpanel (4 st), tegel (1 st) och plåt (1 st).

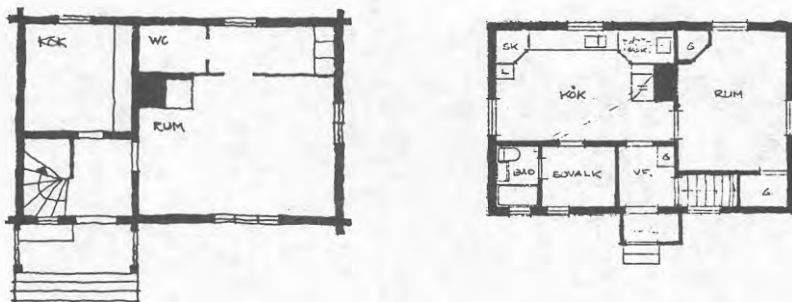

Fig 29. Flertalet gamla morastugor har moderniserats. Här visas exempel på en genomgripande ombyggnad med helt nytt kök (t. v.) respektive en enklare förbättring med nytt badrum.

Fig 30. Bostadshusens förändring mellan 1950 och 1976.
 Uppgifter från kartor och byggnadsinventeringar från
 1950 respektive 1975-76.

Tillbyggnaderna har gjorts genom vinkelutbyggnad (5 st), utbyggnad vid entrén (2 st), förlängning av huskroppen (1 st) och större påbyggnad vid långsidan (1 st).

Vidare har större renoveringar eller invändiga ombyggnader utförts på cirka hälften av de äldre bostadshusen. I flera fall har dessa inre ombyggnader resulterat i nya fönsteröppningar.

Här konstateras att den 1950 tämligen enhetliga och karaktäristiskt rödmålade bebyggelsen genom om-, till- och nybyggnader nu 26 år senare fått en något brokig karaktär (se fig 31). Genom ombyggnad och nybyggnad har totalt 34 bostadshus försetts med avvikande fasadmateriäl (därav 7 i ljusa pastellfärger). Här bör emellertid observeras att flertalet äldre bostadshus (77%) inte genomgått några större yttre förändringar. Vidare kan sägas att ungefär 1/4 av de förändrade byggnaderna utformats så att de "smälter in" bland den gamla bebyggelsen.

Byggnadslovsverksamheten 1970-1976 i inventeringsområdet

För perioden 1970-1976 har byggnadslovsverksamheten studerats betr sökt åtgärd och byggnadsnämndens beslut. Vidare har byggnadslovsgivningen jämförts med den faktiska byggnadsverksamheten.

Byggnadslovsverksamhet:

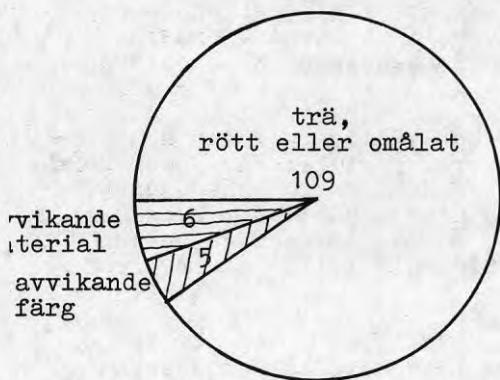
	Avslag		Beviljat		
	VA-lov	ny- byggnad	ny- byggn	till- byggn	om- byggn
bostadshus	2	3	2	2	13*
uthus		-	2	-	1

* varav 4 med s k förbättringslån

Dessutom har 10 större upprustningar genomförts under perioden.

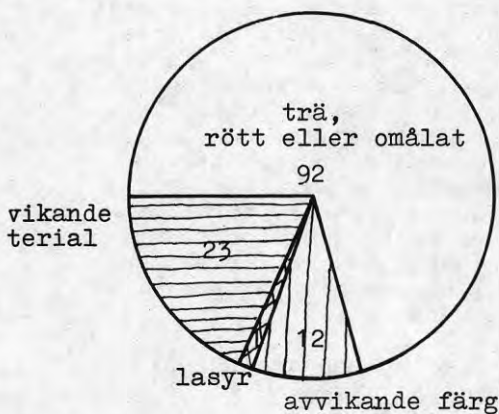
I direkt anslutning till inventeringsområdet har vidare byggnadslov beviljats för ytterligare ett 10-tal bostadshus.

För 5 av de beviljade om- resp tillbyggnaderna ingår fasadförändringar. I tre fall har byggnaden försetts med ljust målade locklistpanel och i två fall med laserad lockpanel.

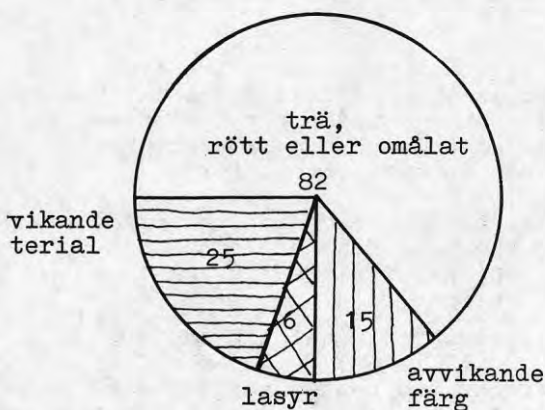
1950 (120 bostadshus)

Bebyggelsen är i stort sett enhetlig både beträffande material och färg.

1970 (128 bostadshus)

Flera hus har försetts med avvikande fasadmaterial (puts, plattor, och tegel). Några hus har målats vita, gula eller grå.

1976 (128 bostadshus)

Ytterligare några hus har försetts med avvikande fasadmaterial eller målats i annan färg än rött. Vissa hus har laserats.

Fig 31. Förändring av samtliga bostadshus inom inventeringsområdet beträffande fasadmaterial och fasadfärg.

Dessa under senare år utförda fasadförändringar görs i stort sett lika avvikande som tidigare. Någon tendens till "anpassning" tycks inte finnas. Vidare tycks ett flertal fasadförändringar göras utan byggnadslovsprövning.

Under perioden 1970-1976 har tydligen 1/5 av det äldre bostadsbeståndet renoverats, vilket får anses tyda på en livlig byggnadsverksamhet. Detta kan delvis förklaras genom att kommunen under 1960-talet byggde ut vatten- och avlopps nätet. De f n förmånliga energisparlånet kan vidare ha bidragit till flera av fasadombyggnaderna.

Bebyggelseförändringarnas betydelse för bevarandet av miljön

En mer komplicerad frågeställning är huruvida bebyggelsens förändring kan anses positiv eller negativ för bevarandet av miljön. Det måste här bli fråga om subjektiva värderingar betr dels vad i miljön som skall bevaras, dels vilken grad av förändring som kan ske utan att dessa miljövärden förloras. Denna studie utgår från ett antagande om att bebyggelsens placering, volym, exteriör och materialsättning har störst betydelse för bebyggelsens karaktär. P g a detta har huvudsakligen dessa typer av förändring studerats. Förändringar av dessa faktorer redovisas här som negativa när de medför avvikelser från det traditionella bebyggelsemönstret och som positiva när de följer det gängse mönstret.

Det är främst följande typer av bebyggelseförändringar som kan anses negativa.

- rivning av byggnad med karaktäristisk placering kring gårdsplan och dessutom med betydelse för rumsbildningen

Vanligaste orsakerna till att byggnader rivs tycks vara att de skall flyttas (inom Färnäs eller till annan ort) eller att de står i vägen för nyplanerad bebyggelse. Någon frekvensundersökning för att bekräfta dessa orsaker har däremot inte utförts.

16 av de rivna byggnaderna inom inventeringsområdet har haft betydelse speciellt för gatubilden men även för gårdsutformningen. Denna rivningsverksamhet är därför negativ för bevarandet.

- flyttning av byggnad in från gatulinjen

P g a trafikstörningar har tre bostadshus flyttats in från gatulinjen (ca 4-6 m). Därigenom har den tidigare enhetliga gatulinjen avbrutits samtidigt som gårdsplanerna krympt ihop. Ytterligare ett bostadshus har flyttats p g a att gatan skall breddas. De nya placeringarna följer inte det traditionella mönstret.

De traditionellt små morastugorna har ofta försetts med tillbyggnader. Här visas en vinkelutbyggnad från 1916.

Det vanligaste sättet att bygga till en morastuga är fortfarande att förse den med en vinkelutbyggnad. Därigenom bibehålls byggnadens proportioner.

- nytillkommande bebyggelses placering

Flertalet av de tillkommande byggnadernas placering (se karta sid 53) följer inte det gamla bebyggelsemönstret. Byggnader placerade utan rumsligt förhållande till övrig bebyggelse eller vegetation upplevs som störande. Fem av de tolv nyuppförda bostadshusen är placerade på detta sätt.

- fasadförändringar betr färg och material

Här kan sägas att alla 24 fasadförändringar (i material eller färg) medför avvikelser från den traditionellt röda eller omålade trähusbebyggelsen. Även 11 av de 12 nybyggda bostadshusen avviker från den enhetliga äldre bebyggelsen betr material eller färg. En entydig förändringsprocess innebär emellertid att nya utformningar successivt anammas i det traditionella byggandet. Längre fram i denna rapport redovisas resultat av frekvensstudier av bl a fasadmateriell och färgsättning. Där framgår att ca 11% av bostadshusen (trä) nu är målade i ljusa pastellfärger. Ljust målade panel kan därför i vissa fall anses positiv för miljön. Där bebyggelsen är mycket tät och nästan rörig ger emellertid en rödfärgad bebyggelse en lugnare och enhetligare bild än om rödfärgade och pastellfärgade byggnader blandats om varannat.

På motsvarande sätt kan följande typ av bebyggelseförändring ses som positiv.

- uppförande eller ditflyttning av byggnad som placerats enligt det gamla bebyggelsemönstret och utformats med traditionell volym och exteriört fasadmateriell och färgsättning.

Ett tiotal nyuppförda resp ditflyttade byggnader har placerats i enlighet med gårds- och gatumönstret. Endast hälften av dessa, därav samtliga uthusbyggnader, har dessutom traditionell fasad. Ett av de tolv nyuppförda bostadshusen har försetts med röd panel. Detta hus är emellertid placerat med förgårdsmark mot gatan. Ett vitmålat bostadshus har däremot placerats i enlighet med gårdsmönstret och kan därför anses positivt med tvekan.

Ovanstående resonemang utgår från en medveten förenkling av verkligheten. Dels har alltså inte alla typer av förändringar studerats och dels har inte förändringar av bebyggelsens utformning studerats i samband med funktionsförändringar.

Vid renovering av fasader förändras lätt husets karaktär. Här har fasadmateriäl och hörnknutar bibehållits. Den breda sk lockpanelen är däremot inte vanlig i dessa trakter.

Fasad av eternitplattor förekommer på vissa hus men fasadmaterialet är helt främmande för den traditionella bebyggelsen.

Några reflektioner över bebyggelseförändringarna

Här kan dels konstateras att trots stora förändringar under de senaste 125 åren betr gårdsutformning och byggnadsutformning har i stort det gamla bebyggelsemönstret bibehållits. Gårdsutformningen har visserligen förändrats men gårdsplaceringen och fastighetsgränser är oförändrade. Byggnader har utförts även i andra byggnadstekniker än knuttimring. Byggnader har växt på höjden och fått en annorlunda fasadutformning (huvudsakligen träpanel). Däremot har det gamla byggnadssystemet bestått med klart urskiljbara byggnadstyper för skilda funktioner; stuga, stall, fähus etc. Detta innebär att byggnadsbeståndet fortfarande kan beskrivas på samma sätt som den förindustriella jordbruksbebyggelsen (kartlagd och typiserad av bl a Sigurd Erixon och Gerda Boethius).

Förändringar av bebyggelsen i Färnäs kan vidare ställas mot de förändringar som skett i samhället i övrigt. Under de senaste 25 åren har t ex jordbruksbyggnaderna i denna typ av jordbruksbebyggelse i allmänhet förlorat sin ekonomiska betydelse. Detta utläses i byggnadsverksamhetens intensitet. Under perioden har t ex endast två ekonomibygnader tillkommit. Många uthusbyggnader har däremot lämnats att förfalla.

Bostäderna har kunnat behålla sin användbarhet. Nya krav har emellertid ställts på bostädernas storlek, utformning och standard. Över hälften av bostadsbeståndet har byggts om eller moderniserats under den senaste 25-årsperioden. Detta visar att de gamla morastugorna är så flexibla att de kan motsvara dagens krav på bostadsstandard.

Bostadshuset t h har tidigare haft samma karaktäristiska utseende som grannhuset t v.

BEVARANDEMÖJLIGHETER OCH BEVARANDEPLANERING

NÅGRA ALLMÄNNA PLANERINGSFÖRUTSÄTTNINGAR

I detta kapitel redovisas några allmänna planeringsförutsättningar rörande serviceförhållanden, fastighetsstruktur, laga skifte m m. Faktorer som rör befolkning, jordbruk och bebyggelseutveckling har närmare redovisats i tre tidigare kapitel.

Läge, kommunikationer, service m m

Färnäs är som nämnts en av Moras största byar med cirka 900 invånare. Byn är mycket vackert belägen på en sydvästsluttning ner mot Siljan. Genom byn gick tidigare (t o m 1975) den allmänna vägen Mora-Rättvik (riksväg 70). Mellan Färnäs och Mora är det ca 5 km. Denna sträcka trafikeras av 12 dagliga bussförbindelser.

Byn är förhållandevis väl tillgodosedd beträffande kommersiell och allmän service. I byn finns 2 livsmedelsbutiker, bank, bensinstation, bilverkstad, frisör, färghandel och kiosk. Färnäs har en kombinerad låg- och mellanstadieskola. Dessutom finns lekskola, ungdomsgård, bygdegård, idrottsplats, el-ljusspår m m.

P g a närheten till centralorten och det förhållandevis stora serviceutbudet utgör Färnäs idag ett tilltalande bostadsalternativ. Under senare år har även en del icke-Färnäsbor bosatt sig i byn, vilket faktiskt hör till undatagen när det gäller Ovansiljans byar.

Förutsättningar för bebyggelse - VA, vägar etc

P g a ägosplittringen har kommunen stora svårigheter att komma över mark för detaljplanering och tomtavstyckning. Markförvärv försvåras vidare av det pågående laga skifte (det finns f n inga juridiskt bildade fastigheter). Byggandet sker i regel i privat regi.

Beträffande vatten- och avloppsfrågor är Färnäs väl tillgodosett. Kommunens verksamhetsområde omfattar idag större delen av byn och ur kapacitetssynpunkt kan ytterligare områden anslutas.

Vägsystemet är tätt förgrenat. Vägar och gator underhålls av en vägförening som finansieras av kommunen. I kommunens beläggningsprogram ska flertalet grusvägar i Färnäs beläggas med oljegrus inom en tvåårsperiod.

Bevarandeområde

Färnäs är i den fysiska riksplanen redovisat som bymiljö av riksintresse för kulturminnesvården. Kommunen har i sitt programsvar till FRP (fysisk riksplanering) redovisat att den är intresserad av att bevara den äldre bebyggelsen i södra Färnäs. I kommunöversikten redovisas detta område som utredningsområde i avvaktan på s k bevarandeplanering.

Befintliga planer

Översiktsplan

För Färnäs finns ett förslag till översiktsplan från 1967. Förslaget är utarbetat av lantmäteriet i samband med pågående laga skifte. Planen är inte antagen av kommunfullmäktige och den är nu delvis inaktuell.

I denna plan har den äldre jordbruksbebyggelsen fått en särskild beteckning. Därmed har poängterats att kulturhistoriska aspekter bör läggas på bebyggelsen inom dessa områden - något som inte kan sägas ha skett i någon större utsträckning.

Vidare var avsikten att detaljplanera denna äldre tätbebyggelse i syfte att bevara den. Vidare föreslogs i översiktsplanen att hantverkare och hemslöjdare skulle kunna släppas fram. Lokaler skulle även kunna användas för fritids- och rekreationsbehov.

Områdena norr och söder om inventeringsområdet var enligt översiktsplanen avsedda för bostadsändamål. Inom dessa områden finns också helt nytillkommen bebyggelse.

Inom inventeringsområdet överensstämmer i stort förslaget till översiktsplan med dagens och den närmaste framtidens markanvändning. Jordbrukets intressen medför att området i söder helt bör reserveras för detta ändamål. Vidare bör avgränsningen av kulturhistorisk bebyggelse ändras med hänsyn till de stora ingrepp som skett under senare år. Ett område norr om övre gatan (Pellasgatan) kommer i skiftet att avsättas som bysamfällighet. Avsikten är att området skall användas för lek och rekreation.

Detaljplaner

För den äldre bebyggelsen i norra Färnäs finns en äldre fastställd detaljplan. Stadsplanen redovisar ett flertal nya gatudragningar - vissa går mitt igenom gamla gårdsbildningar. Vidare redo-

visar stadsplanen flera nya tomter bland de äldre gårdarna. Varken gatudragningar eller tomtavstyckningar har genomförts i någon större utsträckning.

För ett område sydväst om inventeringsområdet har stadsplan nyligen fastställts. De äldre gårdsbildningarna har där bevarats.

Stadsplaner håller även på att utarbetas för villaområden nordväst om inventeringsområdet. Bebyggelsen är där blandad och av mindre kulturhistoriskt intresse. I angränsning till inventeringsområdet finns också en byggnadsplan för bostads- och allmänt ändamål (skola).

För södra delen av inventeringsområdet finns en av byggnadsnämnden antagen planutredning. Denna redovisar vilken mark som ej bör bebyggas (jordbruksområde) samt var nybebyggelse kan tillkomma. Några anpassningsaspekter redovisas inte på den tillkommande bebyggelsen.

Fastighetsstruktur inom inventeringsområdet

Ägoförhållanden

Så när som på ett par undantag är all bebyggelse privatägd i inventeringsområdet. Av de ca 90 gårdarna ägs 20 helt eller delvis av oskiftade dödsbon. 8 gårdar ägs och bebos av 2 familjer och 4 gårdar av 3 familjer. I dessa fall äger familjen var sitt bostadshus och eventuellt några uthus. Andra uthus ägs gemensamt, liksom oftast även gårdsplanen. Cirka 1/4 av bostadshusen ägs av fler än en juridisk person (enskild person eller dödsbo).

Förutom detta splittrade fastighetsägande, råder ytterligare ett säreget förhållande - skifteslantmätare Bergholm skriver:

"Byggnader ha av ålder betraktats som ett särskilt egendomslag med en mellanställning mellan fast egendom och lösöre. ... och vid arvsskiften fördelas byggnaderna särskilt. Detta gör att en nutida jordägare sällan har sina byggnader samlade till en viss plats eller en viss gård, utan ha dem utspridda över hela byn för att inte säga socknen. Boningshuset i norra ändan av byn, ladugården i centrum av byn och ett flertal lador, härbren, loft och källarbodar på farmors gård, mors gård och fasters gård."

Detta förhållande återspeglas av att för närvarande inom inventeringsområdet finns 5 härbren, 5 garage, 2 lador och 4 stall på gårdar där både mark och övriga byggnader har en annan ägare. Dessa byggnader kommer nu troligen att flyttas till följd av skiftet.

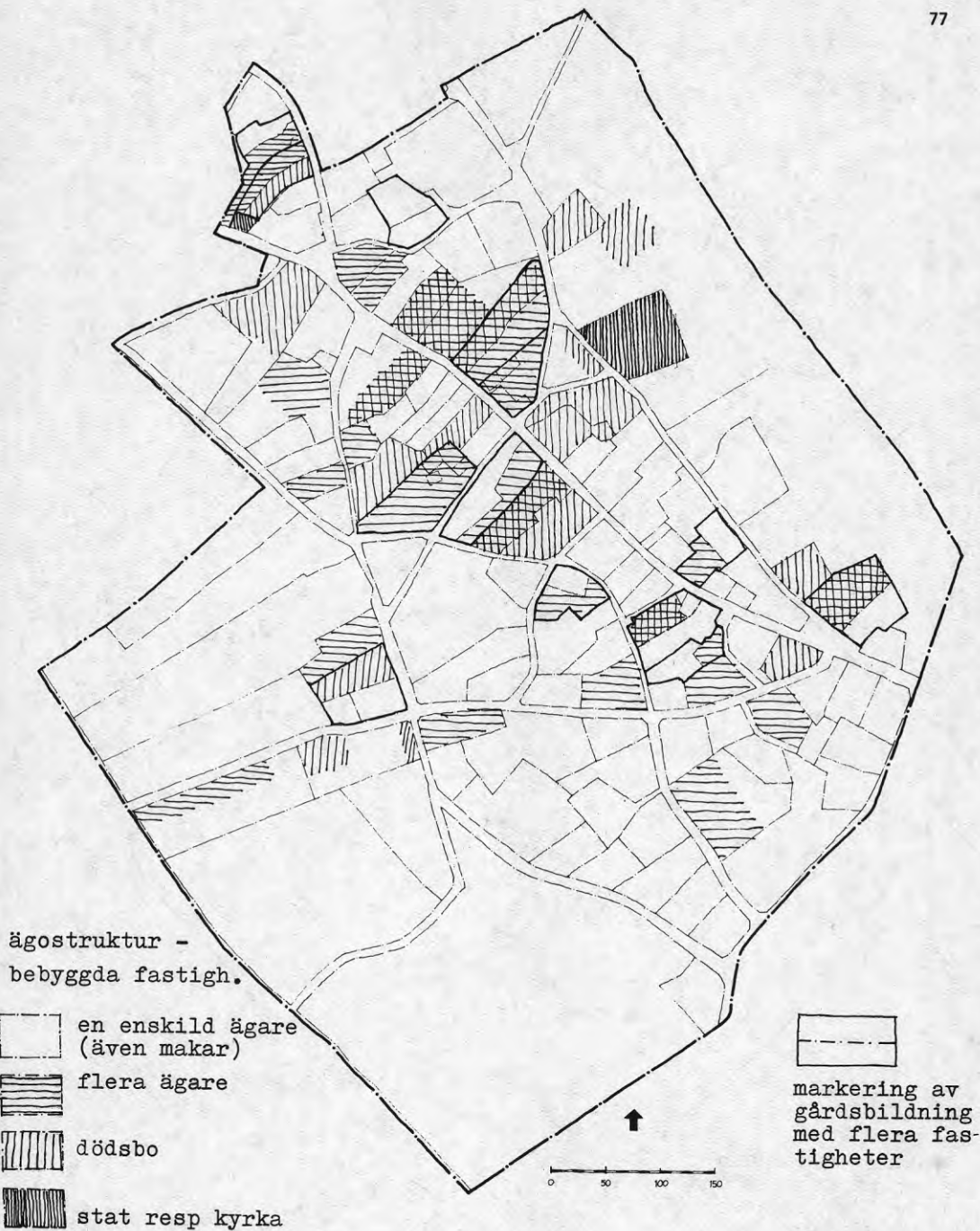

Fig 34 . Ägoförhållanden enligt äganderättsutredning (ajourförd 1975) i samband med pågående laga skifte. Fastighetsgränser redovisas här enligt föreliggande förslag.

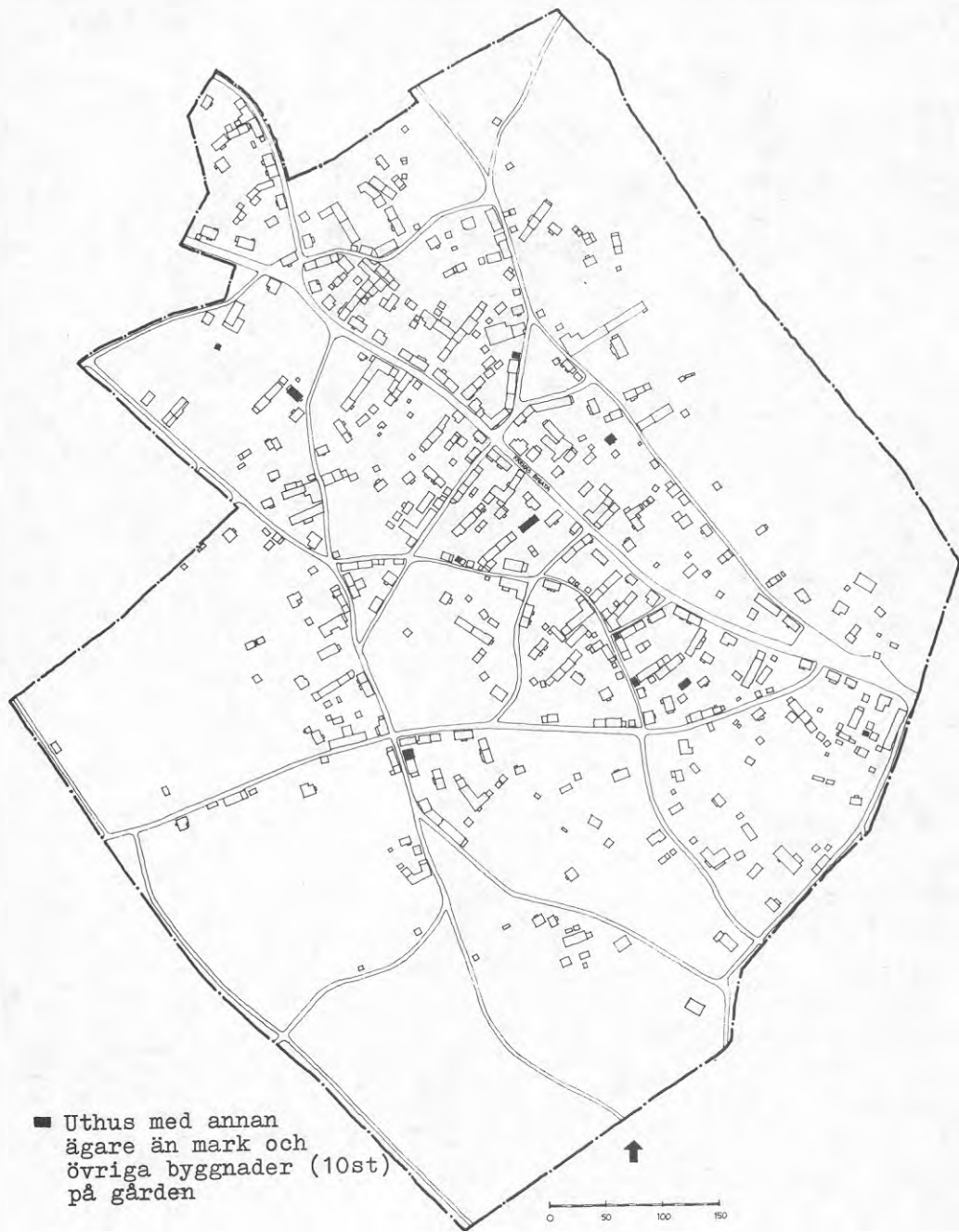

Fig 35. Uthusbyggnader som eventuellt kommer att flyttas (föranlett av laga skifte).

Fastighetstyp (enligt taxering)

Bebyggelsen utgörs idag av jordbruks- och villafastigheter spridda över hela området. En sådan blandad bebyggelse kan ge upphov till problem. Enligt hälsovårdsstadgan kan villaägare klaga över sanitär olägenhet (t ex gödsellukt), varvid jordbrukaren är rättslös och måste upphöra med den sanitära olägenheten, (se vidare beträffande "Djurhållning inom tät bebyggelse").

I byggnadslagstiftningen betraktas dessa fastighetstyper olika. För jordbruksfastigheten erfordras t ex inte byggnadslov för att uppföra ekonomibyggnad (uthus).

Vid försäljning av jordbruksfastighet avstyckades vanligen själva gården som då omtaxerades till annan fastighet. Flertalet av de nedlagda jordbruksgårdarna taxeras emellertid fortfarande som jordbruksfastigheter. (Ur skattesynpunkt är detta fördelaktigt då skogsinkomster kan användas för upprustning av gården).

Taxeringsvärden och marknadsvärden

När det gäller taxeringsvärdena kan först och främst konstateras att gårdsmarken är taxerad till mellan 10.000 och 15.000 kronor (beroende på läge) trots att ingen byggnadsrätt föreligger enligt plan. De äldre bostadshusen är genomgående lågt taxerade, under 50.000, trots att flera av dem är helt moderniserade invändigt. Moderna villor är däremot taxerade till det dubbla (50.000-100.000 kr). Uthusen saknar taxeringsvärden eller har schablontaxerats till sammanlagt 1.000 kronor.

Marknadsvärdena varierar främst beroende på standard och gårdsstorlek. Under föregående år har två mindre gårdar med små, halvmoderna bostadshus sålts för ca 70.000 kronor. För en nyrenoverad större gård med två bostadshus och sex uthus har begärts omkring 300.000 kronor.

För närvarande finns klart flera spekulanter än det finns hus till salu. Det är därför inte svårt att sälja ens förfallna gårdar. I stort sett kan också säljaren få ut det pris han begär.

Laga skifte

Avsikten med storskiftet var alltså att bringa reda i ett mycket splittrat fastighetsägande samt att skapa bärkraftiga gårdar. Detta blev inte fallet och för att återigen bringa reda i ett mycket splittrat fastighetsägande pågår sedan 30 år tillbaka laga skifte.

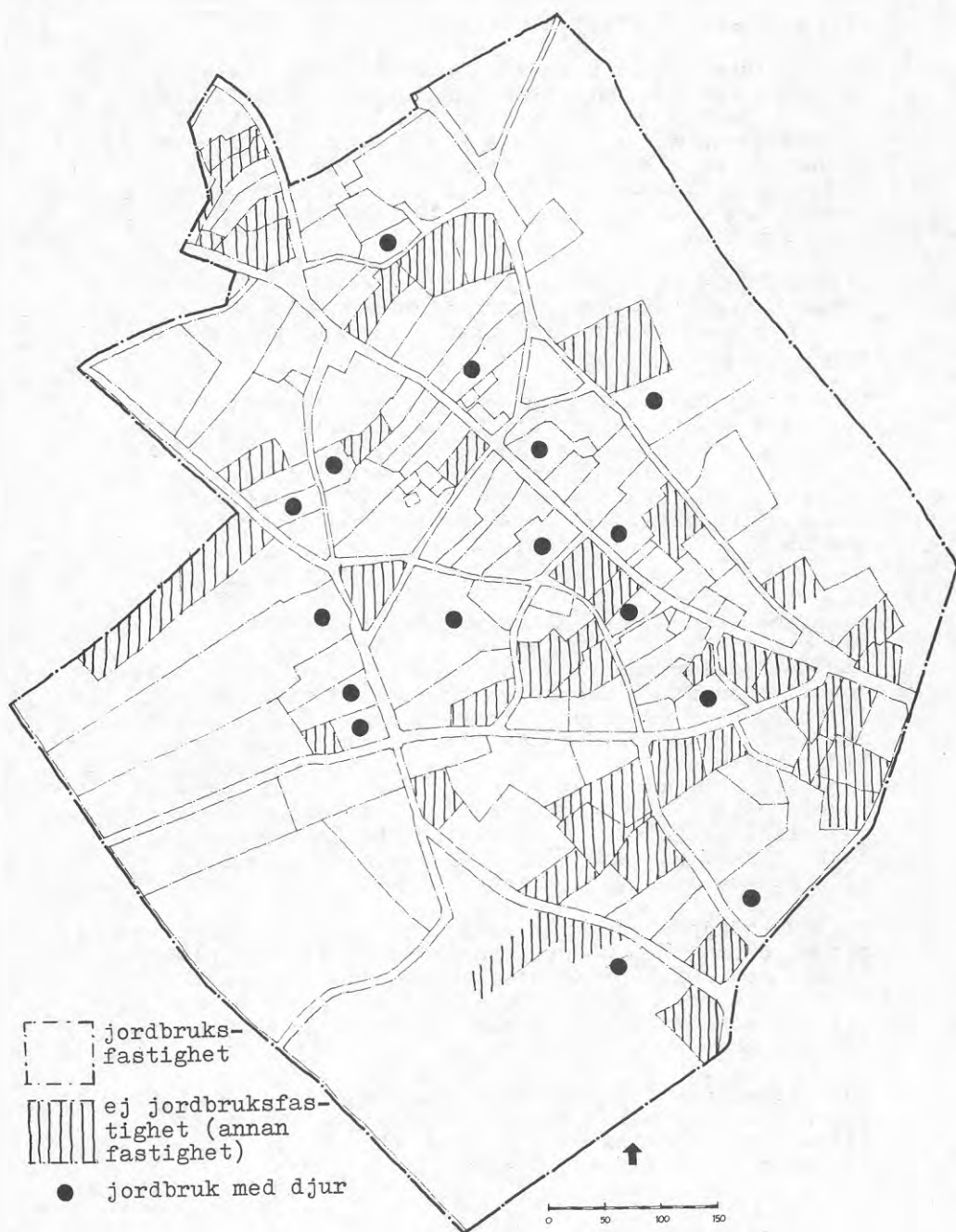

Fig 36. Typ av fastighet enligt 1975 års taxering. Vidare redovisas fastigheter med djurhållning vid inventering vintern 1975-76.

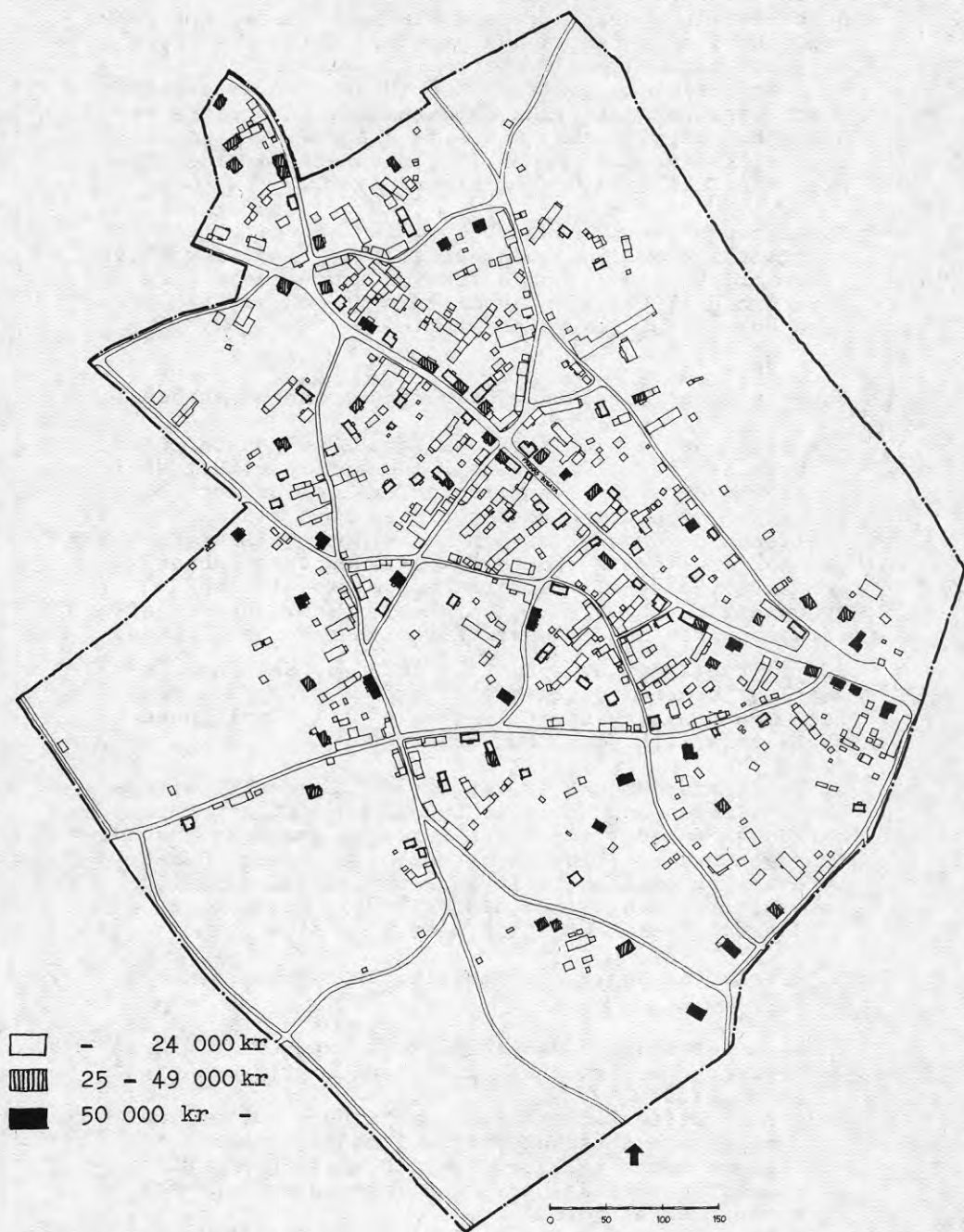

Fig 37. Bostadshusens taxeringsvärden enligt 1975 års taxering.

Detta har inneburit att de gamla fastighetsgränserna upplösts i avvaktan på nya gränser. Skiftet syftar till att varje ägare av jordbruksfastighet ska få sina ägor samlade, helst också i närheten av sin gård. Några jordbrukspolitiska aspekter har inte lagts på skiftet. Detta innebär att alla bönder, även om de inte själva brukar jorden, har rätt att få sina små åkertegar utlagda för jordbruksändamål.

Fastighetsbildning bland bebyggelsen har i stort sett klargjorts under innevarande år, 1976. Inom inventeringsområdet har de gamla fastighetsgränserna i stort sett bibehållits. Även vägdragningar och vägbredder har bevarats på flertalet ställen.

Laga skiftets betydelse för bebyggelsens bevarande

Det pågående laga skiftet ger Färnäs en särställning i förhållande till andra byar i Ovansiljan. Det skulle krävas en mycket komplicerad analys för att reda ut vilken effekt skiftesläggningen kommer att få beträffande bevarandet av den gamla bebyggelsen. Farhågor har emellertid väckts mot att den täta bebyggelsen i Färnäs skall splittras genom utflyttning av byggnader på samma sätt som skett i andra byar - eftersom marken byter ägare måste byggnaderna flyttas.

För flyttning av byggnad till följd av skiftet utgår statligt bidrag. Detta bidrag prövas från fall till fall och vanligtvis ställs krav på att flyttningen skall vara till gagn för jordbruket.

Ur bevarandesynpunkt är det därför väsentligt att marken tilldelas den som äger byggnaderna. Lantmätarna har också försökt genomföra att alla ägare av bostadshus även skall tilldelas marken under huset. Denna strävan kan emellertid i vissa fall medföra fastighetsformer som är klart olämpliga för bebyggelse till exempel en tomt 10x50 meter.

Mot dessa farhågor om splittring av bebyggelsen kan sägas att

- dels är det endast 11 byggnader som står på ofri grund och därför kan komma att flyttas på grund av skiftet
- dels har skifteslantmätarna insett byns kulturella värde och försöker därför i möjligaste mån få samma ägare till byggnad och mark. De försöker också bevara de gamla fastighetsgränserna och vägsträckningarna
- dels är det viktigt för invånarna att den gamla bebyggelsen bevaras (av 79 tillfrågade har 66 uppgett att det är viktigt att bebyggelsen bevaras, två vill att den skall rivas och för de övriga elva spelar det ingen roll).

MÖJLIGHETER TILL DJURHÅLLNING INOM TÄT BYBEYGGELSE

Den nu blandade jordbruks- och villabebyggelsen kan medföra vissa sanitära olägenheter, framför allt i samband med gödselhanteringen. Även de sanitära förhållandena i fähusen kan medföra problem, huvudsakligen beträffande ventilationen.

I inventeringsområdet finns nu 14 gårdar med djurhållning. I flertalet av dessa gårdar förvaras gödsel på "traditionellt" sätt, det vill säga direkt på mark, endast ingärdad av ett bräd- eller murparti. Enligt hälsovårdsstadgan (§§ 58 och 59) är det ej tillåtet att förvara gödsel på detta sätt. Gödseln skall vara avskärmd från marken genom en betongplatta (eller liknande material). Vidare skall den förvaras avskild och ventilerad. Hälsovårdsnämnden kan i dessa fall ålägga bonden att ändra gödsel förvaringen, en åtgärd som dels kan ställa sig kostsam, dels kan vara svår att praktiskt genomföra (25%-igt bidrag lämnas dock vid gödselvårdande åtgärder) på grund av utrymmesbrist. Av hänsyn till bönderna ingriper emellertid inte hälsovårdsnämnden såvida inte sanitära missförhållanden verkligen föreligger. För att förhindra missförhållanden för djuren har hälsovårdsnämnden inspekterat samtliga fähus i Färnäs och även meddelat ägarna de brister som då förelåg beträffande skötsel och lokaliteter. Lokalerna är i regel "omoderna" och saknar sådana moderniteter som mekanisk ventilation, rinnande vatten etc. Flertalet anmärkningar riktades mot den dåliga ventilationen. Även dessa åtgärder kan vara kostsamma att genomföra. Avkastningen för 1-2 kor är vanligen så liten att den ej medger några lokalförbättringar. Möjligheten att få lån eller bidrag för upprustning av jordbruksbyggnaderna saknas i regel.

I samband med gödselspridningen föreligger ytterligare ett problem. Anser de kringboende sig störda av gödsellukten kan de nämligen anmäla detta till hälsovårdsnämnden, som då skall utreda huruvida detta är ett sanitärt problem. Här tas även hänsyn till vem som "kom först", det vill säga om bonden hade djur när den klagande flyttade dit.

Hälsovårdsnämndens ordförande anser i regel att nämnden bör stödja den som "kom först". Hälsovårdsnämndens beslut baseras emellertid helt på ledamöternas personliga synpunkter. Den allmänna inställningen är emellertid att de som bor i byarna bör tåla lantlivets dofter, det vill säga gödsellukt från några kor, hästar, höns och någon enstaka gris*. Den som anser sig störd av dessa dofter har givetvis möjlighet att överklaga i högre instans, men det har ännu ej visat sig vilka följder ett sådant klagomål kan få.

* någon annan typ av djurbesättningar lär knappast bli aktuell i byarna, se för övrigt kapitlet om jordbrukets framtid.

Vid nyanskaffning av djurbesättningar ställer sig emellertid saken i ett annat läge. Söker någon förhandstillstånd för att inneha djur nekar i regel hälsovårdsnämnden om det finns angränsande bostadsbebyggelse. Förhandstillstånd krävs för ett innehav av fler än 10 djurenheter (1 enhet = 1 ko, 1 eller 2 grisar etc). Gårdar med mer än 10 djurenheter lär knappast bli aktuella i Färnäs. Synesättet är däremot detsamma för mindre djurbesättningar, men kommer då först fram vid klagomål.

För att undvika sanitär olägenhet anges ett minimiavstånd på 100 m från brukningscentrum (jordbruksbyggnaderna) till angränsande bostadsbebyggelse. En sådan rekommendation är helt orimlig i byarna. Har kommunen däremot angivit att marken skall användas för jordbruksändamål (genom översiktsplan, detaljplan etc) intar hälsovårdsnämnden en liberalare inställning beträffande nyetablering av djurbesättningar även inom byarna. För att underlätta hobby- och deltidsjordbruk inom bevarandeområden (där nyetablering av bebyggelse ej är aktuell) bör därför kommunen i den översiktliga planeringen ange att marken skall användas för jordbruksändamål. Detta innebär att bebyggelse ej får tillkomma annat än för jordbrukets behov.

Komplettering av befintliga gårdar bör dock kunna ske på samma villkor som idag.

BRANDTEKNISKA BEVARANDEMÖJLIGHETER

Risken för att en brand sprids i den täta trähusbebyggelsen i Färnäs är uppenbar. Spridningsrisken är särskilt stor i området närmast stora bygatan. Som exempel på brandspridningsförhållanden kan nämnas att i maj 1972 utbröt en brand i ett område i Färnäs med tät gårdsbebyggelse strax norr om inventeringsområdet. Omständigheterna kring branden beskrivs som "normala" (vindförhållanden, brandkårens utryckningstid etc) och vid branden totalförstördes två gårdar med tillsammans ett 20-tal byggnader. Släckningsarbetet gick till största delen ut på att hindra eldens spridning till de närliggande gårdarna.

Egenskap hos faktor som påverkar förhållandena i riktning mot

På brandförloppet inom en husgrupp inverkanse faktorer	mindre kraftigt brandförlopp	kraftigt värmeförlopp	
	liten värmeeffekt	stor värmeeffekt	
Byggnader- nas gruppe- ring och utformning	a) bränsletal (nettoexploa- teringstal) b) brandmotstånds- förmåga hos yt- tervägg c) utvändig vägg- beklädnad d) invändig tak-och väggbeklädnad e) relativ fönster- area f) taksprång	litet god tändskyddande tändskyddande litet litet	stort mindre god inte tändskyddande inte tändskyddande stor stort
Topografi: anordn på tomten	a) markens lutnings- förhållande b) mot strålning av- skärmande plank eller trädbestånd	horisontell finns	lutande finns inte
Släckande brandförsva	a) insatstid b) brandkårsinsats c) brandvatten- försörjning d) befolkningens förmåga att medverka	kort god god god	lång måttlig mindre god mindre god
Väderleks- förhållanden	a) luftfuktighet b) lufttemperatur c) vindhastighet	hög låg liten	låg hög stor

(Tabell enligt "Brandrisker och brandskydd i tät trähusbebyggelse", I.Strömdahl)

Tabell. Brand inom tät trähusgrupp. Faktorer som inverkar på brandförloppet.

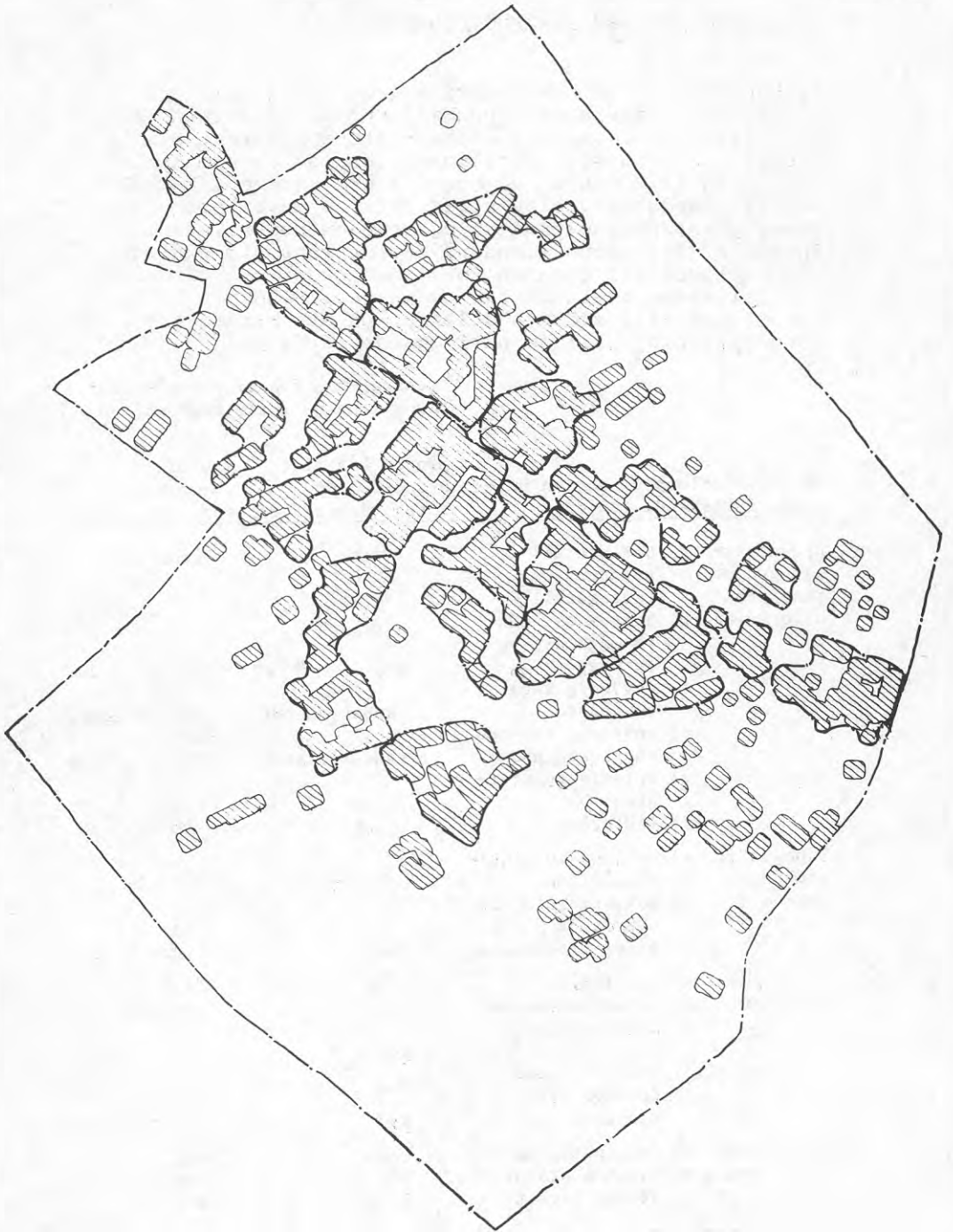

Fig 38. I figuren har skyddsområdet 4,5 m markerats kring varje byggnad i inventeringsområdet. Vidare re-
dovisar figuren en uppdelning i husgrupper om 2-4 går-
dar. Området mellan husgrupperna utgör s k brandskydds-
stråk.

De brandskyddsnormer och bestämmelser som gäller för denna typ av bebyggelse (utomplansbestämmelser) anges i byggnadsstadgan och Svensk Byggnorm. Byggnadsstadgan säger bland annat ...

39 § .. I övrigt skall, där ej annat föreskrivet, vid val av plats för byggnad iakttagas

a) att byggnad, som ej sammanbygges eller kan förväntas komma att sammanbyggas med byggnad på granntomt, icke må läggas på mindre avstånd från gränsen mot denna än som motsvarar hälften av den för byggnaden tillåtna största höjden och ej närmare gränsen än 4,5 meter; samt

b) att avståndet mellan byggnader å samma tomt ej må vara mindre än den för någondera byggnaden tillåtna största höjden. Byggnadsnämnden äger medgiva undantag från bestämmelserna i andra stycket, om det finnes påkallat av särskilda skäl samt kan ske utan men för granne eller fara för sundhet, brandsäkerhet eller trafiksäkerhet och utan att ett lämpligt bebyggande av området försvåras. Kan åtgärden inverka på förhållandena å angränsande tomt, skall dess ägare höras i saken.

43 § 1 mom. Uppföres byggnad i gräns mot annan tomt och är ej det framförvarande området undantaget från bebyggande till minst 9 meters bredd, skall byggnaden, såvida annat ej föreskrivits i gällande plan, skiljas från granntomten medelst brandmur.

Där fråga är om byggnader i högst två våningar, må byggnadsnämnden medgiva befrielse från skyldigheten att uppföra brandmur, om grannarna äro ense därom och byggnaderna i övrigt anordnas på ett med hänsyn till brandfaran betryggande sätt.

I fråga om envåningsbyggnad må anstånd med eller befrielse från skyldigheten att uppföra brandmur medgivas av byggnadsnämnden, där nämnden efter grannens hörande finner detta med hänsyn till byggnadens ringa storlek, avståndet till byggnad på angränsande tomt och övriga omständigheter kunna ske utan olägenhet.

2 mom. Om särskilda skäl tala därför må byggnadsnämnden medgiva att brandmur eller annan vägg anordnas gemensamt för byggnader som sammanbyggas, där det kan ske utan olägenhet och grannarna äro ense därom.

Hur påverkar dessa bestämmelser förhållandena i Färnäs? Det skall enligt normerna vara minst nio meter mellan en byggnad på en tomt och närmaste byggnad på granntomten. I Färnäs förekommer på flera håll att uthuslängorna till två angränsande fastigheter har placerats med takfoten i samma tomtgräns - nästan som om de voro ihopbyggda rygg mot rygg. Emellertid har byggnadsnämnden möjlighet att göra avsteg från de angivna normerna.

Vidstående figur (38) ger en bild av bebyggelsens täthet. På kartan har normerade skyddsområden (4,5 m) markerats kring varje hus. Inom de stora sammanhängande (skrafferade) områdena ligger alltså byggnaderna närmare varandra än nio meter. Inom dessa sammanhängande skrafferade områden gäller enligt Svensk Byggnorm vissa maximital för bostadshusens byggnadsytor (200 m² - 800 m² beroende på hustyp) - överskrids dessa tal ställs krav på brandmurar.

Nu är byggnadsytorna hos bostadshusen inom dessa områden ca 200-600 m², men därutöver finns ofta dubbla dessa byggnadsytor med uthus, vilka ur brandspridningssynpunkt på sätt och vis kan jämföras med bostadshusen (- detta gäller även ur bevarandesynpunkt).

Med utgångspunkt från dessa förhållanden kan brandskyddssituationen inte sägas vara god i områdena kring bygatan. Krav på brandmurar, obrännbara fasadmaterier etc är inte önskvärda ur bl a miljösynpunkt.

En mer nyanserad syn på brandskydd har Ingvar Ström-dahl i sin skrift "Brandrisker och brandskydd i tät trähusbebyggelse". Han har studerat modern trähusbebyggelse och har konstaterat att om man bortser från ökade resurser för brandkåren och deras möjligheter att ingripa, kan risken för brandspridning endast minskas genom en brandsektionering. Sektionering av småhusbebyggelse kan ske efter två huvudprinciper:

- genom väl tilltagna skyddsstråk mellan husgrupper av lämplig storleksordning
- genom att byggnaderna förses med ytterväggar av sten eller trä med visst brandmotstånd samt sektionering av sammanbyggda hus.

Byggnaderna ligger i vissa fall rygg mot rygg - med takfoten i fastighetsgränsen.

Tät trähusbebyggelse. Elinpersgården m fl.

Dessa båda principer kan naturligtvis även kombineras. Med utgångspunkt från resonemanget och exemplen i Strömdahls skrift har här gjorts ett förslag på avgränsningar av husgrupper i inventeringsområdet (se föregående figur nr 38). Lämplig storlek har bedömts vara 2-4 gårdar (1/2-1 ha). Gränserna har då också dragits så att största möjliga skyddsstråk bildats kring grupperna. En strävan har också varit att låta gränsen gå invid byggnader med större brandmotstånd, t ex murade garage och hela timmerbyggnader (alltså ej uthus av bräder). Skyddsstråkets bredd varierar mycket. På ett flertal ställen är skyddsstråket 10-11 meter. Bredare stråk bildas vid de insprängda åkarna söder och norr om bygatan. Smalare stråk bildas på ett fåtal ställen.

Med detta resonemang skall alltså brandskyddsåtgärder kunna koncentreras till gränsbebyggelsen i husgrupperna - särskilt i de fall då skyddsstråket mellan grupperna är smalt. Vad som skall betraktas som "smalt" i detta sammanhang är svårdefinierbart och beroende av många faktorer - t ex storleken på fasadpartier som vetter mot varandra, fasadens relativa fönsterarea, fasadens konstruktion etc.

Vid ombyggnad eller inredning av byggnader (bostads- eller uthus) vid skyddsstråket kan synpunkter läggas på de två sistnämnda faktorerna. En faktor som här påverkar brandspridningen i relativt hög grad är om invändig tak- och väggbeklädnad är tändskyddande eller ej. Enligt Strömdals resonemang och med utgångspunkt från förhållandena i inventeringsområdet torde ett skyddsområde mellan 10-15 m erfordras som en genomsnittlig minimigräns. Vid ombyggnad eller inredning av byggnad invid ett skyddsstråk som enligt kartavgränsningen är smalare än minimigränsen kan t ex krav ställas på inre tändskyddande beklädnad, alternativt kombinerat med en viss brandklass hos fasaden.

Exempel på tändskyddande beklädnad: gipsplatta, mineralullsskiva, träullsplatta m fl. Vidare bör t ex nya fönsteröppningar undvikas mot de smala partierna av skyddsstråket.

Vid nybyggnad inom inventeringsområdet är det särskilt viktigt att den lokaliseras så att dessa skyddsstråk inte byggs igen.

Med utgångspunkt från detta resonemang borde kraven på brandskyddsåtgärder inom husgrupperna i övrigt kunna begränsas vid inredning av uthus, vid tillbyggnad etc. Särskilt då på sådant sätt att de bevarandesynpunkter som läggs på bebyggelsen inom inventeringsområdet angående placering och utformning av byggnader, inte skall behöva motverkas av brandskyddskrav.

FUNKTIONELLA BEVARANDEMÖJLIGHETER

För att utreda vilka problem som finns beträffande bebyggelsens funktion, har vi dels intervjuat invånarna, dels inventerat fastighetsbeståndet enligt 1975 års taxeringslängder.

Beträffande bostadshusen har vi tittat på nuvarande och väntad användning, teknisk standard samt storlek. På grund av att vi i intervjuformuläret ej tagit med en fråga om bostadsstorlek, har vi endast sådana uppgifter för ca halva bostadsbeståndet.

Beträffande uthusen har vi studerat nuvarande och väntad användning. Vidare visar vi på generella möjligheter att använda och/eller inreda olika typer av uthus.

Bostadshus

Nuvarande och väntad användning

Inom inventeringsområdet finns 128 bostadshus. 12 av dessa är uppförda efter 1950. Av de äldre 116 bostadshusen fungerar fortfarande 91 som permanentbostäder, varav 21 inrymmer 2 lägenheter. 18 bostadshus används nu för fritidsboende och 19 hus används inte alls.

Det är alltså en förvånansvärd liten andel som utnyttjas som fritidsbostäder, vilket delvis kan bero på att byn är så pass centralt belägen i kommunen. Att husen står tomma beror huvudsakligen på att komplicerade ägoförhållanden försvårar underhåll och upprustning. Fastighetsmarknaden i Siljansbygden är följande sådan att även fallfärdiga hus lätt kan säljas. Det nu pågående laga skiftet medverkar till att ägoförhållandena klarnar, vilket kommer att medföra att de tomma husen lättare kan rustas upp. Tre av de tomma husen planeras att inom kort försäljas. Ett hus skall byggas till och rustas upp. Bostadshusens användning kan alltså inte sägas utgöra något större problem - det är naturligt att de även i framtiden utnyttjas som bostäder, huvudsakligen för permanent bruk.

Bostadshusens standard

I taxeringslängderna klassificeras bebyggelsen enligt en 10-gradig skala. Klass 1 innebär att bostaden är omodern och att centralvärme saknas. Klass 2 innebär att bostaden är omodern men att centralvärme finns. De övriga klasserna innefattar alla standardvarianter från och med 30-talsstandard. Vid jämförelse med den verkliga standarden synes denna klassificering vara för låg. Vid ockulärbesiktning har det visat sig att så gott som samtliga "klass 2-hus" har badrum, varför klassificeringen "omodern" kan sägas vara något oegentlig.

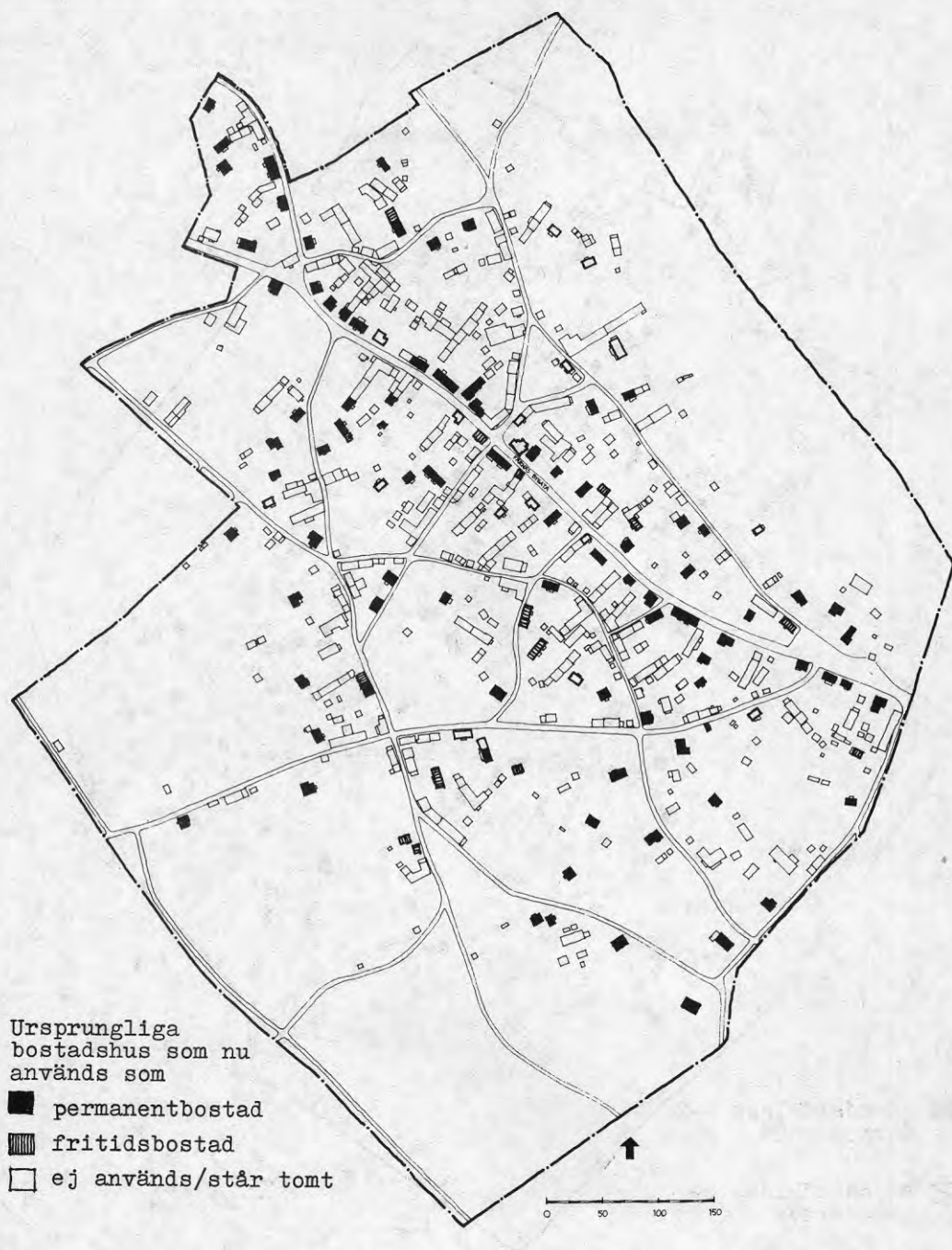

Fig 39. Nuvarande användning av inventeringsområdets 128 bostadshus.

Fig 40. Bostadshusens standardklasser enligt 1975 års fastighetstaxering.

Vi har justerat denna klassificering i de fall då byggnaden genomgått en större standardhöjning under senare år.

<u>Standardklass</u>		<u>Antal bostadshus</u>	
1	} omoderna	19	(16%)
2		22	(19%)
3-9		75	(65%)

Drygt 1/3 av bostadshusen klassificeras alltså som omoderna. I endast cirka hälften av dessa saknas emellertid "moderna bekvämligheter", såsom bad och WC.

De helt omoderna byggnaderna står i regel tomma. Dessa kommer troligen att rustas upp i och med att ägoförhållandena blir klara. Fortsätter för övrigt upprustningstakten på samma sätt som hittills (ca 6 hus/år) kommer det omoderna husbeståndet att ha moderniserats inom 10 år.

Den omoderna bebyggelsen ligger huvudsakligen längs bygatan och är därför särskilt känslig för avvikande och störande ombyggnader. När det gäller att bevara bebyggelsen ligger problemet inte i att standarden nu är låg utan snarare i hur upprustningen skall utföras utan att estetiska eller kulturhistoriska värden skall gå förlorade.

Bostädernas storlek

Uppgifter om bostädernas storlek finns för knappt halva bostadsbeståndet (de nyuppförda villorna undantagna). Uppgifterna kan på grund av det omedvetna slumpvisa urvalet ses som representativa för hela inventeringsområdet (se figur).

Andelen smålägenheter överväger klart. I enfamiljshusen är knappt hälften av lägenheterna mindre än 3 r o k. I tvåfamiljshusen är lägenheterna än mindre - 26 av de 30 lägenheterna i dessa hus är 2 r o k eller mindre. Dessa lägenheter i tvåfamiljshus kan däremot lätt slås samman till större lägenheter.

Enfamiljshusen är i många fall möjliga att bygga till och därigenom erbjuda större lägenheter. Bostadsfunktionen kan även inrymmas i uthus som byggs om. Bostädernas nuvarande storlek synes därför inte medföra några större framtida problem.

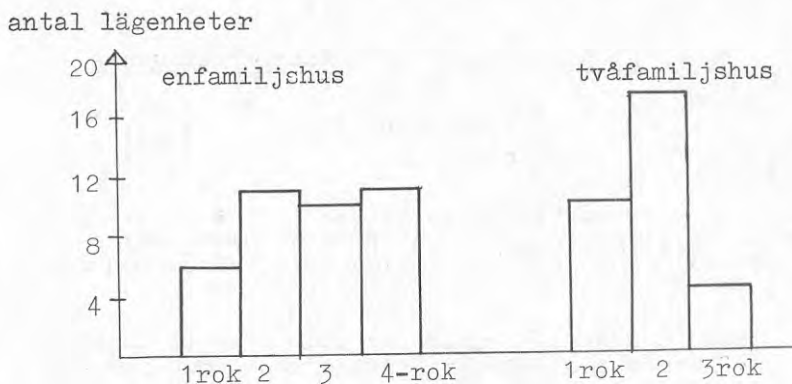

Fig 42. Fördelning av lägenhetsstorlekar för 38 enfamiljshus respektive 15 tvåfamiljshus.

Bostadsytan har här utökats genom att intilliggande stall inretts för bostadsändamål. Vidare har invändig kommunikation anordnats mellan stall och bostadshus.

Fig 42. Bebyggelsens användning - byggnader utan funktion samt förrådsbyggnader (ej för jordbrukets behov). Uppgifter från inventering 1975-76.

Uthus

Nuvarande och planerad användning

Här följer först en redovisning av de vanligaste jordbruksbyggnadernas nuvarande användning. De boende har själva uppgett hur byggnaderna används. Svar som "används ej, upplag, skräpbod etc" har här tolkats som att byggnaden saknar funktion. Svar som "förråd, redskapsbod, vedbod etc" har här tolkats som att byggnaden har förrådsfunktion. Gränsen mellan förråd och skräpbod är emellertid flytande och flera av de boende har uppgett att samtliga uthus numera används som förråd. Detta innebär att vissa fastigheter kan ha upp till 11 förråd, och i flertalet av dessa inryms gamla jordbruksredskap och "bråte". Förrådsfunktionen kan därför i flertalet fall likställas med att byggnaden saknar funktion.

I de fall då bostadshuset står tomt eller används som fritidsbostad har uthusen klassificerats som varande utan funktion, såvida inte andra funktioner klart har påvisats (intervjusvar saknas i regel).

Det visar sig att stallen är de byggnader som används minst inom jordbruket. Absolut flertalet stall (87%) saknar funktion eller används som förråd. Endast 5 stall (8%) har fått ny funktion, 4 som garage (endast lidret) och ett som gäststuga.

Fähusen används däremot fortfarande i viss utsträckning till jordbruksändamål. Flera har uppgett att de har gris på sommaren etc. Fähusen har också i högre grad fått ny funktion, som tvättstuga, vävstuga, snickarbod eller garage. Hela 11 fähus (15% av fähusen) har nyanvänts på detta sätt.

Lador och härbren är båda ursprungligen förråd för jordbruksprodukter. De visar också idag en liknande användningsbild; flertalet används som förråd, dock endast en mindre del för jordbrukets behov. Endast ett mindre antal härbren och lador har fått ny funktion (2 resp 4%). Lador används då som garage, affärs- lager och snickarbod. Härbren används som gäststugor.

Av användningsbilden på samtliga uthus (exkl garage och gäststugor som uppförts för sitt ändamål) framgår det att cirka 20% av uthusen används för jordbruksändamål. Drygt 70% av uthusen används som förråd eller saknar funktion. Endast 7% av samtliga uthusbyggnader har fått nya funktioner. Denna siffra är högre än snittet för de byggnader som studerats separat. Orsaken härtill är att även bostadsliknande uthus som bagarstugor och källarstugor har klassificerats som uthus. Dessa hus är ofta inredda och används som gäst- eller fritidshus.

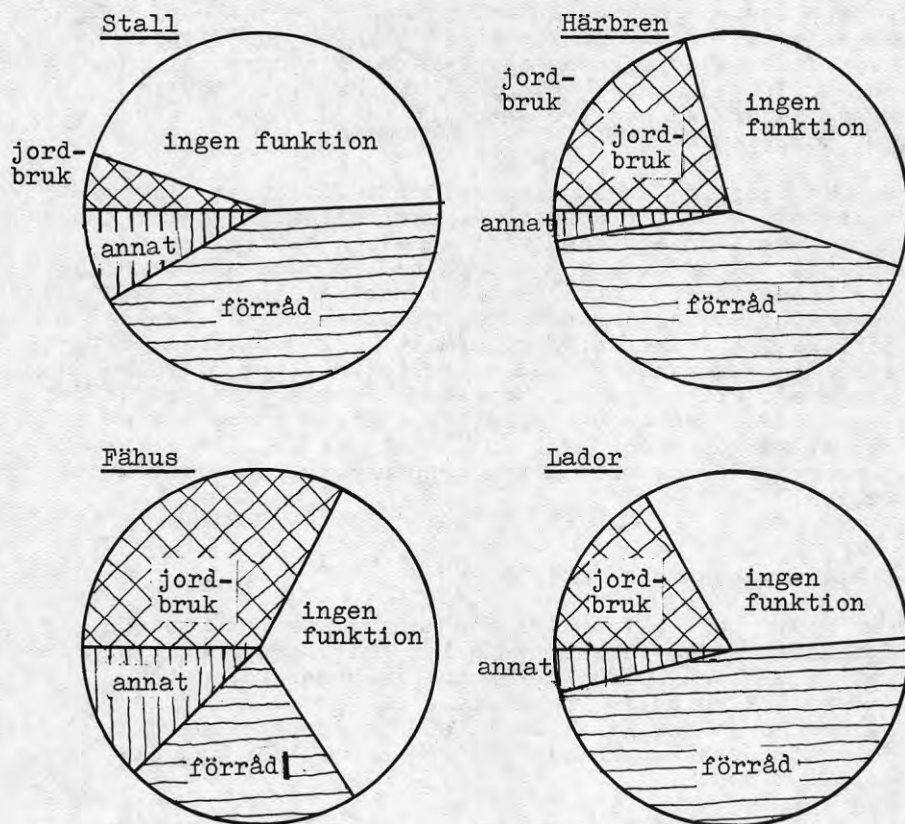

Fig 43. Nuvarande användning av de fyra vanligaste uthustyperna, stall, härbren, fähus och lador, inom inventeringsområdet.

Samtliga uthus, 1976

Samtliga uthus, trend 80-talet

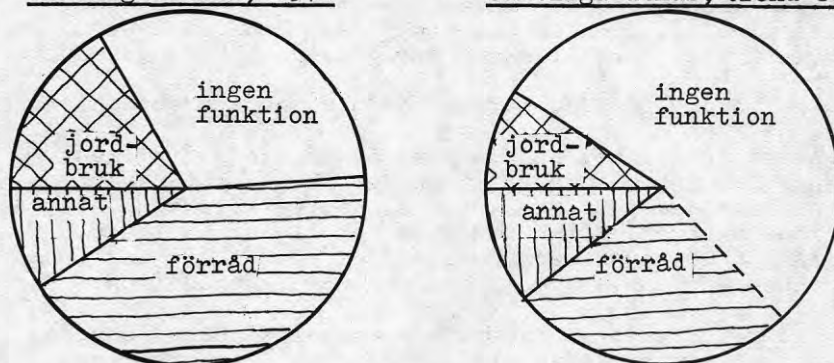

Fig 44. Nuvarande och väntad användning av samtliga uthus inom inventeringsområdet.

I intervjuundersökningen frågades även efter planerad eller framtida användning av de olika byggnaderna. Enligt denna undersökning så planerades nyanvändning av endast 7 byggnader (=knappt 2% av samtliga uthus). Dessa byggnader skall eventuellt inredas som gäststuga, hobbyrum etc.

Av den framtida användningsbilden för uthusen blir situationen ännu mer dystert. Uppskattningsvis kommer (om inga särskilda åtgärder vidtas) cirka hälften av de nuvarande småjordbruken att upphöra inom den närmaste 10-15 årsperioden. Detta skulle innebära att hälften av de byggnader som nu används för jordbruksändamål skulle förlora sin funktion. För normalt bostadsändamål är vidare den nuvarande förrådskapaciteten klart överdimensionerad. Ett uthus per bostadshus borde kunna räcka för normalt förrådsbehov. Dessa beräkningar visar att om 10-15 år saknar drygt hälften av uthusen en klar funktion och är därför ur ekonomisk synpunkt knappast värda att bevara.

Framtida användningsmöjligheter

Den mest logiska framtida användningen av uthusen är att använda dem för hobby- eller deltidjordbruk. En del av uthusen borde åter kunna användas för detta ändamål. Eventuella kommunala eller statliga stödåtgärder borde inriktas på att stödja denna jordbruksform som även kan kombineras med skötsel av byggnaderna.

Ovanstående siffror pekar emellertid på att även en ändrad användning av uthusen är nödvändig för att de på sikt skall bevaras.

Vid ändrad användning av uthus krävs formellt byggnadslov. Denna regel tycks flitigt kringgå och under den senaste 6-årsperioden har endast ett byggnadslov behandlats angående ombyggnad av uthus. Normalt sett skall inredning av uthus inte innebära några speciella problem, även om brandtekniska förhållanden medför vissa krav beträffande tändskyddande beklädnad etc.

Här följer förslag på nyanvändning av uthusbyggnader

Andra funktioner än bostäder och bostadskompliment har här inte studerats, men det är fullt tänkbart att inreda mindre verkstäder, hantverkslokaler etc inom området. För närvarande föreligger emellertid inte behov av sådana lokaler och Färnäs har inte, som vissa andra byar, en uttalad hantverkstradition.

Lider: Flertalet lider, både separata och vidbyggda (t ex invid stall och fähus) kan utnyttjas som garage. Brandrisken har tidigare medfört att garage skulle förses med obrännbara väggar, varför garage hittills oftast byggts nya.

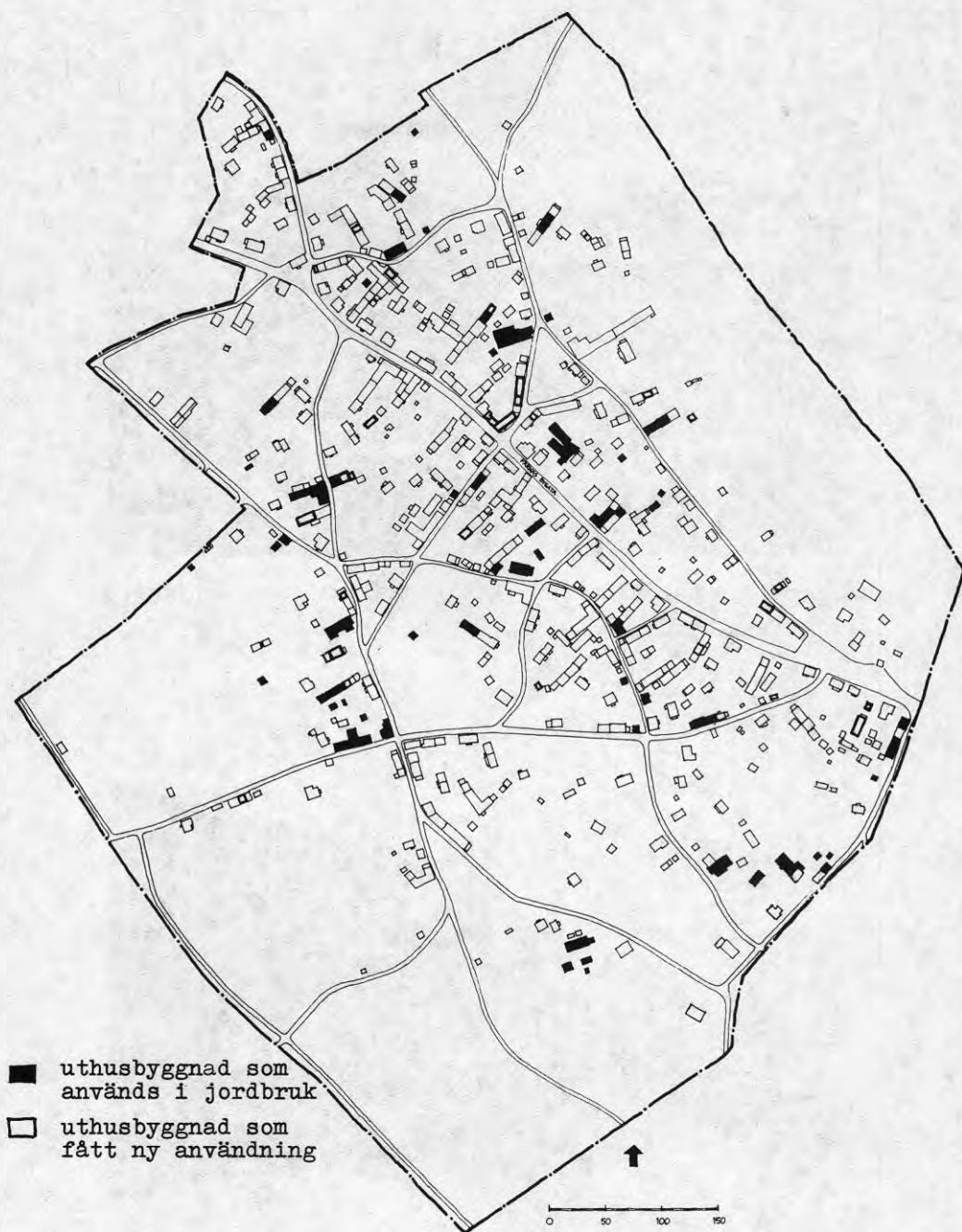

Fig 45. Bebyggelsens användning - byggnader som används i jordbruket samt byggnader som fått ny användning. Uppgifter från inventering 1975-76.

Exempel på nyanvändning: Ett gammalt härbre ombyggt till fritidshus.

Exempel på nyanvändning: Ett fähus som byggts om till garage.

Exempel på nyanvändning: Fähus och bagarstuga som inretts till gillestuga, hobbyrum mm.

Exempel på nyanvändning: Det enda yttre kännetecknet på att fähuset fått ny användning (vävstuga) är gardinerna i fönstret.

De krav som idag normalt ställs på garagebyggnader är att golvbeläggnen utförs av obrännbart material (jordgolv, grus, betong etc), att tak mot utnyttjat utrymme förses med brandhärdigt ytskikt, klass 1 (t ex gipsplattor) samt att garaget ej används som genomgångsrum till lokal där människor vistas (alltså ej förråd, tvättstuga, hobbyrum etc).

Stall, fähus och härbren: Dessa byggnader är alla lämpliga att göra om till gäststugor, sommarbostäder, hobbyrum, gillestugor etc. Fähus har den fördelen att de är varmbonade samt försedda med eldstad och fönster. I välbevarade murade fähus räcker det ofta med att lägga nytt golv samt att tvätta och måla väggar och tak. Timmerfähusen är svårare att utnyttja då de ofta har fuktskador. Vissa fähus har murats så dåligt att väggarna håller på att rasa samman. För att bevara dessa sämre fähus krävs särskilda åtgärder som kan anses motiverade om t ex byggnaden fyller en starkt rumsbildande eller kulturhistorisk funktion.

Vid inredning av stall och härbren behöver fönster tas upp. Görs dessa små behöver inte byggnadens helhetsintryck förstöras. Vidare behöver väggar och golv åtgärdas.

Lador, logar etc. Dessa byggnader är svårare att utnyttja. Små lador kan användas till gäststuga etc enligt ovan. Lador är mindre lämpliga att använda som garage. Dels krävs ny icke brännbar golvbeläggning ovanpå brädgolvet, dels är ladorna ofta så stora (över 50 m²) att strängare normer tillämpas, t ex krävs då att även taket invändigt förses med tändskyddande beklädnad. Stora lador kan däremot användas att t ex torka tvätt i, som lekhall och teater-scen åt barn, som pingisrum eller som förråd.

Det finns alltså ett flertal möjliga användningssätt. De som här har nämnts får endast ses som exempel. De som nu bor i detta område (mestadels pensionärer) har emellertid inte något större behov av sådana bostadskomplement. Vid den generationsväxling som nu har börjat kommer troligen flera nya lokalbehov att uppstå, varför nyanvändning av uthus bör ses som ett allvarligt alternativ till t ex nybyggnad eller tillbyggnad av bostadshus.

LÅN OCH BIDRAG FÖR ATT BEVARA GAMMAL JORDBRUKSBE- BYGGELSE

En alltid återkommande fråga i bevarandesammanhang är hur upprustningar, återställandeåtgärder etc kan finansieras. Ett vanligt förfarande vid bevarande av mindre stadsområden är att kommunen köper in fastigheterna, rustar upp dem och senare hyr ut dem.

Förfarandet kan vara effektivt men medför vissa nackdelar - dels blir bevarandet en tung ekonomisk post, dels tycks större sk bevarandeområden gynna en social segregation (de ursprungliga invånarna flytta ej tillbaka efter en ombyggnad). Exempel på större kommunala bevarandeområde finns i Stockholm (Katarinaberget, Mariaberget), Linköping, Örebro m fl städer.

För den äldre bybebyggelsen i Siljansbygden är ett sådant förfarande helt orealistiskt. Dels är det privata ägandet av gårdarna en förutsättning för byns nuvarande struktur (som alltså skall bevaras), dels saknar kommunerna möjligheter att finansiera och genomföra ett sådant bevarande. Ett kommunalt övertagande av gårdarna skulle vidare ge upphov till ett obeskrivligt missnöje hos befolkningen.

Bevarandet måste alltså ske i privat regi. På grund av bebyggelsens allmänna intresse (riksintressant kulturhistoriskt område samt primärt turistområde) kan man förvänta att samhället också ger bidrag till detta bevarande.

Hur finansieras då den upprustning som f n sker och vilka möjligheter har fastighetsägarna att erhålla ekonomiskt stöd vid upprustning av bostadshus och uthus?

Bostadshus

I denna studie har tidigare konstaterats att det sker en omfattande ombyggnadsverksamhet i byn. Denna ombyggnad finansieras för närvarande av fastighetsägaren genom

- eget kapital (bl a eget virke)
- egen arbetsinsats
- statliga ombyggnads- och förbättringslån
- privata lån

En ombyggnadsverksamhet i syfte att bevara den äldre bebyggelsen kan emellertid medföra vissa extrakostnader (specialbeställda fönster, dyrare material etc) För att täcka dessa kostnader finns det inom bevarandeområden möjlighet att få förhöjt låneunderlag för de vanliga statliga ombyggnadslånen. För kulturhistoriskt särskilt märkliga byggnader (jämförbara med byggnadsminnen) finns det även möjlighet att få särskilda tilläggs lån till bostadslånet. Tilläggslånet är ränte- och amorteringsfritt i normalt tio år. Dessa låneformer är emellertid inte särskilt väl utnyttjade. Regeringen är avgörande instans, vilket bidrar till att behandlingen av ärenden tar lång tid. Vidare tillämpar regeringen en restriktiv linje vid tillämpning av dessa låneformer. I hela Kopparbergs län har t ex endast en ansökan om förhöjt låneunderlag behandlats under de drygt två år som låneformen funnits.

Förutsättningarna att genomföra en "försiktig" ombyggnad är på sätt och vis goda. Dels har många bybor kunskaper om hur timmerbyggnader skall underhållas, dels finns det tillgång till små snickerier som specialtillverkar fönster, lister, kökssnickerier till i stort sett samma kostnad som serietillverkade snickerier.

Jordbruksfastigheter

Beträffande jordbruksfastigheter finns som tidigare nämnts en speciell skatteregel som underlättar underhåll av uthus. Underhållskostnader är nämligen avdragsgilla vid beräkning av jordbruksinkomster. Kraven för att få taxera en gård som jordbruksfastighet har emellertid skärpts. I den senaste jordbrukstaxeringen taxerades en fastighet med mindre än 5 ha (åker+skog) som annan fastighet. I Färnäs finns fortfarande ett stort antal jordbruksfastigheter som ej innefattar denna minimiareal och därför kommer att omtaxeras vid 1980 års fastighetstaxering.

Jordbruksgården avstyckas även ibland från jordbruksfastigheten. Detta görs t ex vid ombyggnad av samägda fastigheter (för att fastigheten skall bli låneberättigad). Därmed kan inte ägaren längre använda t ex obeskattade skogsinkomster för att underhålla byggnaderna.

Uthus

Det är svårt att erhålla ekonomisk hjälp vid upprustning av uthus. Statliga bostadslån kan endast utgå för ombyggnad av direkta bostadskomplement (garage, tvättstuga, atelje m m). Statliga bostadslån kan däremot ej användas för att rusta upp byggnader till t ex hobby - eller deltidjordbruk.

Allmänt

För byggnader eller gårdar som klassificerats som byggnadsminnen finns vissa möjligheter att vid renovering erhålla bidrag från Riksantikvarieämbetet (f n disponeras ca 1,3 miljoner kronor för hela landet). Denna bidragsform är f n ej aktuell i Färnäs.

Byggnadsminne liksom annan kulturhistoriskt värdefull bebyggelse kan i vissa fall rustas upp som beredskapsarbete. AMS-bidrag till enskilda utgår emellertid endast i undantagsfall och då högst till 33% av kostnaderna. Vidare är beredskapsarbetena konjunkturbundna och förenade med villkor om att arbetskraften skall utses av AMS.

Det kan alltså konstateras att det är svårt att erhålla ekonomisk hjälp vid upprustning av gammal jordbruksbebyggelse (bostadshusen undantagna). För närvarande pågår en statlig utredning angående just hur finansieringen kan ske vid bevarande av kulturhistoriskt intressant bebyggelse som ej kan hänföras till bostäder.

Ska det bli möjligt att bevara större kulturhistoriskt intressanta områden krävs det vanligen att bebyggelsen uppfyller ett reellt behov hos invånarna.

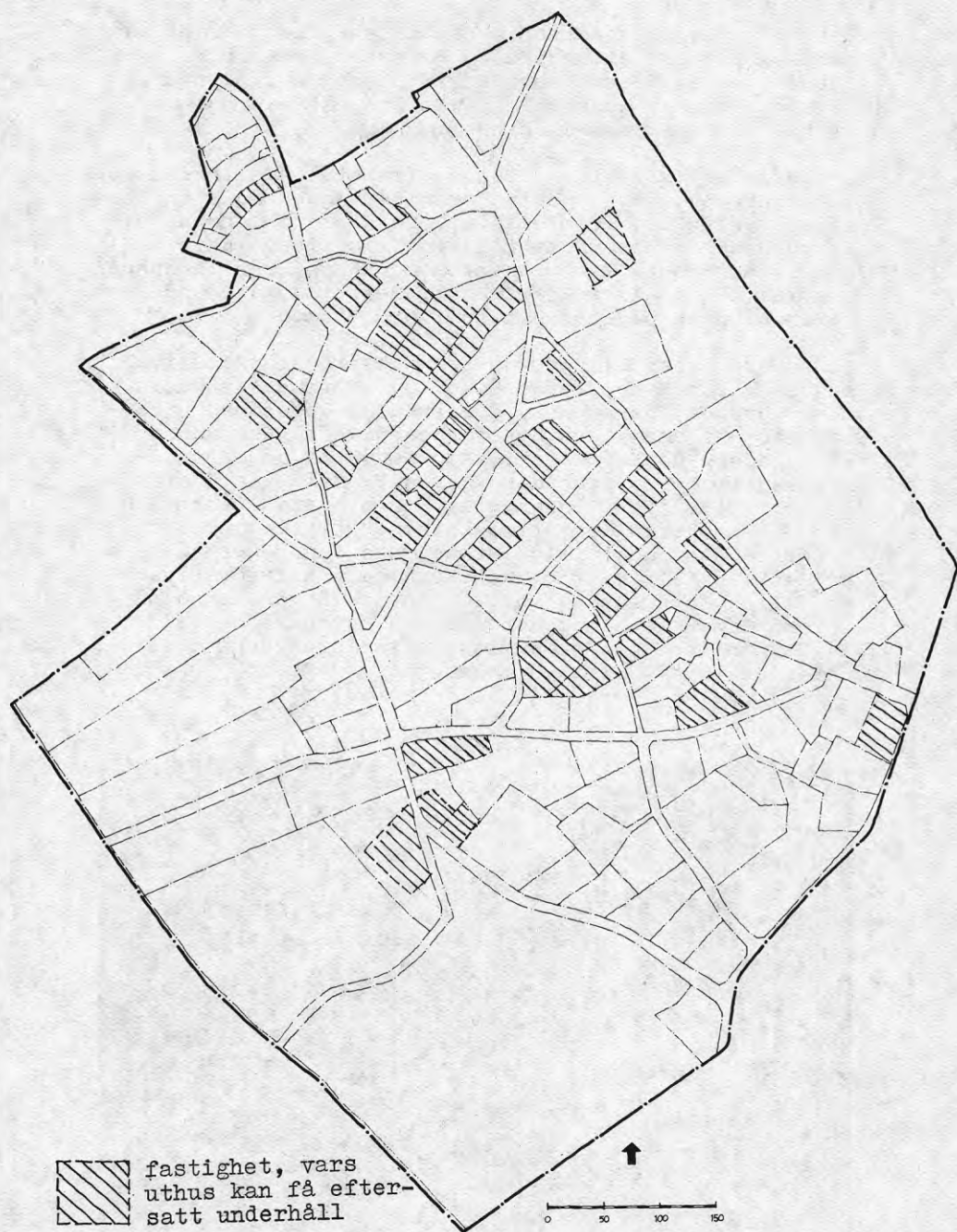

Fig 46. Fastigheter vars funktion, ägandeförhållanden mm kan innebära att uthusen kommer att få eftersatt underhåll.

Det är i regel endast ur museial synpunkt som det kan anses motiverat att rusta upp oanvänd bebyggelse. Fyller byggnaden däremot ett reellt behov tycks inte finansieringen av underhållet medföra några problem (f n i bostadshusen i Färnäs).

Angående bevarandet av uthusen framstår emellertid ytterligare en sida av detta problem. Idag pågår en generationsväxling inom området. De äldre invånarna - i huvudsak 2-personshushåll - har vanligen inget behov av det bostadskomplement som uthusen skulle kunna utgöra. Många äldre klarar inte heller av att underhålla uthusen på det sätt som vore önskvärt.

Den yngre generationen väntas ha klart större utrymmebehov och även större behov av s k bostadskomplement (garage, gäststuga, tvättstuga, lekstuga, hobbyrum etc) än den äldre generationen. För närvarande tillgodoses detta ökade lokalbehov även genom tillbyggnader och nybyggnader (garage). Samhället borde genom information, låneregler och byggnadslovsbedömning kunna verka för att lokalbehovet tillgodosågs i första hand befintliga uthus. Med den bakgrunden är det särskilt viktigt att förhindra ett för tidigt förfall av uthusen. Samhället borde därför kunna gå in och finansiera upprustningen av uthus i de fall då ägaren inte har ekonomiska eller praktiska möjligheter att själv klara det arbetet.

Många uthusbyggnader har idag eftersatt underhåll. För att överhuvudtaget göra det möjligt med bevara och nyanvända dessa byggnader krävs en snar översyn av framförallt tak och stommar.

JURIDISKA MÖJLIGHETER ATT BEVARA BEBYGGELSEN

Bevarande genom planläggning och byggnadslovsprövning

Teoretiskt sett finns det alltså vissa funktionella, tekniska och i viss mån även ekonomiska möjligheter att bevara den gamla jordbruksbebyggelsen. Men hur skall detta bevarande genomföras?

Vad finns för möjligheter att genom planläggning bevara bebyggelsen?

Här aktuella planinstitut (enligt byggnadslagen) är generalplan, stadsplan och byggnadsplan. Stadsplan och byggnadsplan fastställs av länsstyrelsen och är juridiskt bindande. Även generalplan kan fastställas av länsstyrelsen. Sådan plan benämnes fastställd generalplan. Vanligen antas en generalplan endast av kommunfullmäktige för att utgöra kommunalt handlingsprogram. Sådan plan kallas ofta områdesplan.

Genom områdesplan avgränsas områden för bebyggelse, jordbruk etc. Här avgränsas också område med särskilda bevarandeintressen. I områdesplanen redovisas också trafikförsörjningen med enkelriktningar, "gågator" etc. Vidare kan i områdesplanen anges riktlinjer för hur bebyggelseutvecklingen bör ske inom olika delområden, t ex hur om-, till- och nybyggnad bör utformas.

En fastställd generalplan anger markens användning för olika ändamål. Vidare kan anges bestämmelser om hur bebyggelsen bör ske, särskilda hänsynstaganden som skall göras mm. Till skillnad från en områdesplan kan en fastställd generalplan ligga till grund för genomförande t ex inlösen av mark för trafikleder och andra allmänna platser. Vidare får nybyggnad ej ske i strid mot fastställd plan (avgränsningar och bestämmelser) varför en fastställd generalplan utgör en starkare bebyggelsereglering än en antagen områdesplan.

I en stadsplan regleras markens användning mer detaljerat beräffande bebyggelse- och specialändamål. Vidare kan föreskrifter om byggnaders utformning och placering göras juridiskt bindande t ex beträffande byggnadens höjd, bredd, takvinkel etc.

I de fall fastighetsägaren ger sitt medgivande kan byggnader eller områden förklaras som kulturreservat (Q) eller med kulturhistorisk betydelse (q). Sådana områden kan förses med bestämmelser som bl a förhindrar att den befintliga bebyggelsens karaktär förändras. Rivning kan däremot ej förhindras genom q-märkning.

Inom stadsplanelagt område åvilar det kommunen att bygga ut gator samt vatten- och avloppsledningar liksom att sköta grönområden.

Inom stadsplanelagt område är vidare den allmänna byggnadslovsplikten utvidgad till att även gälla rivning, omfärgning av fasad (mot gata), utbyte av taktäckningsmaterial samt uppförande av ekonomibyggnad.

Även i en byggnadsplan regleras tillkommande bebyggelse. En byggnadsplan innebär dock allmänt svagare möjligheter att påverka bebyggelsens utformning och torde inte vara aktuell i Färnäs, där kommunen redan svarar för vatten och avlopp samt väghållning.

Det nu pågående laga skiftet resulterar också i en slags plan, som redovisar vägar och fastighetsgränser och i viss mån även markens användning (huvudsakligen bebyggelse, jordbruksmark, allmän mark och vägmark).

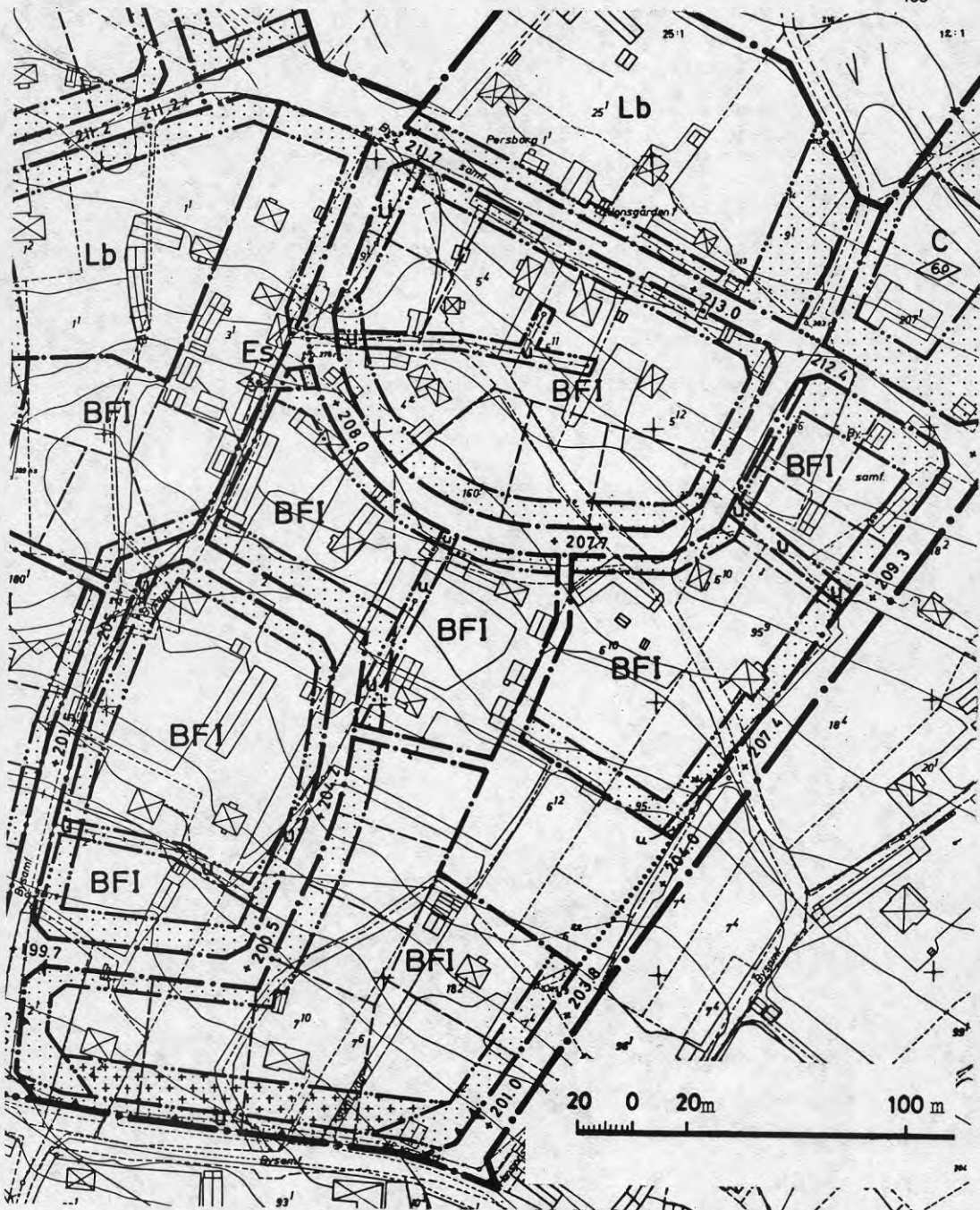
Att genom detaljerade planer styra all framtida bebyggelse i ett bevarandeområde kan emellertid vara direkt fel. Färnäs är intressant bland annat därför att bebyggelsen kommer från flera olika tidsepoker. Byn visar således på en utveckling från äldre jordbrukssamhälle till mer modernt bostadssamhälle. Att idag förutsäga behov om t ex 10 år är omöjligt när invånarna inte ens själva vet vad de vill göra med sina gårdar inom de närmaste åren. Varje gårdsägare bör inom vissa ramar ha möjlighet att utnyttja och förändra sin gård efter de behov som kan uppstå i framtiden.

Länsstyrelsen, vägverket, brandmyndigheten och hälsovårdsnämnden har svårt att utifrån gällande lagstiftning (BL, BS, VägL, Hälsovårdsstadgan) i en stadsplan sanktionera de trånga gator och täta gårdsbildningar som nu finns. Nuvarande normer skulle innebära att stor del av befintlig bebyggelse skulle bli placerad på mark som inte får byggas (jfr stadsplan för norra Färnäs).

En stadsplaneläggning är här kostsam att genomföra och ger inte heller något större utbyte i form av nya bostäder inom det s k bevarandeområdet.

En sanktionering av den blandade bostads- och jordbruksbebyggelsen innebär också att jordbrukarna får svårare att hävda sina intressen. De kan t ex bli ålagda att upphöra med gödselspridning och andra luktspredande åtgärder.

I och med att området inte är stadsplanelagt minskar emellertid möjligheten att påverka bebyggelsens utformning, då rivning och flyttning av byggnader inte är byggnadslovspliktigt. Inte heller krävs byggnadslov för uppförande av ekonomibyggnad eller omfärgning av fasad. Det vore emellertid önskvärt att även dessa åtgärder skulle kunna göras byggnadslovspliktiga i ett bevarandeområde.

Utsnitt av stadsplan för Ingeråkern m.m. i norra Färnäs, Mora kommun. Planen är fastställd 1975-02-11.

Stadsplanen är upprättad för äldre jordbruksbebyggelse och redovisar bl a helt nya vägdragningar istället för det befintliga vägnätet. Planen visar även uthusbyggnader på "prickmark", dvs uthus som ej får inredas eller nyuppföras. De nya vägdragningarna blir kostsamma för kommunen att genomföra. Planen kommer vidare att medföra en total förändring av jordbruksbebyggelsens karaktär.

Byggnadslovsprövning

För att områdets karaktär skall kunna bevaras måste emellertid den framtida bebyggelseutvecklingen hållas inom vissa gränser, vilket prövas i samband med byggnadslovet. En områdesplan kombinerad med utförliga riktlinjer för bebyggelsens förändringar torde vara det lämpligaste bedömningsunderlag som nuvarande bygglagstiftning medger för denna typ av bebyggelse. Byggnadsnämndens dispensrätt från det allmänna tätbebyggelseförbudet (56 och 67 §§ BS) kan utnyttjas till att styra eventuellt tillkommande bebyggelse beträffande lokalisering och utformning. Om- och tillbyggnader kan prövas med stöd av 38 § BS som bl a säger att kulturhistorisk bebyggelse inte får förvanskas genom bl a ombyggnad eller uppförande av avvikande angränsande bebyggelse.

Problemet med denna lagparagraf är att den hittills visat sig för svag för att förhindra de olämpliga bebyggelseförändringar som här diskuteras. För närvarande ger alltså byggnadslagstiftningen tämligen små möjligheter att säkerställa bevarandet såvida inte klart kulturhistoriska intressen uttalats av antikvarisk myndighet.

Vissa byggnader är av sådan kvalitet att de kan jämföras med byggnadsminnen. Här ovan visas det först uppförda 2-våningshuset i Färnäs - byggt på 1850-talet. Byggnaden är väl bibehållen både exteriört och interiört (Drändjgården).

Bevarande genom byggnadsminnesförklaring, förordnande om nybyggnadsförbud och naturvårdsförordnande

Det finns ytterligare åtgärder för att säkerställa bevarande. Dessa åtgärder är byggnadsminnesförklaring (byggnadsminneslagen), förordnande om nybyggnadsförbud (byggnadslagen) samt naturvårdsförordnande (naturvårdslagen).

Länsstyrelsen kan låta byggnadsminnesförklara särskilt märkliga byggnader, vilket innebär att byggnaden ej får förändras utan länsstyrelsens godkännande. Samhället ger i detta fall fastighetsägaren ersättning om byggnadsminnesförklaringen skulle innebära ökade upprustningskostnader eller minskad nyttjanderätt. I praktiken kan endast ett mindre antal "synnerligen märkliga" byggnader i hela landet bli föremål för byggnadsminnesförklaring. I Färnäs torde det finnas en drygt handfull byggnader som eventuellt kan jämföras med byggnadsminnen beträffande det kulturhistoriska intresset. Det är emellertid osannolikt att någon byggnadsminnesförklaring kommer att utföras.

Byggnadslagen ger länsstyrelsen möjlighet att förordna om nybyggnadsförbud inom område som "böra särskilt skyddas med hänsyn till förefintlig från historisk eller konstnärlig synpunkt värdefull bebyggelse ..." (ur 86 § BL). Förordnandet kan medföra ersättningskyldighet till markägaren. Nybyggnadsförbud har delvis förlorat sin betydelse då numera all bebyggelse måste föregås av planmässig prövning och någon glesbebyggelserätt ej längre är aktuell.

Samhällets kontroll över sådana åtgärder som t ex fasadrenovering, uppförande av ekonomibygnad etc inom icke stadsplanelagt område kan ökas genom att området förordnas som naturvårdsområde (19 § NVL). Förordnandet kan naturligtvis även innefatta skötselansvisningar för vegetation mm. I varje enskilt förordnande anges vilka åtgärder som ej får utföras utan länsstyrelsens tillstånd. I viss mån kan kommunen delegeras prövningsrätten för t ex byggnadsåtgärder inom naturvårdsområden. Ett förordnande enligt 19 § naturvårdslagen kräver emellertid att alla markägare, utan ersättning, accepterar de bestämmelser som förordnandet innehåller. I praktiken torde det därför vara lika omöjligt att bevara bebyggelse genom naturvårdslagen (inom icke stadsplanelagt område) som genom Q-märkning (inom stadsplan).

LÄMPLIGA BEVARANDEÅTGÄRDER PÅ KOMMUNAL NIVÅ

Tidigare kapitel har redovisat några förutsättningar som måste finnas när det gäller att bevara den gamla bebyggelsen, nämligen

- att bebyggelsen kan ges nya funktioner efter det att jordbruket upphört
- att bebyggelsen kan uppfylla vissa standard- och säkerhetskrav
- att det finns ekonomiska möjligheter till upprustning och istandsättning av framför allt uthusbyggnader
- att det finns juridiska möjligheter att förhindra att den befintliga bebyggelsen förvanskas genom olämpliga byggnadsåtgärder.

Till dessa förutsättningar kan läggas ytterligare en, kanske den viktigaste, nämligen att befolkningen är någorlunda överens om att bebyggelsen skall bevaras och hur detta skall ske. Vid våra intervjuer framkom det att befolkningen i stort sett är överens om att bebyggelsen bör bevaras. Däremot är man mer osäker på vad detta innebär och hur det skall gå att genomföra. Många ansåg t ex att det var fint med rödfärgade trähus men att man inte skulle lägga sig i hur grannen byggde sitt hus, om han t ex ville bygga ett stenhus. Trots att flertalet personer alltså idag uppger att de vill att den gamla bebyggelsen och dess karaktär skall bevaras, så har under senare år flera avvikande byggnader tillkommit (genom-, till- och nybyggnad) inom området. Detta har skett dels för att många är okunniga om på vilket sätt bebyggelsen skall "anpassas", dels för att vissa anser att den gamla bebyggelsen inte är värd att bevara.

Ingen tycks ha reflekterat över att invånarna tillsammans skall kunna komma överens om vissa regler (riktlinjer) för hur bebyggelsen skall vara utformad och att alla solidariskt skall följa dessa regler. Detta synesätt ligger bakom både den gällande och den föreslagna byggnadslagstiftningen, med det tillägget att även "det allmänna" (övrige morabor, turister, byggnadsforskare m fl) kan ha intressen av att den äldre jordbruksbebyggelsen i Färnäs bevaras. För att även det allmänna intresse skall kunna göra sig gällande bör befolkningen i Färnäs komma överens om bebyggelseriktlinjer i samråd med kommun, landsantikvarie m fl.

Den här studien redovisar förslag till bebyggelseriktlinjer för del av Färnäs. Detta förslag bör diskuteras av alla berörda invånare, kommunala organ m fl. Därefter bör förslaget justeras och åter presenteras för färnäsborna. Förfarandet upprepas tills flertalet berörda kan enas om utformningen av riktlinjerna.

Byggnadsnämnden och kommunstyrelsen antager därefter formellt bebyggelseriktlinjerna, varefter stadsarkitekten och byggnadsnämnden får se till att riktlinjerna efterlevs.

Beroende på riktlinjernas art får sedan avgöras huruvida denna prövning ryms inom gällande byggnadslag eller om andra lagrum måste finnas, t ex förordnande enligt naturvårdslagen.

I många fall vill fastighetsägaren bevara karaktären på sina hus och på bebyggelsen, men kunskaperna saknas. Fastighetsägaren påverkas naturligtvis också av all den reklam för nya "revolutionerande byggnadsmaterial" som byggnadsmaterialindustrin skickar ut till fastighetsägarna. Flera kommuner (byggnadsnämnder) har som motvikt till detta, utarbetat små informationsskrifter eller broschyrer om hur nybyggnader samt om- och tillbyggnader bör utformas för att passa in i det mönster och i den bebyggelsekaraktär som finns i det aktuella området. Dessa broschyrer kan även innehålla annan typ av information, t ex underhållsmetoder, förslag på nyanvändning av uthus, byggnadslovsritningar till "anpassade" hus, lånemöjligheter etc.

För att undvika bl a irritation, försenad byggstart och fördyrade byggkostnader bör de som planerar att bygga, redan på ett tidigt stadium få reda på vad "anpassat byggande" innebär. Rutinerna vid dispens- och byggnadslovsgivning bör utformas i linje med detta. Vid ansökan om byggnadslov inom ett bevarandeområde bör den sökande få diskutera sina byggnadsplaner innan han ens förses med byggnadslovsblanketter. Vidare bör han informeras om vilka möjligheter det finns att få praktisk och ekonomisk hjälp vid bevarandeåtgärder.

Nuvarande rutiner innebär att den byggnadslovssökande i regel kommer i kontakt med byggnadsnämnden först när ansökningshandlingarna lämnats in. Ett eventuellt avslag på byggnadslov i detta läge får ofta alltför många negativa konsekvenser.

Här följer en sammanfattning av dels de åtgärder som kommunen generellt kan vidta i syfte att stimulera bevarandet av äldre jordbruksbebyggelse, dels åtgärder som bör vidtas beträffande Färnäs.

U p p r ä t t a n d e a v o m r å d e s p l a n

Planen bör redovisa planerad markanvändning, trafikförsörjning och VA-försörjning samt avgränsning av bevarandeområden, nyexploateringsområden, förtättningsområden etc.

Färnäs: Förslaget till områdesplan bör revideras och kompletteras med bland annat bevarandeområden. Planen bör därefter ställas ut och sedermera antas av kommunfullmäktige.

U p p r ä t t a n d e a v b e b y g g e l s e r i k t l i n j e r

Riktlinjerna anger ramar för bebyggelseförändringar beträffande sådana aspekter som är viktiga för att bebyggelsens karaktär skall kunna bibehållas (t ex placering, storlek och färgsättning). Förslagsvis anges här även gårds- och gatumiljöer som speciellt bör bevaras samt byggnader som är särskilt märkliga och eventuellt kan jämföras med byggnadsminnen.

Utarbetandet av riktlinjerna bör föregås av utredningar och inventeringar angående förutsättningar för ett bevarande samt beträffande utformning och karaktär hos den bebyggelse som skall bevaras.

Riktlinjerna bör utgöra kommunens handlingsprogram vid bland annat låneärenden och byggnadslovsprövning.

Färnäs: De här föreslagna riktlinjerna i denna studie bör diskuteras med invånarna i Färnäs. Vidare bör riktlinjerna behandlas som en formell plan, det vill säga de bör remitteras, ställas ut och därefter antas av kommunfullmäktige.

N y a r u t i n e r v i d b y g g n a d s - l o v s p r ö v n i n g

Alla planerade byggnadsåtgärder inom bevarandeområdet bör först diskuteras med t ex stadsarkitekten.

I n f o r m a t i o n o c h r å d g i v n i n g

Kommunen kan förslagsvis utforma en enkel broschyr om det kulturhistoriska intresset, lämpliga underhållsåtgärder, lånemöjligheter etc. Broschyren bör skickas till alla invånare i kulturhistoriskt intressanta byar. I bevarandeområden bör kommunen vidare anordna diskussion och utställning (se ovan) angående bevarandemöjligheter och bebyggelseriktlinjer.

E v e n t u e l l a s t i m u l a n s - å t g ä r d e r

För områden där bevarande är särskilt angeläget kan kommunen överväga att gå in med särskilda stimulansbidrag. Här följer några förslag på sådana bidrag med en mycket grov uppskattning av bidragskostnaden.

- rådgivning och gratis byggnadslovs- och bostadslånehandlingar. Rådgivning i mindre omfattning ingår i stadsarkitektens ordinarie verksamhet. Byggnadslovshandlingar för normala ombyggnader kostar genom konsult ca 500-1000 kronor
- gratis rödfärg vid ommålning av uthus. För att erhålla gratis färg måste vissa krav uppfyllas, t ex att samtliga uthus målas, att uthusen har ett acceptabelt skick etc. Genom att kommunen införskaffar rödfärg kan även kvaliteten på färgen kontrolleras. Rödfärg till en normalstor gård kostar 500-1000 kr
- programskrivning och arbetsledning vid beredskapsarbeten, t ex beträffande upprustning av uthus. Åtgärder som kan bli aktuella är t ex utbyte av skadade stockar, knutförstärkningar, nytt tak, lagning av fähusmurar etc.

Färnäs: Vad skulle t ex dessa åtgärder kosta kommunen beträffande inre bevaringsområdet i Färnäs?

Byggnadslovshandlingar, genomsnitt två per år	1000 - 2000 kronor
Rödfärg, genomsnitt 6 gårdar per år	3000 - 6000 kronor
Programskrivning etc	ev statsbidrag

Dessa åtgärder skulle alltså kosta kommunen ca 4000-8000 kronor årligen. Förhoppningsvis medför stimulansåtgärderna att fastighetsägarna även f ö kommer att lägga ner större omsorg på sina byggnader.

BEBYGGELSENS NUVARANDE KARAKTÄR

Den fysiska miljön i byn Färnäs har här studerats ur ett flertal synvinklar. Tidigare kapitel har redovisat bebyggelsens utveckling och förändring fram till idag. Vi har även gjort ett försök att klassificera dessa förändringar som positiva eller negativa för miljön. Vi anser att förändringar i sig är positiva, då de innebär att människor verkar i och utnyttjar byggnaderna. Vi har däremot konstaterat att flertalet ombyggda bostadshus nu avviker från det äldre byggnadsmönstret. Än mer avvikande är den nyuppförda bebyggelsen. Speciellt markant är avvikelser beträffande placering, husform, fasadfärg och fasadmaterial.

I jämförelse med bland annat stadsbebyggelse och modern villabebyggelse kännetecknas den äldre jordbruksbebyggelsen av en enkelhet i utformningen. Bebyggelsen är relativt opåverkad av modenycker och saknar i stort sett dekorationer. Utformningen är mycket funktionellt betingad och enstaka detaljlösningar har kunnat förbättras under de 100-tals år som bebyggelsen i stort sett varit oförändrad. Denna enkelhet återkommer också i markbehandlingen, med stora gräsängar, fruktträdgårdar och små grönsaksland.

Idag byggs inte husen på samma sätt som under 1800-talet. Krav på snabbt färdigställande, teknisk standard, större utrymmen m m har medfört andra byggnadstekniker, t ex med regelstommar eller färdiga byggnadselement. Även timmerbyggandet har förändrats - tekniska hjälpmedel underlättar byggande av stora timmerstommar med stora fönsteröppningar. Från och med sekelskiftet har jordbruksbebyggelsen vidare blivit föremål för modeväxlingar. Idag förses t ex typhusen med dekorationer för att imitera olika byggnadsstilar.

När det gäller att bygga nytt eller bygga om i en gammal bymiljö som skall bevaras bör emellertid dessa förändringar underordnas det befintliga bebyggelsemönstret. En anpassning innebär inte att en ny byggnad skall ges ett ålderdomligt utseende. Snarare innebär en anpassning att byggnaden görs anspråkslös och så att säga smälter in bland de äldre byggnaderna.

Denna anspråkslöshet kräver att de förändrade byggnaderna i vissa avseenden anpassas till den befintliga bebyggelsen. En sådan anpassning kräver emellertid dels en kunskap om hur bebyggelsen är utformad, dels en kännedom om vilka faktorer i miljön som är karaktärsdanade respektive mest känsliga för förändringar.

I detta kapitel försöker vi att beskriva och analysera bebyggelsens nuvarande karaktär. Därvid har vi använt oss av ett flertal inventerings- och redovisningsmetoder.

En vanlig metod vid bebyggelseinventeringar och miljöbeskrivningar inom större områden är att registrera vissa bestämda miljöfaktorer som t ex typ av träd, byggnadernas storlek och färg m m. Inventeringen redovisas antingen på särskilda inventeringsformulär eller på särskilda redovisningskartor. Vi har använt oss av båda dessa redovisningsalternativ.

Mindre områden som t ex en gård eller en byggnad brukar i kulturhistoriska inventeringar registreras genom en fullständig uppmätning i kombination med fotografiering. Denna metod är däremot svår att använda vid beskrivning av ett större område. Vi har emellertid gjort vissa uppmätningar dels för att visa exempel på den historiska utvecklingen, (sid 46-50), dels för att redovisa typiska planlösningar, karaktäristiska detaljer etc.

Det viktigaste syftet med karaktärsbeskrivningen är att erhålla underlagsmaterial för att utarbeta riktlinjer för framtida bebyggelseutveckling.

Tyngdpunkten i denna studie har därför lagts vid beskrivning av faktorer som rör bebyggelsens placering och utformning. Andra miljöfaktorer (vegetation m m) har följaktligen ägnats mindre intresse, vilket däremot inte innebär att dessa faktorer har mindre betydelse för den totala miljön.

Vi har sökt bearbeta inventeringsmaterialet så att det kan användas vid bland annat fysisk planering, dels har vi beräknat frekvenser av olika bebyggelsefaktorer (byggnadernas material, färg m m), dels har vi redovisat uppmätningar av husgavlar och gårdsplaner lagda på varandra. Den del av miljön som ej utgör bebyggelse har vi redovisat på en så kallad miljökarta samt med fotografisekvenser.

Inventeringsresultatet ger en slags beskrivning av hur inventeringsområdet ser ut idag. Ur materialet kan vidare avläsas hur pass homogen bebyggelsen är med utgångspunkt från de miljöfaktorer som studerats.

Karaktärsbeskrivningen har här redovisats i tre avdelningar

- husplaceringar och gårdsformer som är karaktäristiska för byn
- faktorer (material, storlek etc) som är karaktäristiska för byggnaderna
- andra faktorer (vegetation, markbehandling etc) som är karaktäristiska för den fysiska miljön

Efter miljöbeskrivningen följer en diskussion där vi ger förslag på utformning av bebyggelse med hänsyn till att vissa karaktärsdrag skall bibehållas.

Husplaceringar och gårdsformer som är karaktäristiska för byn

Husplaceringar

I den äldre delen av Färnäs är flertalet byggnader placerade i gatuliv alternativt fastighetsgräns. Så kallad förgårdsmark förekommer sällan. Kring sekelskiftet lades vissa byggnader lå 2 meter från gatulivet - mycket sällan längre ifrån gatulivet. Modern bebyggelse måste däremot enligt väglagen placeras 12 meter från allmän väg resp 4,5 meter från enskild väg. Denna så kallade villaplacering återkommer också hos tre bostadshus vid stora bygatan (allmän väg), vilka flyttats i samband med ombyggnad.

Bebyggelsen har här en klar rumsbildande karaktär genom dess placering, dels utmed smala bygator, dels kring avgränsade gårdsplaner. Bebyggelsens varierade täthet samt dess placering i gatulivet bidrar till starka spänningar mellan nästan stadslika gaturum och intilliggande öppna jordbrukslandskap.

Karaktäristiskt är även de enskilda byggnadernas placering i huslängor. Cirka 70% av uthusen resp 32% av bostadshusen är sammanbyggda på detta sätt.

Mot den stora bygatan vätter huvudsakligen bostadshus och ca 75% av gårdarna har bostadshusen placerade med långsidan mot gatan och entré mot gården. Ett placeringsmönster som kan anses karaktäristiskt.

Mot de omgivande fägatorna vätter huvudsakligen uthus. Mot den nedre gatan vätter t ex endast två bostadshus jämfört med 30 uthus.

Mot övriga gator vätter omväxlande uthus och bostadshus. Bostadshusen kan vidare vara placerade längs gatan, med gaveln mot gatan eller på den inre sidan av gården. Moderna villor står helt "fritt" på tomten.

Gårdsformer

Bebyggelsen är gårdsbunden och i regel har byggnaderna placerats så att ett mer eller mindre avgränsat gårdsrum har uppstått. Detta gårdsrum avgränsas förutom av bebyggelse, även av träd, staket, buskar och andra markeringar i markbehandlingen.

Formen på gårdsrummen varierar. Cirka 1/3 av de 90 gårdarna har tämligen kvadratiska gårdsplaner. Storleken på dessa gårdsplaner redovisas här genom att planen av gårdsrummen lagrats på varann. Av figuren framgår att de kvadratiska gårdsplanerna i regel är mellan 20 och 35 meter i fyrkant.

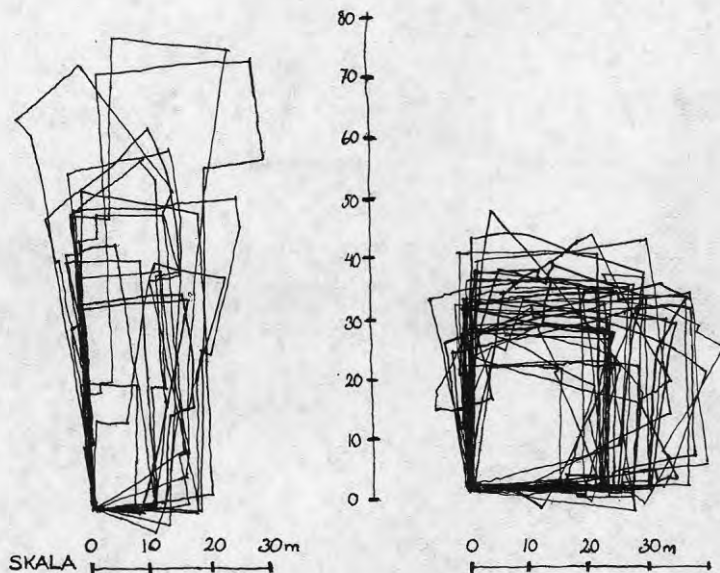

Fig 47. Gårdsplanernas former lagrade på varandra. (16 "långsmala" respektive 36 "kvadratiska" gårdsplaner).

En annan vanlig gårdsform är den långsmala, rektangulära. Knappt 1/4 av gårdarna kan hänföras till denna grupp. Av motsvarande redovisning framgår att dessa är mellan 10 och 20 meter breda. Längden är vanligen 35 till 40 meter men gårdsplanen kan också vara upp till 70 meter lång.

Ytterligare 24 gårdar har rumsligt avgränsade gårdsplaner. Vissa av dessa har oregelbundna gårdsformer, de består t ex av flera mindre gårdsbildningar. Andra gårdsplaner i denna grupp är inte avgränsade i alla riktningar. 8 gårdar samt flertalet villor saknar gårdsbildning med rumslik karaktär.

Faktorer som är karaktäristiska för de enskilda byggnaderna

Byggnaderna har här inventerats beträffande följande faktorer

- proportioner (höjd, bredd, takvinkel, taksprång m m)
- stommaterial
- fasadmaterial
- färgsättning
- takmaterial
- grundläggning
- förstuga och fönster

Exempel på "långsmal" gårdsbildning (Holmers gård).

Exempel på "kvadratisk" gårdsbildning. Bostadshuset t. v. är nybyggt och har ersatt en äldre uthuslänga (Trogens gård).

Byggnadernas proportioner är en faktor som har särskild betydelse - t ex höjd/bredd, takvinkel, taksprång etc (Holmers gård).

"Sekelskifteshusen" är ofta högre än de äldre morastu-
gorna. De har brantare takvinkel och är ofta byggda i
vinkel ("Bossels" gård).

Studien av byggnadernas proportioner bygger på uppmätningar av ett begränsat antal bostadshus inom inventeringsområdet. Övriga faktorer har däremot studerats för så gott som hela byggnadsbeståndet - 128 bostadshus respektive 422 uthus. På grund av garagebyggnadernas speciella karaktär har dessa ej medtagits i denna studie.

Proportioner

Uppmättningsarbetet har begränsats till bostadshus. Dessa har först klassificerats som morastuga, parstuga, sekelskiftshus, modernvilla respektive annan hustyp. Därefter har bostadshusen klassificerats efter hushöjd, varigenom följande husklasser erhållits

Nr	Hustyp	Hushöjd	Antal
1.	morastuga (inkl parstuga)	1 plan	34 st (27%)
2.	"	1 1/2 pl	42 st (33%)
3.	"	2 plan	15 st (12%)
4.	sekelskiftshus	1 1/2 - 2 plan	12 st (9%)
5.	moderna villor	1-2 plan	11 st (8%)
6.	övriga hustyper	1-2 plan	14 st (11%)

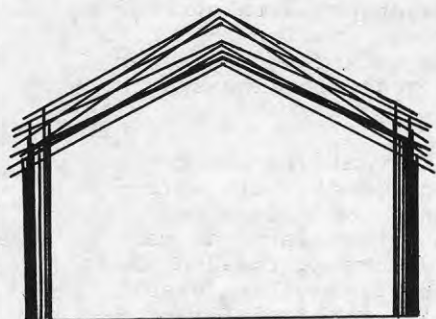
Inom var och en av de fyra första husklasserna - motsvarande 81% av bostadshusen - har ett 10-tal slumpmässigt utvalda hus mätts upp. Husen har mätts upp beträffande höjd, bredd, längd, takvinkel, taksprång och fönsterplacering. Det visade sig svårt att klassificera byggnadshöjden. Avgörande för klassificeringen blev övervåningens fönster på byggnadens långsida, inga fönster=1 våning, liggande små fönster respektive tak=1 1/2 våningskupor och fullstora fönster=2 våningar.

Vidstående figurer visar emellertid att hushöjden varierar kontinuerligt från ca 4,5 meter till ca 8,5 meter (vid nock), varför det kan anses ofogat att klassificera husen efter antal våningar.

Husens bredd visar större likhet. 1- och 1 1/2-våningshusen har alla husbredder mellan 5,7 och 6,6 m. De högre husen är i genomsnitt något bredare - upp till 7,1 meter.

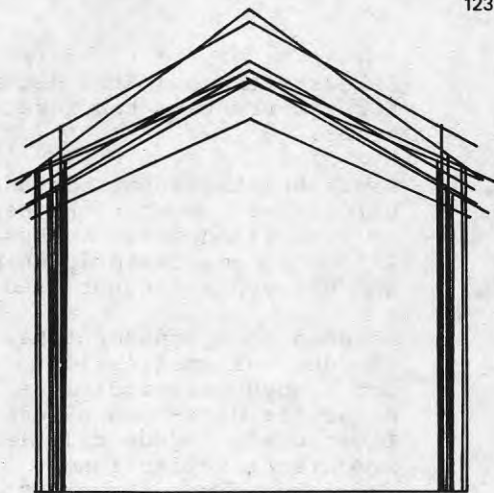
Denna husbredd på omkring 6 meter avviker från husbredder på moderna villor som vanligen håller sig kring 8 meter.

Samtliga bostadshus har sadeltak. Även takvinkeln är tämligen enhetlig. Den varierar mellan 23 och 36° för morastugorna. Sekelskiftshusen har däremot brantare tak 35-49°. När de gamla morastugorna byggdes fanns inte gradskivor att tillgå. En tumregel var istället att 1/3 - 1/4 av husgavelns bredd skulle utgöra gavelspetsens höjd. Denna tumregel ger takvinklar på mellan 26 och 34°, vilket tycks överensstämma rätt väl med verkligheten.

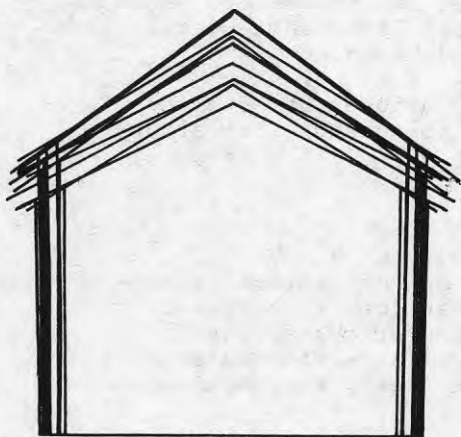
Enplans morastugor (10 st)

höjd (vid taknock)	4,20-5,10 m
höjd (vid takfot)	2,70-3,50 m
takvinkel	26-35°
bredd	5,70-6,40 m

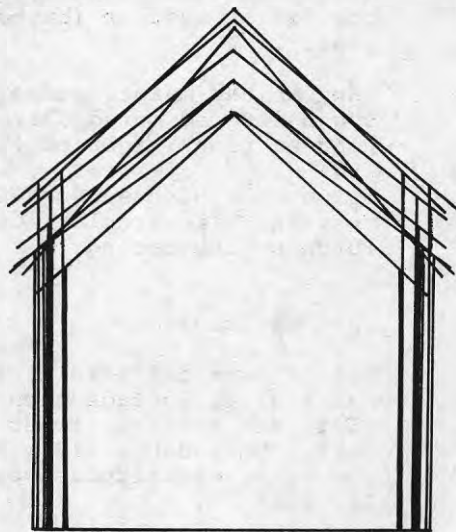
Tvåplans morastugor (8 st)

höjd (vid taknock)	6,20-8,00 m
höjd (vid takfot)	4,70-6,10 m
takvinkel	23-36°
bredd	6,20-7,10 m

1 1/2-plans morastugor (10 st)

höjd (vid taknock)	5,30-7,00 m
höjd (vid takfot)	3,90-4,85 m
takvinkel	27-36°
bredd	5,75-6,35 m

1 1/2-plans sekelskiftshus (8 st)

höjd (vid taknock)	7,00-8,70 m
höjd (vid takfot)	4,30-5,90 m
takvinkel	35-50°
bredd	5,60-6,60 m

Fig 48. Schematisk redovisning av bostadshusens gavelproportioner. Redovisningen bygger på uppmätningar av ett 10-tal hus per "husgrupp".

Sekelskiftshusen är i detta sammanhang speciella. Förutom brantare takvinkel har dessa hus även takkupor.

Karaktäristiskt för bostadshusen är också taksprångets utformning och storlek. Den varierar mellan 35 och 75 cm. Tre fjärdedelar av husen har taksprång på mellan 40 och 60 cm. Taksprången har i regel synliga sparrar som bör upp ett tunnt brädtak.

Längden på byggnaderna håller sig vanligen kring 9 m. Längden har emellertid inte specialredovisats eftersom en byggnads individuella längd har mindre betydelse för gatu- och gårdsmiljön (byggnaderna är vanligen sammanfogade till längor). Obrutna fasadpartier är däremot sällan längre än 6 meter. Emellan fasadpartierna finns timmerknutar eller vertikala brädleder.

Stommateriäl

Trä är det traditionella och fortfarande helt dominerande stommaterialet. Klart övervägande delen av husen har timmerstomme, nämligen 84% av bostadshusen och 66% av uthusen (huvudsakligen stall, härbren och lador).

Fähusen har murats sedan slutet av 1800-talet. Dessa byggnader med murad fähusdel och lider samt övervåning av plank utgör nu 13% av uthusen.

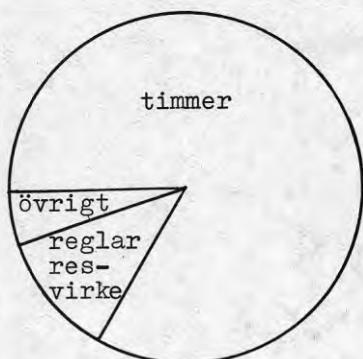
11% av bostadshusen och 20% av uthusen har stomme av resvirke eller regler. Övriga bostadshus (5%) är uppförda av lättbetong.

Fasadmaterial

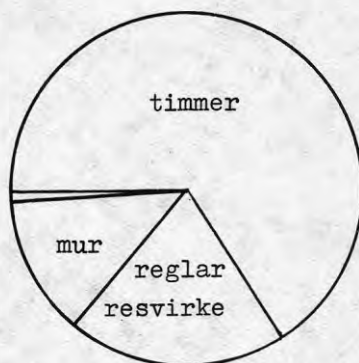
Trä är även det traditionella och dominerande fasadmaterialet. Bostadshusen har vanligen en träpanel (58%) men synligt timmer förekommer också (24%). Övriga bostadshus (18%) har avvikande fasadmaterial som puts, eternitplattor, rött tegel, mexitegel eller plåt.

Där träpanel förekommer är den vanligen utformad som sk locklistpanel (70%). Även spontad panel förekommer (24%), främst på sekelskiftshus. Nyuppförda träpaneler har ibland utformats som så kallade lockpanel (6%).

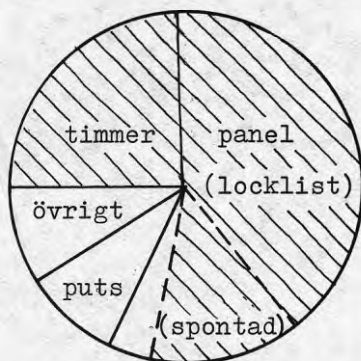
Uthusen (stall, lador, härbren etc, dock ej garage) har mer homogena fasadmaterial. Så gott som samtliga uthus (99%) har trä som fasadmaterial. Uthus med timmerstomme har vanligen timret synligt, fast vissa partier som t ex inbyggda lider och tillbyggda övervåningar kan vara brädklädda. Knappt 2/3 av alla uthus har timmer i fasad på detta sätt.

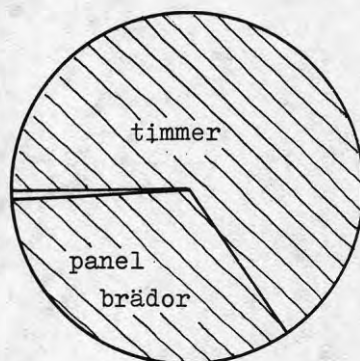
Stommaterial, bostadshus

Stommaterial, uthus

Fasadmaterial, bostadshus

Fasadmaterial, uthus

= traditionellt material

Fig 49. Stommaterial respektive fasadmaterial för 128 bostadshus och 422 uthus (exkl garage) i inventeringsområdet.

Fig 50. Bebyggelsens stommaterial fördelat på timmerstommar, övriga trästommar (även fähus med murad nedervåning) och stenstommar.

Fig 51. Bebyggelsens fasadmateriel enligt inventering 1975 - 1976.

Resterande 1/3 har bräder i fasad. Vissa av dessa byggnader (fähus) har dock murad, oftast putsad undervåning.

Fasadfärg (trähus)

Fortfarande är 6% av bostadshusen omålade (grått timmer). Vanligast är emellertid de karaktäristiska faluröda husen med vita fönsterfoder, knutar m m (76%). 11% av bostadshusen är målade i ljusa oljefärger som gult, grått och vitt. Vissa trähus (17%) har på senare år laserats eller målats i annan färg.

Flertalet av uthusen (ca 80%) har någon gång målats med falu rödfärg, vilket innebär att färgen ibland skimrar i brunt. Cirka 20% av uthusen är helt omålade.

Takmaterial

Vad gäller taktäckningsmaterial är enhetligheten stor. 76% av bostadshusen och 78% av uthusen har takbeläggning av vanligt rött, 2-kupigt tegel. På bostadshus förekommer i mindre utsträckning även en äldre typ av grått (ofärgat) betongtegel, falsad målad plåt, korrugerad plåt eller modernt betongtegel. Falsad plåt förekommer huvudsakligen på s k sekelskifteshus och modernt betongtegel i regel endast på nyuppförda villor.

Ett alternativt taktäckningsmaterial för uthus är korrugerad plåt som finns på 15% av uthusen (ofta målad).

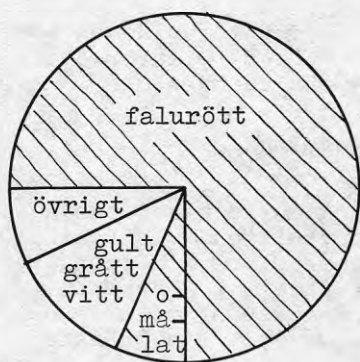
Betongtegel, papp, falsad plåt och eternit förekommer vardera på några enstaka uthus. En ängslad har ett förfallet spåntak (pert) - det var det taktäckningsmaterial som var dominerande vid sekelskiftet.

Grundläggning

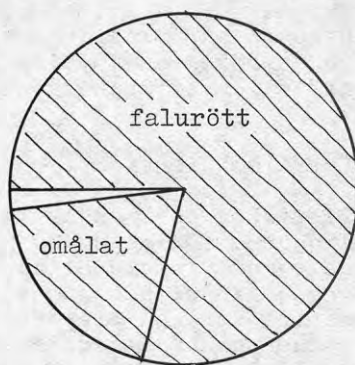
Det äldre sättet att grundlägga byggnader var att placera stora stenar under hörnknutarna. För hus som skulle hållas varma fylldes utrymmet mellan hörnstenarna igen med mindre stenar och kalkbruk. Grundsockeln ser därför murad ut. 39% av bostadshusen resp 28% av uthusen har idag en sådan murad grund.

Äldre bostadshus som byggts om har liksom senare byggda bostadshus försetts med en gjuten och putsad grundsockel (42% av bostadshusen). Moderna villor och äldre flyttade bostadshusen har ofta försetts med källare, som nu finns på 19% av bostadshusen.

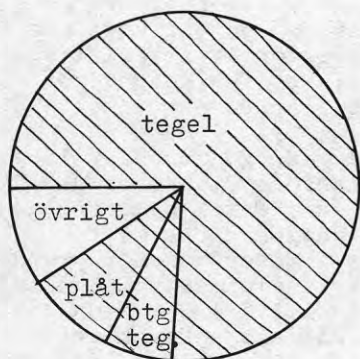
Genom att de äldre bostadshusen är källarlösa, är grundsockeln traditionellt låg. På de uppmätta bostadshusen varierar sockelhöjden mellan 30 och 80 cm.

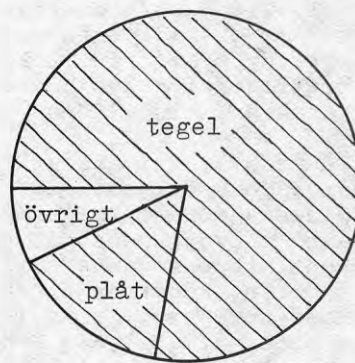
Fasadfärg, bostadshus

Fasadfärg, uthus

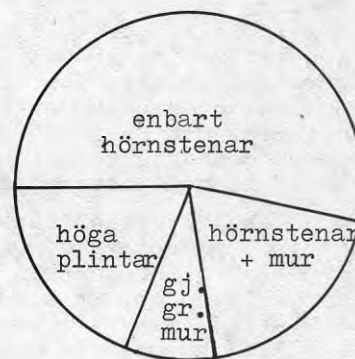
Takmaterial, bostadshus

Takmaterial, uthus

Grundläggning, bostadshus

Grundläggning, uthus

Fig 52. Fasadfärg, takmaterial respektive grundläggning för 128 bostadshus och 422 uthus (exkl garage) i inventeringsomr.

Uthusen har vanligen ingen annan grundläggning än bärande hörnstenar (54%). Härbren står på plintar av trä eller betong (19% av uthusen är härbren).

Entré och fönster

Flertalet bostadshus (82%) har någon form av utanpåliggande förstuga. Denna består vanligen av ett brädgolv med vinkelställda bräder som pelare i hörnen. Dessa bräder bär upp ett enkelt sadeltak. Räckan, sittbänkar, gavelspets samt hörnpelare är ofta dekorerade genom utsågningar o dyl. Drygt 1/3 av förstugorna är inbyggda (brädfodrade).

Nästan 90% av bostadshusen har symmetriskt placerade fönster. Denna symmetriska fönsterplacering fick underordna sig planlösningen till långt in på detta sekel. Vid mindre ombyggnader har i vissa fall nya fönster (t ex badrumsfönster) tagits upp på ett sätt som förstör symmetrin i fasaden. Nyuppförda villor liksom kraftigt ombyggda bostadshus saknar ofta helt denna karaktäristiska fönsterplacering.

Denna symmetri karaktäriseras av att fönstren är lika stora oavsett vad som finns innanför. Vidare är de placerade på lika avstånd från en (tänkt) symmetriaxel i byggnadens, alternativt väggpartiets mitt. Fönsteröppningarna sitter cirka 1 meter ovanför grundsockeln. Fönstren är vanligen av tvåluftstyp med eller utan spröjsar (1,1 á 1,2 m breda 1,2 á 1,3 m höga - alternativt 1,6 m - på de så kallade sekelskiftshusen).

Karaktäristiska faktorer för miljön

Förutom själva bebyggelsen är det ett flertal faktorer som ingår i upplevelsen av den totala miljön, t ex vegetation, markbehandling, staket etc. För att klargöra vilka dessa faktorer är har vi inom inventeringsområdet gjort en översiktlig miljöinventering, där vegetation m m registrerats på en särskild "miljökarta". Genom denna karta kan bland annat följande karaktäristiska förhållanden utläsas:

- längs bygatan finns flera stora träd (ca 15 par) som placerats på var sida om infarten till gårdsplanen. Dessa träd utgörs av björk, lönn, rönn eller gran. En handfull gårdar har en så kallad kitta, det vill säga en fruktträdgård utanför bostadshusets ena gavel. Vårdträd (lönn, björk, gran m fl) förekommer antingen mitt på gårdsplanen eller på "kittan"
- staket och häckar är idag relativt sällsynta. Staket, vanligen glesa spjälstaket förekommer vid ett tiotal fastigheter. Vid en fastighet finns en nyuppsatt gårdsgård. Riktiga häckar förekommer likaså vid ett tiotal fastigheter.

Fig 53. Redovisning av miljöinventering, utförd 1976.

Av stor betydelse för byns karaktär är kontrasten mellan den täta trähusbebyggelsen och de insprängda åkerpartierna.

De enskilda byggnaderna har vanligen genomgått ett flertal förändringar. Här har huset t.v. försetts med inredd veranda, takfönster har tagits upp, fönster har bytts ut mm. Byggnadernas proportioner, färgsättning, enkelhet mm har däremot bibehållits.

- majstången innehar en central plats i byn. I Färnäs finns egendomligt nog två majstångsplatser (en inom inventeringsområdet)
- ett flertal ålderdomliga brunnar finns bevarade. Dessa har flera meter långa hävarmar för att ta upp vattnet.
- av stor betydelse för byns karaktär är de bland bebyggelsen insprängda små åkerskiftena. Dessa öppna partier bidrar till en mer variationsrik upplevelse av byn. Den täta bebyggelsen kontrasterar mot de öppna åkerpartierna - man har utsikt över gårdsklungorna på andra sidan åkern, över de blå bergen i bakgrunden och i många fall även över sjön Siljan.

Även markbehandlingen har betydelse för miljön. Själva gårdsplanerna har traditionellt varit gräsbevuxna. Körbanor har ibland grusats eller asfalterats. En del av gårdsplanen används ofta för köksväxter, buskar, enstaka fruktträd, blomrabatter etc.

Synpunkter på framtida bebyggelseutveckling

Hur mycket bör den idag befintliga bebyggelsen påverka utformning och placering av framtida bebyggelse? Vilka karaktärsdrag hos den befintliga bebyggelsen bör man särskilt slå vakt om?

Bebyggelsen är i regel placerad kring gårdsplaner med varierande form. Vidare är bebyggelsen placerad i gatuliv. Skall bebyggelsens rumsbildande karaktär bibehållas bör t ex inte uppföras fristående byggnader som inte ingår i en gårdsbildning. Inte heller bör förgårdsmark finnas mellan bebyggelse och gata.

Skall bystrukturen bibehållas bör bland annat bostadshus uppföras med långsidan mot bygatan. Byggnaderna bör även förbli hopbyggda i längor.

Skall gårdsformerna bevaras bör ingen bebyggelse tillkomma på gårdsplanerna.

De olika storlekarna på gårdsformerna medger vidare rätt stora variationer vid tomtbildning om t ex den äldre bebyggelsens struktur skall vara vägledande vid uppförande av ny bebyggelse i angränsande områden. Variationen i storlek kan däremot sägas vara ett karaktärsdrag som skulle gå helt förlorat om alla tomter skulle få samma form.

Skall bebyggelsens ålderdomliga karaktär bevaras bör dels ingen ny bebyggelse tillåtas och dels bör ingrepp i befintlig bebyggelse göras utan att förändra exteriören.

För att ny bebyggelse inte skall avvika alltför mycket beträffande proportioner bör byggnadens bredd och takutformning hållas inom de gränser som finns hos den befintliga bebyggelsen (husbredd ca 6-7 m och sadeltak med takvinkel 25-37°). Speciellt väsentliga är dessa proportioner i den äldre, täta delen av byn. Långa fasadpartier bör brytas med vertikala markeringar. Vidare bör byggnaden förses med lätta (tunna) och utskjutande taksprång. Främmande husformer (t ex souterränghus eller hus med avvikande takutformning) bör helt undvikas.

Skall trähuskaraktären bibehållas bör andra fasadmateriäl än trä inte tillåtas. Fasadmateriäl bör utgöras av locklistpanel, spontad panel eller synligt timmer. I de inre täta delarna av byn bör den nuvarande dominerande färgsättningen bibehållas, annars kan bebyggelsen komma att upplevas som rörig och oharmonisk. Bebyggelsen bör därför förbli röd/vit respektive omålad. Variation i färgsättningen bör däremot kunna accepteras i de yttre glesare delarna av byn. Inte heller när det gäller takmateriäl bör variation eftersträvas, eftersom den befintliga bebyggelsen är mycket enhetlig i detta avseende. Taken på bostadshus bör beläggas med tegel, möjligen målad falsad plåt (dämpad röd eller grå kulört). Uthusen bör beläggas med tegel eller målad plåt.

Symmetriska utformningen är beroende av hur fönstren placeras. Eventuellt avvikande fönster (t ex badrumsfönster) i en för övrigt symmetrisk fasad bör inte framhåvas genom t ex vita fönsterfoder. Skall fasadens slutenhet bibehållas bör stora perspektivfönster, burspråk etc inte tillkomma.

Områdets i många hänseende varierande och omväxlande karaktär bör bibehållas genom att förslagsvis ge den framtida bebyggelsen vissa ramar, inom vilka den fritt kan utvecklas. När det gäller detaljer finns idag stora variationer beträffande t ex utformning av förstuga, entrédörr, vindbräder etc. För att enkelheten hos bebyggelsen skall kunna bibehållas bör emellertid dekorationer och utsågningar endast göras på förstugan och eventuellt på vindbräder och lister. I övrigt bör dörrar, fönsterfoder m m utformas på enklast möjliga sätt.

Skall vidare kontrasten tät bebyggelse - öppen åkermark bibehållas bör inte den insprängda jordbruksmarken byggas igen. Inte heller bör spridd bebyggelse tillkomma mellan den gamla bebyggelsen och kringliggande jordbruksmark.

BEBYGGELSENS KULTURHISTORISKA OCH MILJÖMÄSSIGA VÄRDE (egen värdering)

Inom inventeringsområdet har vi gjort en enkel och delvis subjektiv värdering av bebyggelsens kulturhistoriska och miljömässiga värde. Syftet med denna värdering är att erhålla en bättre kännedom om bebyggelsen och att erhålla närmare underlag för en avgränsning av bevarandeområdet. Värderingen kan också användas som underlag vid prövning av byggnads- och låneärenden.

Underlagsfaktorer vid bebyggelsevärdering

Vi anser att bebyggelsens kulturhistoriska och miljömässiga värde är avhängigt sådana faktorer som rör ålder och ursprunglighet (kulturhistoriskt intresse), rumsbildning samt intresse för allmänheten.

Byggnadernas ålder och ursprunglighet

Gårdar som bibehållit samma form sen storskiftet anses ha speciellt kulturhistoriskt intresse. Storskiftesgårdar som genomgått typiska förändringar liksom typiska nytillkomna gårdar anses också ha speciellt kulturhistoriskt intresse.

Gerda Boethius har i sitt tidigare forskningsarbete beskrivit vissa byggnader som kan anses särskilt märkliga på grund av ålder och byggnadsteknik. Dit hör bland annat några bostadshus, stall och härbren. Vidare finns några bostadshus som idag står oanvända och som bibehållits både beträffande interiör och exteriör - nästan som museer. Även dessa byggnader anses som kulturhistoriskt speciellt intressanta.

Byggnadernas rumsbildning

Byggnaderna som vetter mot enkelt avgränsad gata, resp byggnader som vetter mot en kringbyggd gård anses här ha betydelse för rumsbildningen (se exempel på gatuumrämningsinventering).

Byggnadernas intresse för allmänheten

Byggnader som är positiva för miljön och är klart synliga från gator och allmänna platser anses ha intresse för allmänheten. Byggnader som är illa underhållna eller utformade på olämpligt sätt anses ha negativt intresse för allmänheten.

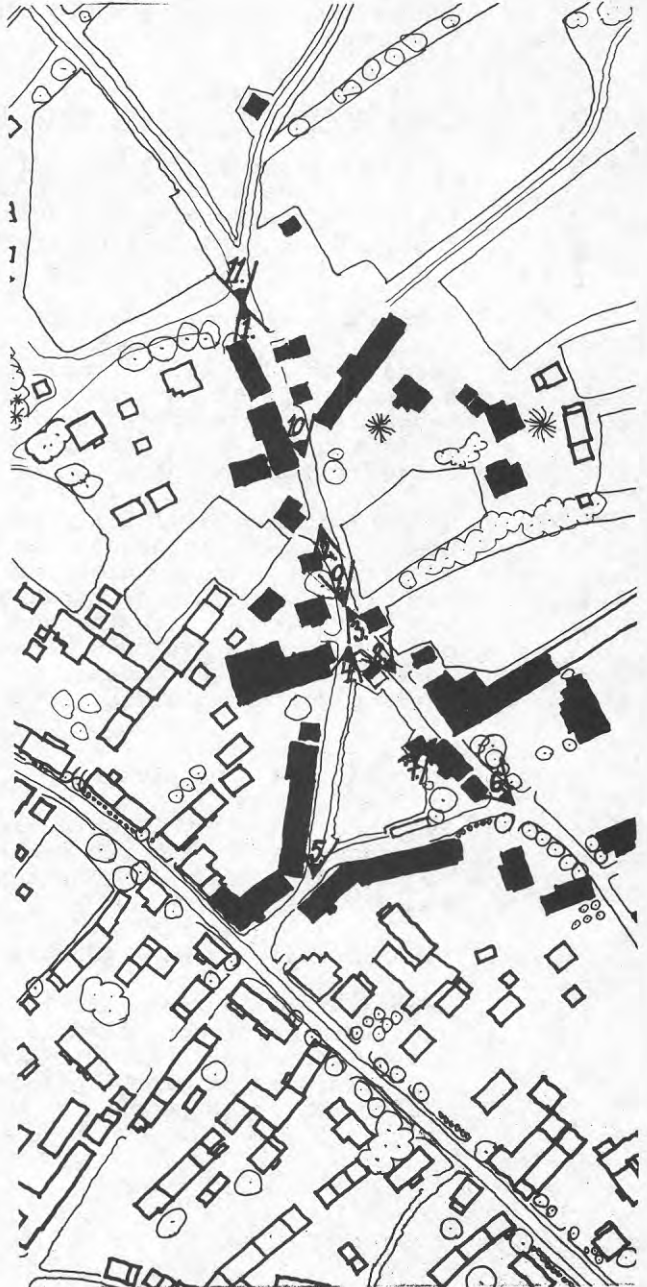
1.

11.

2.

3.

4.

5.

10.

9.

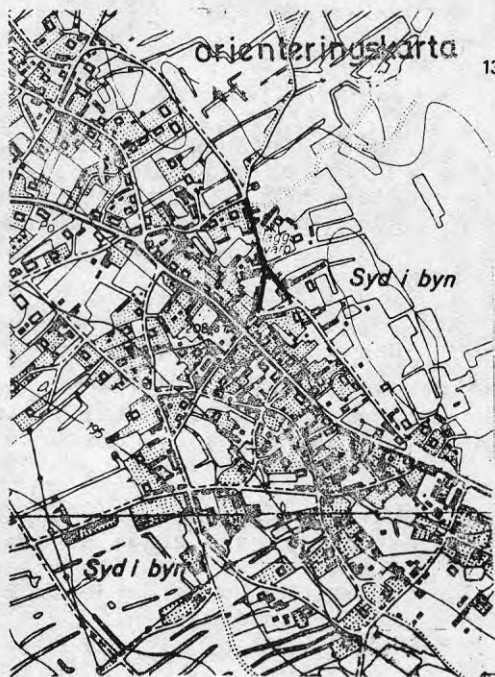
8.

7.

6.

Orienteringskarta

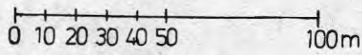
137

Syd i byn

Syd i byn

Fig 54. Exempel på gaturumsinventering. Samtliga gator inom inventeringsområdet har fotograferats och redovisats på motsvarande sätt.

FÄRNÄS - Syd i byn
Miljöinventering-gaturum
utförd hösten 1975

Med utgångspunkt från dessa tre variabler har vi klassificerat byggnaderna i fem olika klasser. För varje klass har vi vidare formulerat ett förslag till målsättning angående bevarandeåtgärder.

O m i s t l i g a   b y g g n a d e r

Här avses byggnader som

- är unika och karaktärsbildande för Färnäs
- har, i flera fall, exponerade lägen vid torgbildningar och större gator
- är välbevarade och "tidstypiska"

Målsättning: Det är i högsta grad ett allmänt intresse att byggnadernas nuvarande exteriör (och ev även interiör) bevaras. (Antikvarisk expertis bör eventuellt undersöka huruvida dessa byggnader är att jämställa med byggnadsminnen).

V ä r d e f u l l a   b y g g n a d e r

Här avses byggnader som

- är mycket positiva för miljön både beträffande placering och utformning
- har allmänt intresse genom att de ligger vid torg och gator eller öppet i landskapet
- har kulturhistoriskt intresse på grund av ålder och/eller placering

Målsättning: Byggnadens placering och utformning bör bibehållas. Nyanvändning bör uppmuntras, men alla fasadingrepp bör göras med största försiktighet. Husen kan i regel ersättas med andra gamla timmerhus eller i vissa fall med nybyggda hus som anpassas till det gamla byggnadsmönstret.

B y g g n a d e r   m e d   v ä r d e f u l l   p l a - c e r i n g   m e n   s t ö r a n d e   u t f o r m - n i n g

Här avses byggnader vars placering är positiv för miljön men där byggnadens nuvarande utformning kan anses störande på grund av att den antingen

- har försetts med fasadmaterial som helt avviker från omgivande bebyggelse, eller
- är särskilt illa underhållna eller på annat sätt utsatta för åverkan

Målsättning: Byggnaden bör återställas i ursprungligt skick eller ersättas med annan byggnad som anpassas till det gamla byggnadsmönstret.

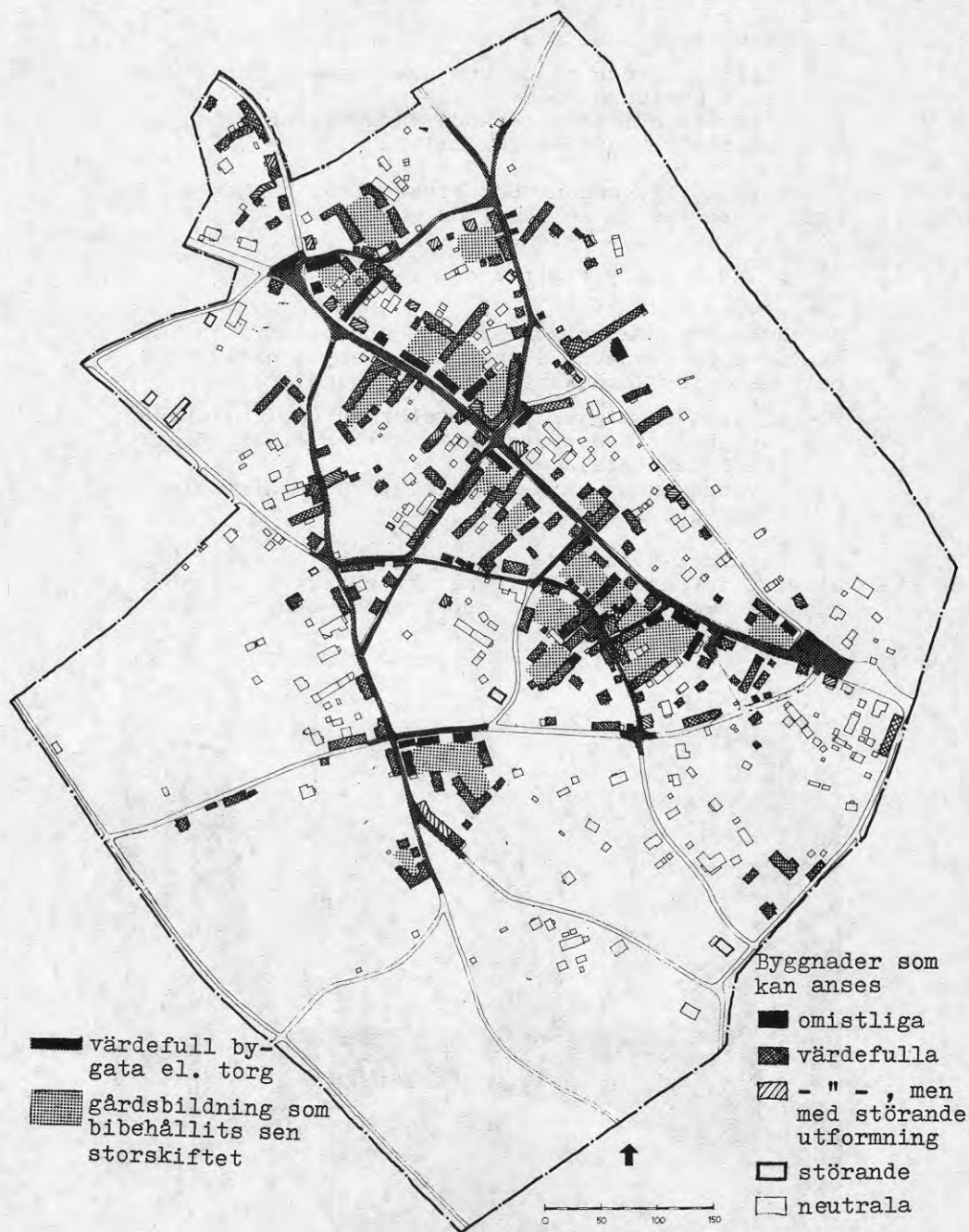

Fig 55. Värdering av bebyggelsen med hänsyn till miljömässigt (rumsbildande), kulturhistoriskt och allmänt intresse.

Störande byggnader

Här avses byggnader som

- utformats och placerats avvikande i förhållande till omgivande bebyggelse
- lämnats att förfalla och vars placering ej är speciellt positiv för miljön

Målsättning: Byggnader bör rivras eller byggas om för att bättre smälta in i miljön.

Övriga byggnader

Här avses byggnader som ej har betydelse för bildandet av torg respektive gaturum eller ej har större betydelse för landskapsbilden på grund av att

- byggnaden ligger inom avskärmd gårdsbildning
- byggnader bidrar varken positivt eller negativt till den totala miljön
- byggnaden ej har ett uttalat kulturhistoriskt intresse

Målsättning: Eftersom dessa byggnader ej anses ha allmänt intresse bör inte heller särskilda miljömässiga krav ställas vid upprustning etc.

Längs Färnäs bygata bildas här ett klart avgränsat och upplevelserikt gaturum. Byggnaden i förgrunden som är vitmålad bör återfå sin tidigare röda fasadfärg, vilket också kommer att stärka enheten kring majstången.

FÖRSLAG TILL RIKTLINJER FÖR BEBYGGELSENS UTVECKLING

Inom inventeringsområdet finns flera olika byggnadsstilar och byggnadstekniker representerade. Det är därför svårt att ange gemensamma bebyggelseriktlinjer för hela inventeringsområdet. Vi har ansett det lämpligt att dela upp inventeringsområdet i ett inre och ett yttre bevarandeområde. På grund av bebyggelsens mer enhetliga karaktär i det inre området kan vi där formulera mer precisa riktlinjer. Det yttre området får ses som en "skyddszon" mellan en enhetlig äldre bebyggelsen och blandad modärnare bebyggelsen. Det yttre bevarandeområdet bör också knyta ihop den äldre bebyggelsen i södra Färnäs med den äldre bebyggelsegruppen i norra Färnäs. En anpassning vad gäller form och färg anser vi viktig även inom det yttre området - denna anpassning kan emellertid ges vidare gränser.

Avgränsning av inre och yttre bevarandeområde

Det inre bevarandeområdet innefattar flertalet av de miljömässigt och kulturhistoriskt värdefulla byggnaderna (enligt egen bebyggelsevärdering). Detta område sammanfaller delvis med det område som var bebyggt vid tiden för storskiftet. Vidare ingår sekelskiftsbebyggelsen i södra inventeringsområdet. Totalt består det inre området av ett 60-tal gårdar. I området är bebyggelsen relativt homogen och tät. Avvikande byggnader kan därför uppfattas som mycket störande. Vidare är gårdsbildningarna distinkta och gaturnummen ofta smala och upplevelserika.

Det yttre bevarandeområdet utgör resterande del av inventeringsområdet. Bebyggelsen är här mindre homogen, bland annat har ett flertal villor tillkommit. Gårdsrummen och gatorna har här i allmänhet en relativt öppnare karaktär. Vid tiden för storskiftet fanns här endast fyra gårdar - resterande del utgjordes av jordbruksmark och lövträdsbevuxen betesmark. Nu finns här ett drygt 20-tal gårdar samt ett 10-tal villor.

Fig 56. Illustrationskarta. Här redovisas avgränsning av ett inre och yttre bevarandeområde. För det inre bevarandeområdet redovisas mark som ej bör bebyggas.

Bebyggelseriktlinjer för inre bevarandeområdet

Detta område utgör den centrala delen av den södra, stora bebyggelseklassen (Sydibyn). Bebyggelsen är här mycket tät och den återspeglar på flera sätt hur jordbruksbebyggelsen i Ovansiljan gestaltade sig på 1700- och 1800-talen. Bevarandeambitionen i detta område inriktar sig på att behålla vägsystemet, de karaktäristiska gårdsbildningarna och den på många sätt unika bebyggelsen.

I detta område bör ingen nylokalisering av byggnader tillkomma. Den öppna mark som finns insprängd mellan gårdarna utgör en del av den karaktäristiska bilden av byn. Ur kulturhistorisk synvinkel men även ur brandtekniska aspekter är det olämpligt att bygga igen denna öppna mark.

Vid behov av större boendeyta eller särskilda bostadskomplement bör i första hand utredas huruvida detta kan inrymmas i befintliga byggnader (vanligen uthus). Komplettering av äldre gårdsgrupper bör kunna ske med

- äldre uthus (stall, härbre, bagarstuga etc)
- nybyggnad vars funktion ej kan inrymmas i befintlig byggnad

På grund av den befintliga bebyggelsens enhetlighet ställs stora krav på placering och utformning av både nybyggnader samt om- och tillbyggnader.

Även ur brandsynpunkt bör speciella åtgärder vidtas. Vid inredning eller renovering av byggnad bör i allmänhet väggarnas insida bekläs med tändskyddande material (t ex gipsplattor). Detta gäller även särskilt invid de så kallade brandskyddsstråken. Dessa skyddsstråk som bör finnas kring de täta bebyggelsegrupperna skall även hållas fri från bebyggelse (se illustrationskarta).

Placering

Eventuellt nytillkommande bebyggelse (uthus, gäststuga, ytterligare bostadshus etc) bör placeras i enlighet med det gamla bebyggelsemönstret, det vill säga med byggnader i gatuliv (således ingen eller mycket liten, 1-2 m, förgårdsmark) och byggnader placerade kring en gårdsplan. På bifogad illustrationskarta redovisas tre områdestyper som ej bör bebyggas

- gator och torgbildningar
- gårdsplaner
- Öppen mark (huvudsakligen åkermark) som är känslig ur brand- eller landskapsbildssynpunkt.

Inom dessa områden bör ej heller befintliga byggnader inredas eller byggas till.

Utformning

Nedanstående riktlinjer får ses som en målsättning för den framtida bebyggelsens utformning inom detta bevarandeområde. Riktlinjerna har i flertalet fall utformats som rekommendationer, endast i fåtal fall har de getts en mer bindande karaktär. Planlösningsförhållanden o dyl kan ibland motivera avsteg från riktlinjerna. Avsikten med riktlinjerna är ej heller att förhindra all framtida förändring av bebyggelsen utan att undvika att byggnader av misstag eller okunskap utformas så att de helt bryter mot det gängse byggnadsmönstret. Byggnadsnämnden kan i varje enskilt fall pröva huruvida smärre avvikelser kan göras från följande riktlinjer.

O m b y g g n a d (generellt)

Den befintliga byggnadens utformning bör i regel ej förändras. Eventuell tilläggsisolering bör i första hand göras vid väggarnas insidor. Fönsteröppningar hos traditionellt fönsterlösa byggnader (härbren, lador, stall) bör göras små och ommarkerade.

T i l l b y g g n a d (generellt)

En eventuell tillbyggnad bör utformas på samma sätt som den ursprungliga byggnaden (beträffande bl a takutformning, fönstertyp, fasadbeklädnad och färg). En eventuell tillbyggnad bör göras genom inredning av vind (ev även höjning av takstolar), genom förlängning av byggnadskroppen eller i vissa fall genom en vinkeltillbyggnad.

N y b y g g n a d

Eventuella nybyggnader bör ha en rektangulär planform. Främmande husformer (t ex souterränghus eller hus med planförskjutningar) skall undvikas.

Eventuella nya bostadshus bör ha en gavelbredd (ev utbyggnad oräknad) på mellan 5,7 och 7,0 m. Nya uthus kan även göras smalare. Bredare byggnader än 7,0 m skall undvikas.

Byggnaden uppföres i 1, 1 1/2 eller 2 plan - dock inte högre än 8 m vid taknock. Någon begränsning av byggnadens längd anses inte behövas.

G r u n d l ä g g n i n g

Vid eventuell nybyggnation bör en låg sockelhöjd eftersträvas. Det högsta partiet av sockeln bör inte överstiga 60 cm. Lämplig grundläggning är betongplatta direkt på mark eller så kallad torpargrund.

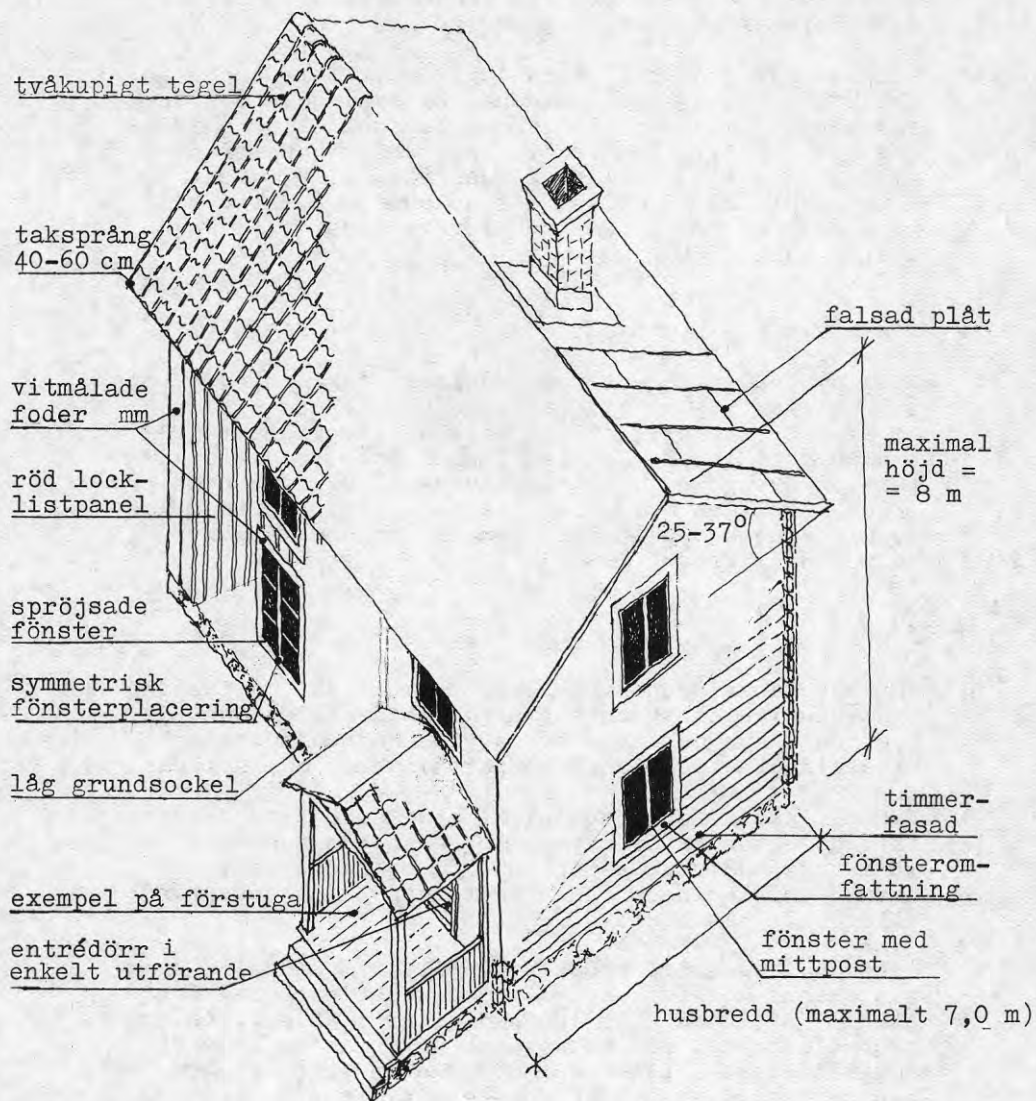

Fig 57. Illustration till riktlinjer för utformning av bostads bostadshus inom inre bevarandeområdet (ny-, om- eller tillbyggnad).

F a s a d u t f o r m n i n g

Bostadshus: Fasadmaterialet skall genomgående vara trä. Förutom timmer är stående locklistpanel eller liggande spontad panel lämplig. Fasaden bör i första hand rödfärgas (falurött) eller lämnas ofärgad (eventuellt behandlas med järnvitriol). Vindbräder, knutbräder, omfattningar etc bör färgas vita.

Uthus: Fasaden skall vara i timmer eller panel (enkel brädfodring, locklistpanel eller liggande spontad panel). Fasaden bör lämnas ofärgad eller rödfärgas (falurött). Vindbrädor, knutbrädor och omfattningar bör, om de målas, färgas röda eller vita. Dörrar bör, om de målas, färgas svartgrå eller röda. Murade uthus bör putsas och färgas ljusst vitgrå (gärna kalkavfärgning).

T a k u t f o r m n i n g

Alla byggnader förses med sadeltak. Taklutningen bör vara mellan 25 och 37°. Takfoten bör skjuta ut 40-60 cm utanför fasadliv. Taken beläggs lämpligen med 2-kupigt rött tegel. Sekelskiftshus har i regel brantare tak - upp till 50°'s takvinkel. Dessa tak beläggs lämpligen med målad, falsad plåt. På uthus kan även korrugerad plåt vara lämplig om den färgas i matt röd eller grå kulör.

F ö n s t e r - o c h e n t r é u t f o r m n i n g

Fönsterplaceringen bibehålles symmetriskt på fasaden. Ursprungliga fönsterutformningar bibehålles och vid eventuell nybyggnation bör de för Färnäs normala bröstningarna och fönsteromfattningarna eftersträvas.

Fönster kan utföras med eller utan spröjsar. I de fall då ett fönster bryter mot fasadens symmetri (t ex nya badrumsfönster) bör de ej markeras i fasaden. Omfattningen kan t ex färgas i fasadens färg eller helt tas bort.

Ursprungliga entréer bör bibehållas. Eventuella nya bostadshus bör förses med symmetriskt placerad förstuga - antingen helt inbyggd eller i en enklare öppen utformning. Förstugans tak utformas om möjligt som sadeltak. Entrédörren bör ges en enkel utformning, förslagsvis av stående eller liggande bräder. Främmande material som t ex teak bör helt undvikas.

Ö v r i g t

Altaner, balkonger bör helst undvikas. En mindre uteplats kan eventuellt ordnas i en öppen förstuga. Gårdsplanen bör helst förbli gräsbeväxt. Körvägar, garagevägar bör hellre grusas än asfalteras. Upphöjda terasser o dyl bör undvikas. Eventuella staket utformas som enkla spjälstaket - stängsel etc undvikes.

LITTERATURFÖRTECKNING

Förändringstendenser

Publicerat material:

Bergholm, Gunnar, 1960, Något om äganderättsförhållandena i Färnäs by, Mora socken, Svensk lantmätartidskrift 4:1960.

Boethius, Gerda, 1927, Studier i den nordiska timmerbyggnadskonsten, (Studier från Zornska institutet, Mora. 5). Stockholm.

Bälter, Gunnar, 1954, Mora min hembygd, (utgiven av Mora skolråd). Falun.

Erixon, Sigurd, 1947, Svensk byggnadskultur. (AB Bokverk). Stockholm.

Erixon, Sigurd, 1938, Gruddbo på Sollerön, en byundersökning, (Nordiska museets handlingar 9). Stockholm.

Folk- och bostadsräkning (FoB), 1950, 1960 och 1970. Statistiska centralbyrån, Stockholm.

Forslund, Karl-Erik, 1921, Dalälven från källorna till havet, bok 5, (Ählen&Åkerlunds förlags AB). Stockholm.

Frödin, John, 1925, Siljansområdets fäbodbygd (Skrifter utgivna av vetenskaps-societen i Lund nr 5). Lund.

Halldert, Björn, 1964, Timmerhus, (Dalarnas hembygdsbok 1964). Falun.

Hovren, Erik, 1974, Järn i Dalarna, (Dalarnas hembygdsbok 1974). Falun.

Hård af Segerstad, Ulf, 1971, Alternativ bygd - Dalarna i förvandling, (Falun Nya Boktryckeri AB). Falun.

Jord och skog i Dalarna, 1962, Länsutredning i Kopparbergs län, (Kungl. lantbruksstyrelsen meddelande C:13). Falun.

Juhlin Dannfeldt, H., 1929, Dalarnas jordbruk, (utgiven av Kungl. Lantbruksakademien). Stockholm.

Levander, Lars, 1947, Övre Dalarnas bondekultur, del 3 Hem och hemarbete, (Skrifter utgivna av Kung Gustav Adolfsakademien för folklivsforskning nr 11). Lund.

Linden, Bror, 1954, Dalska namn och ortstudier, (Almqvist&Wiksell). Uppsala.

Pers, Anders, 1932, Gamla papper om Mora socken, (A. F. Berghs Boktryckeri). Västerås.

Rosander, Göran, 1967, Herrarbeten, (Skrifter utgivna genom landsmåls och fornminnesarkivet i Uppsala B:13). Uppsala.

Tunander, Ingmar, 1958, Hus och gårdar i två siljansbyar, (Dalarnas hembygsbok 1958). Falun.

Örjansgård, Sigurd, 1951, Jordbruket i Dalarna under 100 år, (Falun Nya Boktryckeri AB). Falun.

Opublicerat material:

Befolkningsprognos 1970-1985 för Mora kommun (stencil). Mora.

Befolkningen i Ovansiljans socknar, Statistiska centralbyrån.

Bergholm, Gunnar, 1975, Färnäs - en dalaby (stencil).

Boethius, Gerda, brev, rapporter, uppmätningar mm ang icke avslutat forskningsprojekt om Färnäs, från ca 1950, Zornmuseet, Mora.

Brandstodsinventering, 1855, Färnäs bygdearkiv, Mora.

Husförhörslängder för Färnäs, Pastorsexpeditionen, Mora.

Laga skifte, 1949-, inventeringar, kartmaterial, sammanställningar mm från lantmäteriets specialenhet, Mora.

Mantalslängd, 1861, Färnäs bygdearkiv, Mora.

Lantbruksnämnden, 1975, Klassifiering av jordbruksmark i Mora kommun, Falun.

Storskiftet, 1850-talet, kartor och andra handlingar, lantmäteriets specialenhet, Mora.

Skog, Folke, Pågående forskningsprojekt om folkrörelsernas framväxt i Mora.

Bevarandemöjligheter och bevarandeplanering

Publicerat material:

Almquist, T., Lissinski, J., Simonsson, L., Söderman, M., 1972, *Norberg, en beskrivning av de centrala delarna (Tekniska högskolan)*. Stockholm.

Anvisningar för kulturhistorisk bebyggelseinventering, remissupplaga 1975, (Riksantikvarieämbetet). Stockholm.

Att bygga nytt i bygd och by, Råd om bebyggelseanpassning, 1975, (Gästrik-Hälsinge Hembygdsförbund). Gävle.

Balgård, Sture, 1976, *Nya hus i en gammal stad, stadskaraktär och bebyggelseanpassning i bevarandeområden*, (Statens råd för byggnadsforskning). Stockholm.

Bergqvist, H., Engelbrektsson, N., Thieme, T., 1975, *Gullholmen - preliminärt förslag till bevarandeplan*, (Chalmers Tekniska Högskola). Göteborg.

Bergholm, Gunnar, 1974, *Fastighetsbildningskunskap* (kompendium utgivet av Mora kommun). Mora.

Bevarande av kulturhistoriskt värdefulla miljöer, 1974, (Statens planverk och Riksantikvarieämbetet). Stockholm.

Bjerken, Torsten, 1975, *Byggnadslov*, (Wahlström & Widstrand). Stockholm.

Bostadslånekungörelsen 1967:5521, *Tillämpningsanvisningar*, (Bostadsstyrelsen). Stockholm.

Cederberg, C., Olsson, D.S., 1973, *Råd i byggnadsvård*, (Dalarnas museum). Falun.

Collins, T., Liedner, P., Åström, B., 1972, *Bebyggelse och byggnadstradition på Ingmarsö*, (egen utgivning). Värmdö.

Dahlstedt, Gullik, *Bevaring av Grip och annat om bevarin-*, *Arkitekttidningen* 1974:1.

Den nordiska trästaden, 1973, (Arkitekturskolan). Stockholm.

Gamla norr i Västervik, en användningsplan, 1972, (Arkitekturskolan). Stockholm.

Godkännandelista B, 1976, (Statens planverk). Stockholm.

Jansson, Sverker, 1974, *Kulturvård och samhällsbildning*, (Nordiska museets handlingar 83). Lund.

Markanvändning och byggande, SOU 1974:21 (Statens offentliga utredningar), Principer för lagstiftning. Stockholm.

Markanvändning och byggande, SOU 1975:17 (Statens offentliga utredningar), Remissammanställning. Stockholm.

Reglering av markanvändningen, 1975, (Lantmäteriverket 1975:4, Planverket 31/75, Riksantikvarieämbetet E3/75 Naturvårdsverket 1975:8). Stockholm.

Sporrong, Ulf, 1970, Jordbruk och landskapsbild, (Gleerps förlag). Lund.

Sandin, Lennart, 1975, Levande innerstad, studier av bevaringsområdets användning och miljö, (Byggnadsforskningsrapport R 53:1975). Stockholm.

Svensk byggnorm, 1975, (Statens planverk). Stockholm.

Stranskydd, naturvårdsområde, samråd om naturmiljön, (Statens naturvårdsverk rapport 1976:4). Stockholm.

Strömdal, Ingvar, 1972, Brandrisker och brandskydd i tät trähusbebyggelse, (Akademisk avhandling från Tekniska Högskolan). Stockholm.

Trä och brand, En skrift om träbyggnadsteknik och brandskydd, 1974, (Träinformation). Örebro.

Vad kostar standard, 1974, (Arkitekturskolan). Stockholm.

Visby innerstad - en användningsplan, 1973, (Arkitekturskolan). Stockholm.

Opulicerat material:

Bygga på traditionen, 1972, Stadsarkitektkontoret, Umeå. (stencil och ritningar).

Förslag till översiktsplan för Färnäs, 1967, lokala fastighetsbildningsmyndigheten, Mora.

Kulturmiljöer i Mora, översiktlig kulturhistorisk planering, 1975, Dalarnas museum, Falun.

Bebyggelseinventering i del av Fårnäs by, Morakommun hösten 1975

OMRÅDE	EKONOMISKA KARTAN, BLAD	
GÅRDSNUMMER	FILM NR	BILDER NR
ADRESS ÄGARE	INVENTERINGSDATUM	SIGNATUR
UPPMÄTTNING	KOMMENTAR	

GÅRD NR.	URSPRÜNGLIG FUNKTION	UPPMÄTTNING							ANTAL VÄN.	KONSTR.	GRUND-SÖKEL	FASAD MTRL/FÄRG	TAKTÄCK. MTRL/FÄRG	EXTERN OMBYGG.	SKICK SKADOR	ÄGARE NR.
		1	2	3	4	5	6	7								
a	bostadshus															
b																
c																
d																
e																
f																
g																
h																

SKISSER, FOTOGRAFIER

OMRÅDE	GÅRDSNUMMER	UNDERSÖKNINGSDATUM
UPPGIFTLÄMNARE		INTERVJUARE
ANTAL BOENDE: KÖN, ÅLDER		
YRKE, ARBETSPLATS		
GÅRDSFUNKTION		
ANTAL DJUR		ANTAL MASKINER EL.DYL.

	RÖR	HIT FLYTT.	TIDIGARE ANVÄND- NING OCH UTSEENDE	ÄNDRAD	NUVARANDE ANVÄND- NING OCH UTSEENDE	ÄNDRAD	TÄNKT ANVÄNDNING OCH UTSEENDE	KOMMENTAR
INÅGÅR								
GÅRDSPLAN								
a								
b								
c								
d								
e								
f								
g								
h								
i								

VAD TYCKER DU OM DEN GAMLA BEBYGGELSEN HÄR I FÄRNÄS - ÄR DET VIKTIGT FÖR DEJ ATT DEN BIBEHÅLLS ?

VAD TYCKER DU OM DE NYBYGGDA HUSEN SOM FINNS BLAND DEN GAMLA BEB (UTSEENDE, PLAC.) ?

SAMMANFATTNING

GAMMAL JORDBRUKSBEBYGGELSE I BYN FÄRNÄS

förändringstendenser och bevarandemöjligheter

Syfte

I Ovansiljan finns ett 30-tal bymiljöer som bedömts ha särskilt kulturhistoriskt intresse. Den äldre bebyggelsen är i regel ej detaljplanerad och för närvarande saknas planinstrument som direkt kan tillämpas när det gäller att bevara dessa byar. Ett hot mot bevarandet utgör också de förändringar dessa byar genomgår i och med att dels läggs jordbruken successivt ner och dels förvanskas bostadsbebyggelsen genom om-, till- och nybyggnader.

Syftet med denna studie har dels varit att klargöra hur den fysiska strukturen i byarna förändrats, i synnerhet under senare år, dels att studera möjligheten att bevara den äldre bebyggelsen samt att presentera en metod för kommunernas bevarandeplanering.

Studieobjekt

Byn Färnäs - en av de största jordbruksbyarna i Ovansiljan (ca 900 inv) - har här fått utgöra exempel på en kulturhistoriskt intressant bymiljö. Färnäs är unik i det avseendet att laga skifte ännu inte avslutats.

Metod

Underlaget till denna studie utgörs till stor del av ett omfattande fältarbete som bl a innefattar en systematisk fotografiering av gaturum och gårdar, inventering av byggnadsbeståndet (ca 630 byggnader), intervjuer av de boende samt uppmätningar. Som underlag till den historiska beskrivningen ligger bl a storskifteshandlingar, material från ej avslutat forskningsprojekt av prof. Gerda Boethius, laga skiftesmaterial m m.

För att klargöra förändringstendenser har speciella förhållanden jämförts mellan olika tidpunkter (vanligen 1850, 1950 och 1975) beträffande bl a befolkning, sysselsättning, djurinnehav, markanvändning, gårdsutformning och husutformning.

För att klargöra bevarandemöjligheter har de problem analyserats, vilka har försvårat eller kan väntas försvåra bevarandet av bebyggelsen. De analyserade problemen är

- bebyggelsens funktion
- djurhållning i tät bebyggelse
- brandtekniska problem
- finansiering vid upprustning av gammal jordbruksbebyggelse
- juridiska bevarandemöjligheter

i viss mån har även det pågående laga skiftet berörts.

Genom bl a frekvensstudier har bebyggelsens karaktär och utformning analyserats. Vidare har gaturum, gårdar och enskilda byggnader värderats ur miljö- och kulturvårdssynpunkt. Denna kännedom har utnyttjats för att upprätta särskilda riktlinjer för bebyggelsens utveckling (att bifogas kommunöversikt eller områdesplan).

Förändringstendenser

Bebyggelsen i Färnäs vid mitten av 1800-talet såg i flera avseenden likadan ut som 300 år tidigare. Från och med slutet av 1800-talet skedde en stark ekonomisk tillväxt. Mellan 1860 och 1940 fördubblades befolkningen i Färnäs - från 600 till cirka 1200 personer.

Storskiftets fastighetsindelning från mitten av 1800-talet förändrade gårdsplanernas form vid flera Färnäs gårdar. Tidigare var den fyrkantbyggda formen regel. Storskiftets fastighetsindelning gav emellertid upphov till långsmala gårdar som sträckte sig mellan bygatan och intilliggande parallellgator, som då utvecklades till s k fägator.

Från och med andra hälften av 1800-talet blev byggnaderna mer påkostade. Många enplanshus höjdes till 1,5 eller 2 plan. Många hus panelkläddes och rödfärgades. Flera nya ståltiga bostadshus placerades längs bygatan. Tidigare hade bostadshusen i regel placerats vid den inre delen av gården.

Efter sekelskiftet tillkom ett 10-tal gårdar vid utkanten av byn. Det gamla s k månghussystemet frångicks och flera funktioner samlades under gemensamt tak. Bostadshusen uppfördes vidare med spetsigare tak och takkupor samt med snickarglädje vid förstuga, gavelspetsar etc.

1940-talet innebar en vändpunkt för Färnäs. Befolkningen började minska och jordbruken började läggas ner. Mellan 1950 och 1966 slutade mer än hälften av bönderna med kreatursskötsel - en utveckling som alltjämt pågår.

Efter 1950 har nya typer av hus tillkommit - moderna villor och garage ersatte gamla timmerbyggnader som lador, härbren och stall så att totala antalet byggnader inom inventeringsområdet inte förändrades mellan 1950 och 1975. Många nya byggnader tillkom emellertid på gammal jordbruksmark samtidigt som den äldre täta bykärnan började luckras upp. Nya byggnadsmaterial dök också upp och mellan 1950 och 1975 har omkring 15 % av de äldre bostadshusen försetts med icke traditionella fasadmateriäl. Dessa bebyggelseförändringar är i regel negativa ur bevarandesynpunkt och miljösynpunkt.

Bevarandemöjligheter

Ur vissa aspekter är bevarandeförutsättningarna relativt goda. Kommunen har byggt ur vatten- och avloppsnätet och bekostar väghållningen. I det pågående laga skiftet tas stor hänsyn till bevarandebeståndet och i huvudsak bibehålls gamla vägsträckningar och fastighetsgränser

Djurhållning

Inom inventeringsområdet finns ett drygt 15-tal bönder med djurhållning. I den täta bebyggelsen kan i synnerhet gödselhanteringen ge upphov till sanitära olägenheter. Kommunen kan stärka böndernas rätt till djurhållning genom att i den kommunala översiktsplaneringen ange den äldre delen av byn som jordbruksområde (jordbruksbebyggelse).

Brandtekniska bevarandemöjligheter

Den täta träbebyggelsen utgör onekligen ett brandproblem. En stelbent tolkning av byggnadsstadgan medför att bl a nyanvändning skulle förhindras. En metod med brandzoneringsom utarbetats för nya täta trähusområden kan i vissa avseenden även tillämpas i Färnäs. Metoden innebär bl a att höga brandtekniska krav i första hand ställs på bebyggelsen i zonernas utkanter.

Funktionella bevarandemöjligheter

Bostadshusen har i regel moderniserats och bara under den senaste sexårsperioden har ca 1/4 av bostadshusen byggts om eller moderniserats. Ej heller bostädernas storlek torde utgöra några större problem ur funktionell synpunkt.

Svårare är det med uthusen. I inventeringsområdet används idag ca 1/4 av uthusen för jordbruksändamål. Mindre än 1/10 av resterande uthus har fått ny funktion som bl a garage, hobbyrum eller tvättstuga. Flertalet uthus, i genomsnitt tre uthus per gård, används som förråd eller står tomma. Byggnadernas konstruktion och generella utformning är goda förutsättningar för nyanvändning. För närvarande finns emellertid inte något större behov av lokaler eller bostadskomplement.

Lån och bidrag vid upprustning

Bostädernas upprustning finansieras bl a med ombyggnads- och förbättringslån. Dessa lånemöjligheter kan däremot i regel ej användas vid upprustning av uthus. Lånemöjligheter finns ej heller för jordbruksbyggnader. Eftersatt underhåll har observerats vid ett flertal fastigheter. Kommunala stimulansåtgärder kan eventuellt förbättra situationen. Större insatser krävs emellertid för att iståndsätta uthusbyggnader för nyanvändning.

Juridiska bevarandemöjligheter

Bebyggelsens sammansättning och utformning gör det svårt att tillämpa de normer som idag gäller vid stadsplanläggning. Ur bevarandesynpunkt torde därför f n en områdesplan kombinerat med bebyggelse-riktlinjer vara att föredra som underlag vid byggnadslovsprövning. Icke stadsplanlagd bebyggelse omfattas emellertid ej av byggnadslovsplikt för flera miljömässigt betydelsefulla byggnadsåtgärder.

Vidare konstateras att nuvarande bevarandelagstiftning är otillräcklig när det gäller att bevara denna äldre typ av jordbruksbebyggelse - dels förutsätter lagstiftningen att frivilliga uppgörelser kan träffas med markägaren angående bevarandet - något som markägaren knappast accepterar utan ekonomisk ersättning, dels saknas medel för att i större utsträckning ge markägaren sådan ekonomisk ersättning.

Bevarandemöjligheter på kommunal nivå

Det lämpligaste bedömningsunderlag som nuvarande byggnadslagstiftning medger vid byggnadslovsprövning torde vara en områdesplan kombinerat med utförliga riktlinjer, inom vilka ramar eventuella förändringar av den befintliga bebyggelsemiljön bör hållas.

Vidare bör rutinerna kring byggnadslovsgivningen ske så att planerad förändring av bebyggelsemiljön på ett tidigt stadium diskuteras med t ex stadsarkitekten. Även bör information och rådgivning om kulturhistoriska intressen, föreslagna bebyggelseriktlinjer, lämpliga underhållsåtgärder, gällande lånemöjligheter etc föras ut till de som bor i byarna genom broschyrer, diskussioner, utställningar o s v.

Karaktärsstudier, riktlinjer

Karaktärsstudier av den gamla jordbruksbebyggelsen i Färnäs visar att det är stark kontrast mellan bebyggelsegrupperna och de öppna åkerpartierna. Bebyggelsen har rumsbildande karaktär genom sin placering längs gator och gårdstun. Flertalet uthus (70 %) och flera bostadshus (32 %) är sammanbyggda i huslängor. Gårdsformerna är oftast kvadratiska (ung. 25x25 m) eller rektangulära (ung. 15x40 m). De traditionella bostadshusen - morastugan och en utveckling av denna stuga, här kallad "sekel-skiftshus" - utgör över 80 % av bostadshusen i det studerade området. Morastugans bredd är mellan 6 och 7 m, taklutningen 23° - 36°, höjden varierar (1 plan, 1,5 plan, 2 plan). Byggnadernas stommaterial är övervägande i timmer (84 % av bostadshusen, 66 % av uthusen). Över 80 % av bostadshusen och så gott som samtliga uthus har traditionellt fasadmateriel som timmer eller träpanel. Bostadshusen är till största delen rödfärgade med vita fönster och foder etc (76 %). Uthusen är röda eller ofärgade. Över 90 % av byggnaderna har traditionellt takmateriel (främst tegel). Andra karaktäristiska drag är fasadens symmetriska utformning i fasadens slutenhet (små fönsteröppningar) och enkelheten vid utformningen av byggnadsdetaljer.

I en klassning av bebyggelsen med utgångspunkt från - byggnadens ålder och ursprunglighet - byggnadens rumsbildning och - byggnadens intresse för allmänheten. Av klassningen framgår det att de flesta byggnaderna i det studerade området är omistliga eller värdefulla för miljön - särskilt i kvarteren kring den gamla bygatan.

Som konkretisering har karaktärsstudierna vidare överförts till ett förslag till riktlinjer för bebyggelseförändringar och klassningen har legat som grund för en illustrationskarta för gårdsutveckling. Kartan visar inom vilka områden på fastigheterna där ny bebyggelse bör kunna tillkomma och var ny bebyggelse ej bör tillkomma.

**Denna rapport hänför sig till forskningsanslag 750653-8 från
Statens råd för byggnadsforskning till
Konsthögskolan, Mora.**

R57:1977

**ISBN 91-540-2748-9
Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm**

**Art. nr: 6600657
Abonnemangsgrupp: X. Samhällsplanering**

**Distribution:
Svensk Byggtjänst, Box 1403
111 84 Stockholm
Telefon 08-24 28 60**

Cirka pris: 39 kr + moms